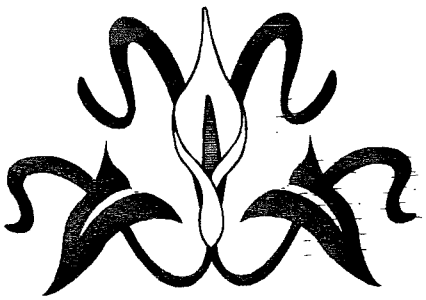
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Υπεργολαβικές σχέσεις παραγωγής στην κλωστοϋφαντουργία και ένδυση : Τρόποι λειτουργίας και οργάνωσης

Ηλιόπουλος Ι. Περικλής Α.Μ. : 0896Μ018

Επιβλέπων καθηγητής : *Πάκος Θεοφάνης*
Τριμελής επιτροπή : *Πάκος Θεοφάνης*
Λυμπεράκη Αντιγόνη
Φωτεινοπούλου Κατερίνα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εργασία αυτή είναι πτυχιακή και συντάσσεται στα πλαίσια του προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του τμήματος Αστικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστήμιου. Αντικείμενο διερεύνησής της αποτελεί η καταγραφή του τρόπου με τον οποίο λειτουργούν οι υπεργολαβικές σχέσεις στους κλάδους κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης. Ο βασικός λόγος ενασχόλησης με αυτό το αντικείμενο είναι το προσωπικό ενδιαφέρον για κλαδικά ζητήματα αλλά και ζητήματα οργάνωσης της παραγωγής.

Οι εξελίξεις στα ζητήματα της παραγωγής έχουν αναδείξει νέες έννοιες και τρόπους οργάνωσης. Η ευελιξία, ως τέτοια έννοια, χαρακτηρίζει την νέα εποχή και προκαλεί διαμάχες ανάμεσα στους θεωρητικούς σχετικά με την μορφή των νέων συστημάτων, τις επιπτώσεις τους στην αγορά εργασίας και στην οργάνωση ολόκληρων τομέων και κλάδων. Οι υπεργολαβίες σαν έκφραση αυτών των εξελίξεων αποτελούν πρόσφορο πεδίο έρευνας, ειδικότερα στην κλωστοϋφαντουργία και την ένδυση όπου εμφανίζονται σε μεγάλη έκταση, προσφέροντας πλούσιο υλικό. Στους κλάδους αυτούς στηρίχθηκε μεταπολεμικά, κατά μεγάλο μέρος, η βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας μας. Σήμερα παρουσιάζεται κάμψη στην παραγωγή τους ενώ έχουν αναδειχθεί έντονα τα δομικά προβλήματα που εμποδίζουν την λειτουργία τους. Η ευρεία χρησιμοποίηση μορφών παραγωγής όπως οι υπεργολαβίες και το φασόν φαίνεται να έχει ως βασικό στόχο την μείωση του κόστους παραγωγής και την άμεση προσαρμογή στις νέες συνθήκες που δημιουργεί η απελευθέρωση των αγορών.

Προβλήματα στην επεξεργασία των στοιχείων υπήρξαν από την αρχή. Ο λόγος γι' αυτό ήταν η μεταβολή του τρόπου μέτρησης των περισσότερων στατιστικών στοιχείων από το 1993 και έπειτα, συνέπεια της εναρμόνισης με τον ευρωπαϊκό τρόπο καταγραφής των κλαδικών στοιχείων, που δημιούργησε προβλήματα στην καταγραφή τους αναφορικά με τα τελευταία χρόνια. Στις

υπεργολαβίες, όπως θα αναλυθεί στην συνέχεια, υπάρχει σημαντικό πρόβλημα τόσο από την έλλειψη στοιχείων για ορισμένα μεγέθη όσο και από την μη σωστή καταγραφή των όσων υπάρχουν. Το φαινόμενο των υπεργολαβιών είναι δύσκολο να καταγράφει λόγω της συνεχούς μεταβολής των μεγεθών, ακόμη και σε πολύ μικρά χρονικά διαστήματα. Φυσικό επακόλουθο των παραπάνω είναι τα συμπεράσματα για τους δυο κλάδους να εμφανίζουν σημαντικές αποκλίσεις σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια και για τις υπεργολαβίες, τουλάχιστον στην Ελλάδα, όχι τόσο αξιόπιστα. Ωστόσο δείχνουν κάποιες επικρατούσες τάσεις για την μελλοντική πορεία των δυο κλάδων και για την έκταση των φαινομένων, όπως αυτά καταγράφονται μετά την ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής αγοράς.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών οι οποίοι μέσα από τις πανεπιστημιακές παραδόσεις μου έδωσαν την δυνατότητα να κατανοήσω καλύτερα τον τρόπο λειτουργίας των αγορών. Ειδικότερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές που ήταν υπεύθυνοι για την παρακολούθηση της πορείας αυτής της μελέτης. Πάνω απ' όλα όμως, οι θερμότερες ευχαριστίες θα πρέπει να απευθυνθούν στους γονείς μου οι οποίοι τόσα χρόνια έκαναν υπομονή, παρέχοντας μου όλα εκείνα τα μέσα τα οποία ήταν απαραίτητα για να ολοκληρώσω τον κύκλο της πανεπιστημιακής μόρφωσης.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μεθοδολογία ανάλυσης 6

Εισαγωγή 8

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ : Από το παλιό στο νέο 12

1.1. Εισαγωγή 14

1.2. Το φορντικό μοντέλο συσσώρευσης 20

1.3. Η κρίση των συγκεντρωτικών συστημάτων και η διάχυση της παραγωγής 27

1.4. Η έννοια της ευελιξίας 34

1.5. Οι επιπτώσεις της ευελιξίας στον χώρο 38

1.6. Μορφές ευέλικτης απασχόλησης 42

1.7. Θετικά και αρνητικά στοιχεία των ευέλικτων μορφών απασχόλησης 44

1.8. Το "άτυπο" και η παραοικονομία 47

1.9. Συμπεράσματα 51

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ : Οι υπεργολαβικές σχέσεις στην μεταποίηση 52

2.1. Εισαγωγή 55

2.2. Γενικά για τις υπεργολαβίες 56

2.3. Η έννοια της υπεργολαβίας 58

2.4. Η περίπτωση του φασόν και η δουλειά στο σπίτι 62

2.5. Οι σχέσεις εντολέων και υπεργολάβων και οι μορφές υπεργολαβικών σχέσεων 65

2.6. Λόγοι ανάπτυξης του φαινομένου της υπεργολαβίας 69

2.7. Προσωρινά ή μόνιμα φαινόμενα; 70

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ : Οι κλάδοι κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης 73

3.1. Εισαγωγή

3.2. Η σημασία των δυο κλάδων για την Ελληνική οικονομία

3.3. Ηλικιακή σύνθεση του τομέα

3.4. Αριθμός και μέγεθος μονάδων.....75
3.5. Βαθμός συγκέντρωσης.....78
3.6. Απασχόληση.....80
3.7. Παραγωγικότητα και κόστος εργασίας.....82
3.8. Τεχνολογικό επίπεδο.....84
3.9. Παραγωγή βασικών προϊόντων.....91
3.10. Πηγές της ζήτησης.....94
3.11. Επίπεδα κατανάλωσης.....94
3.12. Αποδοτικότητα κεφαλαίων.....96
3.13. Επενδύσεις και επιχορηγήσεις.....98
3.14. Εξαγωγικές επιδόσεις.....100
3.15. Εισαγωγές.....103
3.16. Δείκτες Balassa.....106
3.17. Γενικές διαπιστώσεις για την πορεία και το μέλλον των κλάδων.....107

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ : Οι υπεργολαβίες στην κλωστοϋφαντουργία και ένδυση

4.1. Εισαγωγή.....110
4.2. Γενικά για τις υπεργολαβίες στον τομέα.....110
4.3. Η ευρωπαϊκή εμπειρία.....112
4.4. Οι υπεργολαβίες στην Ελλάδα.....118

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ : Η γεωγραφική διάσταση των υπεργολαβικών σχέσεων - Η περίπτωση του Π. Σ. Θεσ/νίκης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ : Στοιχεία και προτάσεις για τις υπεργολαβίες στους δυο κλάδους

6.1. Δυσκολίες μέτρησης.....127
6.2. Ποσοτική εκτίμηση των φαινομένων στην Ελλάδα.....129
6.3. Δράσεις και προτάσεις για την διατήρηση της ανταγωνιστικότητας των υπεργολαβιών.....135

Συμπεράσματα.....138

Βιβλιογραφία.....146

Παράρτημα

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Η εργασία ουσιαστικά χωρίζεται σε τρία μέρη αφού η ανάλυση των υπεργολαβιών στους κλάδους κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης γίνεται σε τρία επίπεδα. Με τον τρόπο αυτό γίνεται μια σταδιακή προσέγγιση στο φαινόμενο όπου αρχικά παρουσιάζεται σε θεωρητικό επίπεδο, εν συνεχεία σε επίπεδο κλάδων και τέλος σε επίπεδο χώρου.

Αρχικά παρουσιάζεται το γενικό θεωρητικό υπόβαθρο μέσα στο οποίο τοποθετούνται οι υπεργολαβικές σχέσεις. Η ανάλυση αυτή γίνεται στο πρώτο κεφάλαιο όπου αναλύονται το σύστημα του Φορντισμού που εώς πρόσφατα ήταν κυρίαρχο, οι συνθήκες που οδήγησαν σε κρίση το σύστημα και οι νέες μορφές οργάνωσης της παραγωγής που προέκυψαν μέσα από την κρίση. Ειδικότερα αναλύονται τα χαρακτηριστικά τους, οι επιπτώσεις τους στον χώρο, οι μορφές με τις οποίες εμφανίζονται, οι επιπτώσεις τους στην αγορά εργασίας και οι λόγοι για τους οποίους κάποιες από αυτές τις μορφές συνδέονται με την παραοικονομία. Εν συνεχεία παρουσιάζονται οι υπεργολαβίες σε γενικούς όρους (κεφάλαιο δεύτερο) όπου αναλύονται οι όροι που χρησιμοποιούνται, οι σχέσεις που αναπτύσσουν τα εμπλεκόμενα μέρη, οι μορφές με τις οποίες εμφανίζονται, οι λόγοι για τους οποίους αναπτύσσονται και τέλος αν είναι ή όχι μόνιμα φαινόμενα.

Σε δεύτερο επίπεδο παρουσιάζονται οι κλάδοι κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης μέσα από την διαχρονική αποτίμηση των επιπέδων απασχόλησης, παραγωγής, τεχνολογικού επιπέδου, κατανάλωσης, χρηματοοικονομικών στοιχείων και εμπορίου (κεφάλαιο τρίτο). Εν συνεχεία αναλύονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν οι υπεργολαβίες στους δυο κλάδους, τόσο σε ευρωπαϊκό επίπεδο όσο και στην Ελλάδα (κεφάλαιο τέταρτο).

Στο τρίτο επίπεδο παρουσιάζονται οι επιπτώσεις των υπεργολαβικών σχέσεων στον χώρο, με επιλογή του πολεοδομικού συγκροτήματος της Θεσ/νίκης όπου το φαινόμενο εμφανίζεται σε μεγάλη έκταση (κεφάλαιο

πέμπτο). Τέλος παρουσιάζονται τα διαθέσιμα στοιχεία για τις υπεργολαβίες στην Ελλάδα όπως μετρούνται από την ΕΣΥΕ και το ΙΟΒΕ, σε συνδυασμό με τις δυσκολίες μέτρησης, αλλά και οι προτάσεις και δράσεις που έχει αναλάβει η ευρωπαϊκή ένωση μέσα από μια πρόσφατη μελέτη για τις υπεργολαβίες σε πέντε ευρωπαϊκές χώρες (κεφάλαιο έκτο).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Χαρακτηριστικό της εποχής μας είναι ο αυτοματισμός των γραμμών παραγωγής που καταργεί πολλές θέσεις εργασίας. Ο αυτοματισμός εκφράζει την τεχνολογική πρόοδο που χαρακτηρίζει τον 20ο αιώνα αλλά και μια πρόσφατη ανάγκη των επιχειρήσεων που πηγάζει από την προσπάθειά τους να γίνουν ολοένα και πιο ανταγωνιστικές μέσω της μείωσης του κόστους παραγωγής των προϊόντων τους. Οι θέσεις που καταργούνται δεν είναι μόνο χειρονακτικές αλλά και διοικητικές, κάτι που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι παραγωγικές δομές μιας επιχείρησης μεταβάλλονται μέρα με την μέρα και το στοιχείο της μονιμότητας δεν υφίσταται πλέον.

Το εώς πρόσφατα κυρίαρχο πρότυπο απασχόλησης είχε προκύψει μέσα από την δομή και λειτουργία του ισχύοντος παραγωγικού συστήματος. Ο Φορντισμός ως κυρίαρχο σύστημα επέβαλε τις εργασιακές σχέσεις οι οποίες ικανοποιούσαν την λειτουργία του. Έτσι η μόνιμη, με κοινωνικά επιδόματα, παροχές και συμβάσεις εργασία ήταν το πρότυπο απέναντι στο οποίο όλες οι άλλες μορφές αποτελούσαν παρέκκλιση. Η διαδικασία αμφισβήτησης του παλιού συστήματος ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του '60 όταν εκδηλώθηκαν έντονες τάσεις αποβιομηχάνισης των βιομηχανικών και αστικών περιοχών. Από την πρώτη στιγμή χρησιμοποιήθηκαν σαν όχημα οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης όπως οι υπεργολαβικές σχέσεις ή η part-time job. Έτσι οι επιχειρήσεις περιοχών όπως το Route 128, η Silicon Valley, η Emilia-Romania κ.α. αποτέλεσαν - και συνεχίζουν να αποτελούν - αδιάσπαστα κομμάτια που το καθένα έπαιξε τον ρόλο του σε μια λειτουργία που στόχο είχε την μεταβολή του εργασιακού προτύπου προς περισσότερο ευέλικτες μορφές.

Σήμερα το Φορντικό πρότυπο φαίνεται να φθίνει αφού η έννοια της εργασίας έχει μεταβληθεί. Τα άτομα θα πρέπει να μπορούν να αλλάζουν εύκολα δουλειά και είναι δεκτικοί απέναντι στην συνεχή επανεκπαίδευση. Η ζήτηση για εργαζόμενους με ευρύτερη κατάρτιση, δημιουργικούς και ευέλικτους έχει αυξηθεί διότι οι επιχειρήσεις είναι αναγκασμένες να προσαρμόζονται συνεχώς

στο ευμετάβλητο παγκόσμιο περιβάλλον. Οι εξελίξεις αναδεικνύουν ολοένα και περισσότερο νέες μορφές απασχόλησης, ενταγμένες στο πλαίσιο της ευελιξίας και της δημιουργικότητας. Πολλοί υποστηρίζουν ότι οι μορφές αυτές έχουν κυριαρχήσει στο παγκόσμιο σκηνικό, παραγκωνίζοντας τις εως τώρα κυρίαρχες εργασιακές δομές του Φορντισμού, ενώ άλλοι ότι αυτό είναι εμφανές μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις και όχι συνολικά για την βιομηχανία.

Οι υπεργολαβίες και το φασόν[1] ως μορφές απασχόλησης που συνδέονται άμεσα με διαδικασίες αποκέντρωσης της παραγωγής αποτελούν το δομικό χαρακτηριστικό ενός ευέλικτου παραγωγικού συστήματος που προσαρμόζεται εύκολα, γρήγορα και με χαμηλό κόστος στις διακυμάνσεις της αγοράς. Συναντώνται δίπλα στις επίσημες μορφές εργασίας και βρίσκονται διάσπαρτες μέσα στον αστικό πολεοδομικό ιστό, αποτελώντας σημαντικό παράγοντα οργάνωσης και γεωγραφικής διάρθρωσης της παραγωγής. Τα φαινόμενα δεν είναι νέα αφού η δουλειά με το κομμάτι στο σπίτι και σε μικρά εργαστήρια υπήρχε ήδη από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα στις προηγμένες βιομηχανικά χώρες. Ωστόσο η οικονομική σκέψη δεν έδειξε ιδιαίτερο θεωρητικό ενδιαφέρον, θεωρώντάς τα ως παροδικά φαινόμενα που θα εξαφανίζονταν με την συγκέντρωση της παραγωγής και του κεφαλαίου. Σήμερα η επανεμφάνισή τους σαν κυρίαρχα δομικά χαρακτηριστικά στην διαδικασία της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης έχει κλονίσει παραδοσιακές σταθερές, όπως την τάση για ολοένα μεγαλύτερη συγκέντρωση της παραγωγής, και έχει στρέψει το ενδιαφέρον στον τρόπο με τον οποίο οι επιχειρήσεις, μέσω αυτών των μορφών, οργανώνουν την παραγωγή τους.

Η δυναμική με την οποία αναπτύσσονται τα τελευταία χρόνια οι υπεργολαβικές σχέσεις αποτελεί επίσης λόγο διεξοδικής έρευνας προκειμένου να προσδιοριστούν οι λόγοι ανάπτυξης αλλά και να διασαφηνισθεί εάν αποτελούν πρόσκαιρο φαινόμενο το οποίο εκμεταλλεύεται ενδογενείς

[1] Φασόν (από το γαλλικό faconner = κάνω, διαμορφώνω). Χρησιμοποιείται στην Ελλάδα από το 1923 και πιθανώς να το έφεραν οι πρόσφυγες ταπητουργοί που εγκαταστάθηκαν στην Ν. Ιωνία (Βαίου & Χατζημιχάλης, 1997).

αδυναμίες της οικονομίας. Περαιτέρω, από την στιγμή που αποτελούν ειδική μορφή απασχόλησης, ενταγμένες στο γενικότερο πλαίσιο της ευελιξίας, αναπτυσσόμενες στην βάση της φθηνής, ανειδίκευτης εργασίας, είναι σημαντικό να προσδιοριστούν και να αναλυθούν οι επιπτώσεις τους στην αγορά εργασίας. Ωστόσο η γενική θεώρηση των υπεργολαβικών σχέσεων δεν μπορεί να προσφέρει σημαντικά συμπεράσματα για τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας τους. Απαιτείται μια τομεακή ανάλυση προκειμένου να διαπιστωθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά λειτουργίας σε κάθε κλάδο.

Η επιλογή της κλωστοϋφαντουργίας και της ένδυσης γίνεται διότι στους τομείς αυτούς, που θεωρούνται από τους σημαντικότερους για την Ελληνική οικονομία, οι υπεργολαβικές σχέσεις αποτελούν εδώ και χρόνια μια ευρέως διαδεδομένη εργασιακή πρακτική για τις επιχειρήσεις. Οι κλάδοι κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης αποτελούν τυπικό παράδειγμα παραδοσιακής βιομηχανίας που στηρίζεται στην επεξεργασία εγχώρια παραγόμενων α' υλών, όπως το βαμβάκι, και σημαντικού μέρους του εργατικού δυναμικού που κατά κύριο λόγο θεωρείται αδρανές ή υποαπασχολούμενο, όπως οι γυναίκες και οι μετανάστες. Εώς τα μέσα της δεκαετίας του '80 η ανάπτυξη αυτών των κλάδων ήταν ραγδαία, όμως η δεκαετία του '90 έφερε στην επιφάνεια σημαντικά προβλήματα οργάνωσης που οδήγησαν σε παρατεταμένη κρίση. Τα υπεργολαβικά δίκτυα, που τα τελευταία χρόνια αναπτύσσονται κυρίως ανάμεσα σε Ελληνικές και Γερμανικές επιχειρήσεις κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης, φαίνεται να λειτουργούν σαν όχημα εξόδου από την κρίση, με έντονα όμως φαινόμενα μετοίκησης επιχειρήσεων προς γείτονες χώρες όπου η εργασία είναι φθηνή.

Η εργασία αυτή χωρίζεται σε έξι κεφάλαια. Το *πρώτο* κεφάλαιο αναφέρεται στο γενικότερο εννοιολογικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται οι έννοιες της υπεργολαβίας και του φασόν. Στο *δεύτερο* κεφάλαιο αναλύονται οι έννοιες της υπεργολαβίας και του φασόν στην μεταποίηση και οι επιπτώσεις που έχουν αυτά τα φαινόμενα στην παραγωγή και την εργασία. Στο *τρίτο* κεφάλαιο παρουσιάζονται τα στοιχεία των κλάδων κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης, ενώ στο *τέταρτο* κεφάλαιο τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των υπεργολαβικών

σχέσεων στους δυο κλάδους στην Ελλάδα και την Ευρώπη. Στο *πέμπτο* κεφάλαιο παρουσιάζεται η περίπτωση της Θεσ/νίκης όπου μέσα από την περιγραφή μπορούμε να εξάγουμε συμπεράσματα για τις επιπτώσεις του φαινομένου μέσα σ' ένα αστικό κέντρο. Τέλος, στο *έκτο* κεφάλαιο παρουσιάζονται τα διαθέσιμα κλαδικά στοιχεία από την Ελληνική και Ευρωπαϊκή εμπειρία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Από το παλιό στο νέο

1.1. Εισαγωγή

Τα τελευταία 20 χρόνια συνέβησαν σημαντικές αλλαγές στο παραγωγικό και στο καταναλωτικό πρότυπο που έφεραν στην επιφάνεια μορφές οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας που εώς πρόσφατα θεωρούνταν αναχρονιστικές. Ως τέτοιες μορφές οι υπεργολαβικές σχέσεις αποτελούν αντικείμενο διερεύνησης αυτής της εργασίας, ωστόσο για να εξεταστούν εις βάθος θα πρέπει να τοποθετηθούν μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο των παραπάνω αλλαγών. Γι' αυτό τον λόγο το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στην διαχρονική πορεία από το παλαιό πρότυπο εώς την ανάδειξη των νέων μορφών.

Κοινό στοιχείο αυτών των μορφών είναι το γεγονός ότι χαρακτηρίζονται από ευελιξία στην οργάνωση της παραγωγής και της εργασίας. Η έννοια αυτή, αν και ασαφής, προβάλλει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των νέων μορφών αλλά ταυτόχρονα έχει σημαντική χωροθετική σημασία. Το παλιό πρότυπο, συνδεδεμένο με την συγκέντρωση της παραγωγής σε ορισμένους χώρους-βιομηχανικά κέντρα, αμφισβητείται μέσα από την υιοθέτηση αποκεντρωμένων τάσεων που συνοδεύουν το νέο πρότυπο. Η συνύπαρξη των δυο προτύπων και η ποικιλομορφία με την οποία εμφανίζονται οι νέες μορφές δημιουργούν μια αρκετά ρευστή κατάσταση η οποία δεν επιτρέπει ασφαλείς προβλέψεις για το μέλλον.

Στην *πρώτη ενότητα* αυτού του κεφαλαίου παρουσιάζονται οι βασικές αρχές που συνθέτουν ένα καθεστώς συσσώρευσης. Ως τέτοιο παρουσιάζεται το φορντικό μοντέλο που κυριάρχησε για μισό αιώνα. Το βασικό ερώτημα που απαντάται στην πρώτη ενότητα αφορά τον τρόπο λειτουργίας του συστήματος και τις επιπτώσεις του στην χωροθέτηση της βιομηχανίας.

Στην *δεύτερη ενότητα* αναλύονται οι συνθήκες που οδήγησαν σε παρακμή το φορντικό σύστημα. Μέσα από την περιγραφή των συνθηκών οριοθετούνται τα όρια του νέου συστήματος που αναπτύχθηκε στην βάση της διάχυσης της παραγωγής και επηρέασε την λειτουργία ολόκληρων τομέων και κλάδων παραγωγής. Το ερώτημα που τίθεται προς απάντηση αφορά τον ρόλο που έπαιξαν οι συνθήκες αυτές στην ανάδειξη των νέων μορφών.

Στην *τρίτη ενότητα* αναλύεται η έννοια της ευελιξίας μέσα από δυο διαφορετικές προσεγγίσεις : της ευέλικτης εξειδίκευσης και της ευέλικτης επιχείρησης. Η υιοθέτηση πιο ευέλικτων μορφών οργάνωσης έχει συνέπειες στις υιοθετούμενες επιχειρηματικές στρατηγικές και στην κρατική πολιτική. Το ερώτημα λοιπόν που τίθεται προς απάντηση αφορά τον τρόπο με τον οποίο θα προσαρμοστούν οι επιχειρήσεις και το κράτος στην νέα ευέλικτη κατάσταση.

Στην *τέταρτη ενότητα* αναλύονται οι επιπτώσεις της ευελιξίας στον χώρο και ειδικότερα ο τρόπος με τον οποίο οι ευέλικτες μορφές οργάνωσης της παραγωγής μεταβάλλουν την χωροθέτηση της βιομηχανίας και επηρεάζουν τον χαρακτήρα του τοπικού εργατικού δυναμικού. Το ερώτημα που τίθεται προς απάντηση αφορά τα χαρακτηριστικά των νέων χώρων.

Στην *πέμπτη ενότητα* αναφέρονται οι συνθήκες που ενίσχυσαν την παρουσία των νέων τύπων και παρουσιάζονται οι μορφές με τις οποίες εμφανίζονται. Γίνεται επίσης μια συνοπτική αναφορά, με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, για την χρήση των μορφών που επικρατούν αυτή την στιγμή στις Ευρωπαϊκές χώρες και στην Ελλάδα ειδικότερα.

Στην *έκτη ενότητα* αναλύονται οι επιπτώσεις από την χρήση των νέων μορφών, τόσο από πλευράς των εργοδοτών όσο και των εργαζόμενων. Η αξιολόγηση των επιπτώσεων δίνει απάντηση στο ερώτημα αν τελικά η χρήση τους ευνοεί κάποιο από τα δυο μέρη.

Τέλος, στην *έβδομη ενότητα* αναλύεται το ζήτημα της ταύτισης πολλών από αυτές τις μορφές με παράνομες δραστηριότητες. Η ενότητα αυτή, διαχωρίζοντας τις έννοιες του άτυπου και της παραοικονομίας, δίνει απάντηση στο ερώτημα αν τελικά κάποιες από αυτές τις μορφές βρίσκονται πέρα από τα όρια του νόμου.

1.2. Το Φορντικό καθεστώς συσσώρευσης

Η παρούσα ενότητα αναφέρεται στις γενικές αρχές που συνθέτουν ένα καθεστώς συσσώρευσης και στον τρόπο με τον οποίο σταδιακά επιβάλλεται στην οικονομία. Ειδικότερα γίνεται αναφορά στο φορντικό καθεστώς καπιταλιστικής συσσώρευσης που αποτελεί μορφή εντατικής συσσώρευσης με μονοπωλιακή ρύθμιση της οικονομίας.

Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής είναι συνδυασμός δυο βασικών σχέσεων, της εμπορευματικής και της έμμισθης (Lipietz, 1984). Στην καρδιά του συστήματος βρίσκεται ο θεσμός της εμπορευματικής παραγωγής με την συμπληρωματική έννοια της συσσώρευσης. Τα κεφάλαια ανταλλάσσονται δια του χρήματος με υλικά εμπορεύματα ή εργασία επιτρέποντας έτσι στον κεφαλαιούχο να ανανεώσει την εργασιακή σχέση και τα μέσα παραγωγής. Ο θεσμός της συσσώρευσης παρουσιάζεται σε όλα τα καπιταλιστικά καθεστώτα, με σημαντικές όμως παραλλαγές. Τέτοια καθεστώτα αποτελούσαν η πρώιμη οικιακή βιοτεχνία, η περίοδος της κλασσικής εργοστασιακής παραγωγής στα μέσα του 19ου αι., οι μορφές της βαριάς βιομηχανίας που κυριάρχησαν στα τέλη του 19ου αι. και η περίοδος της μαζικής παραγωγής που εμφανίζεται στις αρχές του 20ου αι. και εξαπλώνει την κυριαρχία του μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '60.

Οι μορφές αυτές αποτελούν καθεστώτα συσσώρευσης με την έννοια ότι αντιπροσωπεύουν έναν ιδιαίτερο συνδυασμό κοινωνικοοικονομικών σχέσεων μέσω των οποίων εξασφαλίζονται οι εκροές εμπορευμάτων, η ιδιοποίηση του οικονομικού πλεονάσματος και οι επανεπενδύσεις στην σφαίρα της παραγωγής (Scott, 1988). Αντίστοιχα για τον Lipietz (1984) το σύστημα

συσσώρευσης είναι ένας τρόπος διανομής και συστηματικής ανακατανομής του κοινωνικού προϊόντος που σε εκτεταμένη χρονική στιγμή εξασφαλίζει την αντιστοιχία των αλλαγών στις συνθήκες παραγωγής (μέγεθος κεφαλαίου, κατανομή ανάμεσα στους κλάδους, κανόνες παραγωγής) και τελικής κατανάλωσης (κανόνες κατανάλωσης των μισθωτών και των άλλων κοινωνικών τάξεων, συλλογικές δαπάνες). Για τον Boyer το πρότυπο αντιστοιχεί σε ένα σύνολο οικονομικών και κοινωνικών κανονικοτήτων στις ατομικές και συλλογικές πρακτικές των ατόμων που εξασφαλίζει μια γενική και σχετικά συνεκτική πρόοδο της κεφαλαιακής συσσώρευσης, επιτρέποντας μια σχετική συμφωνία ανάμεσα στην δυναμική του παραγωγικού συστήματος από την μια και την εξέλιξη της κοινωνικής ζήτησης από την άλλη[1]. Τέλος ο Δεδουσόπουλος (1998) ακολουθώντας τις παραπάνω θεωρήσεις υποστηρίζει ότι το σύστημα συσσώρευσης αποτελεί έκφραση των ειδικών σχέσεων ανάμεσα στα επίπεδα παραγωγής και κατανάλωσης (η σταθεροποίηση του συστήματος εξασφαλίζεται από την ύπαρξη σχέσεων αρμονίας ανάμεσα στην παραγωγή και την κατανάλωση).

Φαίνεται λοιπόν ότι υφίσταται πληθώρα συστημάτων συσσώρευσης : εκτατική συσσώρευση (μεγέθυνση των τομέων παραγωγής), εντατική συσσώρευση χωρίς μαζική κατανάλωση (αύξηση μόνο του σταθερού κεφαλαίου), εντατική συσσώρευση με μαζική κατανάλωση κλπ. Κανένα όμως από αυτά τα καθεστώτα δεν μπορεί να λειτουργήσει μακροπρόθεσμα δίχως να αντιμετωπίσει κρίσεις και εντάσεις από τις οποίες πολλές πιθανόν να απειλήσουν την ίδια την ύπαρξή του[2]. Την στιγμή όμως που εκδηλώνονται αυτές οι κρίσεις εμφανίζεται ένα πλέγμα συμπληρωματικών κοινωνικών φαινομένων που συνοδεύει το καθεστώς συσσώρευσης ως μέσο σταθεροποίησης της λειτουργίας του μέσα στον χρόνο[3]. Για τον Scott (1988) το σύνολο αυτών των σχέσεων, λόγω του ρόλου τους να βοηθούν το

[1] Από Κεραμίδου (1998).

[2] Τέτοιες κρίσεις μπορεί να προκύψουν από τις ταξικές συγκρούσεις, την υπερπαραγωγή, την χρόνια οικονομική ύφεση, τον ξένο ανταγωνισμό κ.α.

[3] Τέτοιου είδους φαινόμενα είναι τα πρότυπα κατανάλωσης, η δημόσια ή ιδιωτική εκπαίδευση, η νομοθεσία κ.α.

καθεστώς συσσώρευσης να προσαρμόζεται σε συνθήκες κρίσης, ορίζονται σαν τρόπος κοινωνικής ρύθμισης[4]. Αντίστοιχα ο Lipietz (1984) ορίζει ως τρόπο ρύθμισης ένα πλέγμα θεσμών, σχέσεων και κανόνων που κάνει συμβατές τις συμπεριφορές μέσα στα όρια του συστήματος συσσώρευσης, σύμφωνα με την κατάσταση των κοινωνικών σχέσεων και μέσα από τις αντιθέσεις και τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα των σχέσεων φορέων και κοινωνικών ομάδων. Παρόμοιο περιεχόμενο προσδίδει και ο Boyer, προσδιορίζοντας ως τρόπο ρύθμισης κάθε σύνολο ατομικών και συλλογικών διαδικασιών και συμπεριφορών που εξασφαλίζει α) την αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων, β) την σταθερότητα της κεφαλαιακής συσσώρευσης καθώς και γ) τον δυναμικό συνδυασμό ενός συνόλου ατομικών αποκεντρωμένων αποφάσεων, χωρίς να είναι απαραίτητο τα άτομα να έχουν πλήρη συνείδηση των αρχών προσαρμογής του συστήματος συνολικά[5].

Το καθεστώς συσσώρευσης που κυριάρχησε στο μεγαλύτερο μέρος του 20ου αιώνα εώς την δεκαετία του '70 ήταν το φορντικό. Στην περίοδο αυτή ήταν κυρίαρχο ως τύπος εκβιομηχάνισης, παρόλο που άλλοι τύποι (π.χ. χειροτεχνική παραγωγή) εξακολουθούσαν να υπάρχουν παράλληλα με αυτό (Scott, 1988). Πήρε το όνομά του από τον ιδιοκτήτη της ομώνυμης αυτοκινητοβιομηχανίας H. Ford ο οποίος ήταν από τους πρώτους που το εφάρμοσαν, με μεγάλη μάλιστα επιτυχία[6]. Το φορντικό σύστημα εφαρμόστηκε σε ένα σύνολο τομέων μαζικής παραγωγής όπως τα αυτοκίνητα, ο κεφαλαιουχικός εξοπλισμός και τα διαρκή καταναλωτικά αγαθά και χαρακτηρίζονταν από μια διαρκή αναζήτηση μαζικών εσωτερικών οικονομιών

[4] Ο Scott (1988) υποστηρίζει ότι οποιαδήποτε χρονική στιγμή στην ιστορία του καπιταλισμού μπορεί να παρασταθεί αναλυτικά με βάση τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα σε ένα καθεστώς συσσώρευσης και ένα τρόπο κοινωνικής ρύθμισης. Στηριζόμενος στην αντίληψη του Lipietz (1984) ότι υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί τρόποι κοινωνικής ρύθμισης για οποιοδήποτε καθεστώς συσσώρευσης τονίζει ότι τα καθεστώτα συσσώρευσης έχουν μακροχρόνια διάρκεια διότι έχουν τεθεί σε λειτουργία οι κατάλληλοι ρυθμιστικοί μηχανισμοί.

[5] Από Κεραμίδου (1998).

[6] Η αυτοκινητοβιομηχανία Ford στην περίοδο ακμής της απασχολούσε 60000 χιλ. εργαζόμενους και παρήγαγε 2 εκατ. αυτοκίνητα τον χρόνο.

κλίμακας που βασίζονταν στις γραμμές συναρμολόγησης, στους τεχνικούς καταμερισμούς της εργασίας και στην τυποποίηση των εκροών. Η λειτουργία του βασιζόταν στην οργάνωση της εργασίας κατά τα τεϊλορικά πρότυπα (κατάτμηση και τυποποίηση των κινήσεων, διαχωρισμός της σύλληψης και της εκτέλεσης) και στην εκμηχάνιση της παραγωγής (ενσωμάτωση της κοινωνικής τεχνογνωσίας στις μηχανές), αυξάνοντας με αυτό τον τρόπο την παραγωγικότητα της εργασίας και του κεφαλαίου (Lipietz, 1984). Η παραγωγή ήταν οργανωμένη σε σειρές, με εκμηχάνιση των λειτουργιών μεταφοράς, κινούμενη σειρά συναρμολόγησης και παραγωγική διαδικασία συνεχούς ροής (Δεδουσόπουλος, 1998). Ταυτόχρονα όμως αυτή η οργάνωση απαιτούσε από τον εργαζόμενο μικρό αριθμό δεξιοτήτων (deskilling) αφού το κάθε έργο αναλύονταν στα επιμέρους συστατικά του, κάθε ένα από τα οποία ήταν απλό και εύκολο να το "μάθει" ο εργαζόμενος[7].

Η εύρυθμη λειτουργία του συστήματος στηριζόταν στον μονοπωλιακό τρόπο κοινωνικής ρύθμισης ο οποίος χαρακτηρίζεται από την αποσύνδεση των μισθών και των τιμών από τις ανισορροπίες της αγοράς μέσα από την ανάπτυξη κοινωνικών διαδικασιών επικύρωσης της παραγωγής και των εισοδημάτων (Κεραμίδου, 1998). Ειδικότερα η ρύθμιση αφορούσε :

- *τον έλεγχο* της μισθωτής σχέσης, καθορίζοντας ένα σύνολο αρχών (συλλογικές συμβάσεις, παροχές, κατώτατος μισθός) που επηρέαζαν τον χρόνο εργασίας, την ένταση της εργασίας, την αξία της εργατικής δύναμης, τα καταναλωτικά πρότυπα των μισθωτών, την κατανομή του άμεσου και έμμεσου μισθού κτλ. Με την ρύθμιση αναγνωριζόταν η σημασία των συνδικάτων και οι διαδικασίες συλλογικών διαπραγματεύσεων και παράλληλα ρυθμίζονταν οι αυξήσεις στην ζήτηση και την παραγωγή (Λυμπεράκη & Μουρίκη, 1996). Όποιες αυξήσεις δίνονταν στους μισθούς

[7] Σύμφωνα με τον Jessop (από Λυμπεράκη & Μουρίκη, 1996) ο Φορντισμός αποτελούσε καθεστώς συσσώρευσης που στηριζόταν στην μαζική παραγωγή, στις οικονομίες κλίμακας που διατηρούσαν σε υψηλά επίπεδα την παραγωγικότητα, στους υψηλούς μισθούς που διατηρούσαν σε υψηλά επίπεδα την ζήτηση, στα υψηλά κέρδη και στις υψηλές επενδύσεις που εξασφάλιζαν μεγαλύτερη τυποποίηση της παραγωγής οδηγώντας έτσι σε μεγέθυνση την οικονομία.

προσδιορίζονταν με αναφορά στις αυξήσεις της παραγωγικότητας και του πληθωρισμού (Λυμπεράκη & Μουρίκη, 1996, Δεδουσόπουλος, 1998).

- *την παγίωση του νομισματικού συστήματος* που βασιζόταν στην έκδοση, σύμφωνα με τον ρυθμό των επενδύσεων, πιστωτικού χρήματος αναγκαστικής κυκλοφορίας (Lipietz, 1984). Οι νομισματικές, εισοδηματικές και πιστωτικές πολιτικές που εφαρμόζονταν ήταν επεκτατικές αφού για να λειτουργήσει σωστά το σύστημα απαιτούνταν υψηλός ρυθμός επενδύσεων για να υποστηριχθεί η μαζική κατανάλωση. Το πιστωτικό χρήμα επικυρώνονταν μέσα στα όρια του εθνικού χώρου, που αποτελούσε τον χώρο δράσης του κεφαλαίου, όπου οι αναδιανεμητικές λειτουργίες του κράτους πρόνοιας οδηγούσαν στην εξίσωση των εισοδημάτων.

Οι ρυθμίσεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα το κεφάλαιο να κινείται στα όρια του εθνικού χώρου όπου επικυρώνονταν το πιστωτικό χρήμα αναγκαστικής κυκλοφορίας και εξισώνονταν τα εισοδήματα μέσω του κράτους πρόνοιας (Lipietz, 1984). Το σύστημα ευνοούσε την γιγάντωση των επιχειρήσεων καθώς η κερδοφορία ήταν συνάρτηση της κλίμακας παραγωγής, δηλαδή βασική επιδίωξη ήταν οι όλο και περισσότερες πωλήσεις μέσω ενός συνεχώς διευρυνόμενου πελατολογίου από την αναζήτηση νέων αγορών. Η επιδίωξη αυτή είχε ως συνέπεια την συγκέντρωση σε όλο και μεγαλύτερες μονάδες για την επίτευξη οικονομιών κλίμακας που επέτρεπαν την μείωση του κόστους ανά μονάδα προϊόντος. Η συγκέντρωση της παραγωγής και κατανάλωσης στις πόλεις διεύρυνε, με την σειρά της, τις οικονομίες συγκέντρωσης και αστικοποίησης μέσω της διευρυνόμενης αγοράς προϊόντων, εργασίας και υπηρεσιών, της ανάπτυξης των επικοινωνιών, των υποδομών και των κοινωνικών εξυπηρετήσεων (Λαμπριανίδης, 1992). Αυτό έγινε δυνατό με την βοήθεια της διαφήμισης, των ειδικών δικτύων διανομής, των προσφορών πιστώσεων στους καταναλωτές, τον έλεγχο των δικτύων προμήθειας με καθετοποίηση της παραγωγής και την ανάπτυξη δικτύων υπεργολάβων. Η συγκεντρωμένη βιομηχανία έγινε η εκ των ουκ άνευ συνθήκη της αστικοποίησης, ως η απαραίτητη οικονομική βάση που στήριζε τον πλούτο και την ανάπτυξη της κοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτό ο ρόλος του κράτους συνίστατο

στην εξασφάλιση των συνθηκών συσσώρευσης του κεφαλαίου και αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης με πολιτικές ρυθμίσεις της ζήτησης και ενίσχυσης των ιδιωτικών επενδύσεων (Δεδουσόπουλος, 1998). Αυτό σήμαινε ικανοποιητική παροχή τυποποιημένων συλλογικών προϊόντων και έλεγχο των εντάσεων ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία (Λυμπεράκη & Μουρίκη, 1996).

Το καθεστώς της φορντικής συσσώρευσης στην πλήρη ανάπτυξή του συνδέθηκε με την ύπαρξη μεγάλων βιομηχανικών κέντρων (βόρεια βιομηχανική ζώνη στις ΗΠΑ, κοιλάδα του Ρουρ στην Γερμανία, Midlands στην Αγγλία κτλ.). Οι περιοχές αυτές περιελάμβαναν αναρίθμητα μεγάλα αστικά κέντρα που αναδύονταν από την βιομηχανική βάση και στέγαζαν τις μάζες των εργατών που απασχολούνταν στην τοπική περιοχή. Αποτελούσαν την προωθητική μηχανή του συστήματος αφού στους κόλπους τους αναπτύχθηκε η έννοια της μαζικής κατανάλωσης που στήριξε τα υψηλά επίπεδα της παραγωγής. Αν και η παραγωγή ήταν συγκεντρωμένη στις παρ πάνω περιοχές, ορισμένα τμήματά της λόγω της τεχνολογικής προόδου απαιτούσαν διαφορετική κλίμακα παραγωγής (είτε λόγω υψηλής ειδίκευσης είτε λόγω υψηλού κόστους). Αυτό περιοδικά οδήγησε σε αποκοπή τους από τον βασικό χώρο συγκέντρωσης, επηρεάζοντας την κατανομή της βιομηχανίας στον χώρο. Σταδιακά τα αποκομμένα τμήματα άρχισαν να ενσωματώνονται σε υποκαταστήματα βιομηχανιών που χρησιμοποιούσαν διαδικασίες παραγωγής ρουτίνας και ύστερα συγκεντρώνονταν σε απομακρυσμένες περιοχές (Scott, 1988). Αυτό το γεωγραφικό σχήμα λειτουργούσε κάτω από μια στενή σχέση αλληλεξάρτησης αλλά και ανισότητας. Με άλλα λόγια η εξάπλωση του συστήματος συνδέθηκε με μια γεωγραφικά άνιση και διαφοροποιημένη διαδικασία, με διαφορές από περιοχή σε περιοχή (McDowell & Massey, 1984).

Συνοπτικά, ο Φορντισμός ως σύστημα συσσώρευσης ακολουθούσε τις γενικές αρχές που διέπουν ένα καθεστώς συσσώρευσης, κυριαρχώντας για μεγάλο χρονικό διάστημα του 20ου αι. Η εμφάνισή του συνδέθηκε με την μεγάλη βιομηχανία και η κυριαρχία του, μεταξύ άλλων, οφείλεται στο τρόπο ρύθμισης που δεν επέτρεπε στις ενδογενείς και εξωγενείς κρίσεις να απειλήσουν την

ενότητα και συνοχή του συστήματος. Στο αποκορύφωμα της κυριαρχίας του συνδέθηκε με την ανάπτυξη μιας σειράς βιομηχανικών περιοχών, κυρίως στις ανεπτυγμένες χώρες της δύσης, στους κόλπους των οποίων αναπτύχθηκε η έννοια της μαζικής κατανάλωσης.

1.3. Η κρίση των συγκεντρωτικών συστημάτων και η διάχυση της παραγωγής

Στα τέλη της δεκαετίας του '60 το φορντικό σύστημα παρουσίασε τα πρώτα σημάδια κάμψης, που οφείλονταν στον αυξημένο ανταγωνισμό προερχόμενο από έναν συνδυασμό παραγόντων που περιελάμβαναν την εμφάνιση νέων παικτών στην διεθνή οικονομία, την διάδοση νέων τεχνολογιών και τεχνικών παραγωγής και την αναμενόμενη συνύπαρξη των επιμέρους οικονομιών εξαιτίας της μεγάλης διεθνούς αλληλεξάρτησης. Η παρούσα ενότητα αναφέρεται στην κάμψη του παλαιού συστήματος και στην ανάδειξη των νέων ευέλικτων μορφών που διαδέχτηκαν τις φορντικές.

Η κυριαρχία του συστήματος εντατικής συσσώρευσης για σχεδόν μισό αιώνα οφείλεται εν πολλοίς στο γεγονός ότι ο δυναμισμός της οικονομίας στηρίχθηκε στις φορντικές επιχειρήσεις της (Λυμπεράκη & Μουρίκη, 1996). Η εκβιομηχάνιση είχε ταυτιστεί με την ανάπτυξη της μεγάλης βιομηχανίας σε κάποια κέντρα και κυρίως στις πόλεις (Λαμπριανίδης, 1992). Ωστόσο η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας που επιταχύνθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '70 έθεσε τα πρώτα σοβαρά ερωτήματα για την βιωσιμότητα του φορντισμού. Η ενδημική έξοδος του κεφαλαίου από τις περιφέρειες του κέντρου έγινε χιονοστιβάδα αφήνοντας πίσω της μεγάλο αριθμό ανέργων, προκαλώντας ταυτόχρονα κρίση στο κράτος πρόνοιας[8]. Τα υψηλά επίπεδα

[8] Ο φορντισμός επιτρέποντας τον διαχωρισμό της παραγωγής σε τρία επίπεδα (σύλληψη, ειδικευμένη κατασκευή και ανειδίκευτη συναρμολόγηση) έδινε την δυνατότητα στις επιχειρήσεις να μεταφέρουν τμήματα της παραγωγής (κυρίως το τρίτο τμήμα) σε περιοχές όπου το κόστος εργασίας ήταν φθηνό (Lipietz, 1984). Αυτό συνέβη από την στιγμή που η παραγωγικότητα άρχισε να παρουσιάζει σημάδια κάμψης με αποτέλεσμα το κεφάλαιο να

των μισθών, που διατήρησαν σε υψηλά επίπεδα την παραγωγή, άρχισαν να αποτελούν εμπόδιο στην επέκταση των επιχειρήσεων αφού τώρα ο ανταγωνισμός ήταν μεγάλος και έντονος. Ουσιαστικά οι υψηλοί εγχώριοι μισθοί και η μεγάλη εγχώρια αγοραστική δύναμη λειτουργούσαν σαν πόλος έλξης ξένων ανταγωνιστών που εισβάλλουν για να κατακτήσουν την εγχώρια αγορά (Piore, 1995)[9]. Η κρίση ενισχύθηκε από ανοδικό στασιμοπληθωρισμό, γιατί σε μια κατάσταση μείωσης της βιομηχανικής παραγωγικότητας και αύξησης της ανεργίας οι δημόσιες δαπάνες που χρειάζονται για να κρατήσουν σε λειτουργία το κράτος πρόνοιας δεν μπορούν να διατηρηθούν χωρίς αντίστοιχες οικονομικές παραμορφώσεις (Scott, 1988).

Η απελευθέρωση των αγορών είχε ως συνέπεια οι ρυθμίσεις, που είχαν βοηθήσει στην διατήρηση του συστήματος, να αποτελούν εμπόδιο για την ανάπτυξη των επιχειρήσεων. Στα τέλη της δεκαετίας του '70 ολόκληρο το καθεστώς της φορντικής συσσώρευσης μαζί με τον αντίστοιχο τρόπο ρύθμισης άρχισε να αποσυντονίζεται. Ο αποσυντονισμός φάνηκε στην μείωση των ρυθμών συσσώρευσης και των θέσεων εργασίας και τελικά περιόρισε τα έσοδα για την χρηματοδότηση του κράτους πρόνοιας η οποία με την σειρά της επανατροφοδοτούσε την μείωση των ρυθμών συσσώρευσης (Lipietz, 1984). Ο συντονισμός των αποκεντρωμένων γεωγραφικά γραμμών παραγωγής ήταν ολοένα και πιο δύσκολο να επιτευχθεί, ενώ η αυξημένη αλληλεξάρτηση μεταξύ των οικονομιών από την απελευθέρωση του εμπορίου έκανε τις εθνικές πολιτικές αναποτελεσματικές (Λυμπεράκη & Μουρίκη, 1996). Η απελευθέρωση οδήγησε σε μεταβολή και το καταναλωτικό πρότυπο (προτίμηση για ποιότητα και ιδιαιτερότητα προϊόντων) το οποίο ήρθε πλέον σε ανοικτή σύγκρουση με τις αρχές της φορντικής οργάνωσης της παραγωγής (τυποποίηση, πανομοιότυπα αγαθά και υπηρεσίες). Παράλληλα σύμφωνα με τους Βαίου, Χατζημιχάλη κ.α. (1991) εμφανίστηκε μια σειρά τάσεων που αμφισβήτησαν το παλιό χωρικό πρότυπο :

μην αποδίδει τους επιθυμητούς ρυθμούς και συνεπώς ο ρυθμός συσσώρευσης να μειώνεται.

[9] Από Λυμπεράκη & Μουρίκη (1996).

- τάσεις αποκέντρωσης της παραγωγής που επέτρεψαν την ενσωμάτωση ενός μεγάλου αριθμού αγροτικών και ημιαστικών περιοχών που είχαν μείνει για πολλές δεκαετίες στάσιμες και που τελικά αναδεικνύονται σε "ενδιάμεσες περιοχές".
- τάση των επιχειρήσεων για αξιοποίηση (όπου είναι φθηνή) ή αποφυγή (όπου είναι οργανωμένη) των ειδικών χαρακτηριστικών της αγοράς εργασίας κάθε περιοχής.
- τάσεις κατακόρυφης πτώσης της σημασίας παλιών κεντρικών βιομηχανικών περιοχών που πήραν τον χαρακτήρα αποβιομηχάνισης.
- τέλος, τάσεις ανάπτυξης της διάχυτης στον χώρο βιομηχανίας με αύξηση της σημασίας των μικρών επιχειρήσεων, των υπεργολαβιών και της δουλειάς στο σπίτι.

Μέσα σ' αυτή την κατάσταση άρχισαν να σχηματίζονται οι γενικές γραμμές ενός εναλλακτικού συστήματος συσσώρευσης, διστακτικά στην αρχή (τέλη δεκαετίας '60 και αρχές '70), πιο αποφασιστικά στην συνέχεια (τέλη δεκαετίας '70 και αρχές '80). Οι μορφές αυτές αποτελούν περιοδικά επαναλαμβανόμενο χαρακτηριστικό του βιομηχανικού καπιταλισμού (Sabel & Zeitlin, 1985)[10]. Η ορμητική κίνηση προς τα εμπρός των νέων ευέλικτων τομέων παραγωγής ενισχύθηκε και από σημαντικές αλλαγές στον τρόπο κοινωνικής ρύθμισης : περιορίστηκαν σημαντικά οι βασικοί μηχανισμοί του κράτους πρόνοιας, ιδιωτικοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό η κοινωνική ζωή και ισχυροποιήθηκε ο μηχανισμός του ανταγωνισμού στην παραγωγή και την εργασία.

Η εμφάνιση των νέων μορφών δεν σημαίνει ότι οι παλιές έχουν εξαλειφθεί αφού κάλλιστα μπορούν να συνυπάρξουν και οι δυο. Εμφανίζονται ωστόσο σε ορισμένους κλάδους με μια δυναμική τάση η οποία δεν απορρίπτει την υπόθεση ότι στο μέλλον μπορεί να γενικευθεί (Λαμπριανίδης, 1992). Ενδεικτικό της δυσκολίας προσδιορισμού της νέας κατάστασης είναι και οι διαφωνίες ανάμεσα στους θεωρητικούς για την μορφή της νέας κατάστασης που δεν επιτρέπουν, όπως ο Φορντισμός, την αναγωγή σε ένα σχετικά κοινό

[10] Από Scott (1988).

παγκόσμιο πρότυπο. Διαφορετικές είναι και οι προσεγγίσεις που αφορούν τον λόγο για τον οποίο εμφανίστηκαν στο προσκήνιο :

- για την *σχολή της ρύθμισης* η κρίση του φορντικού καθεστώτος οφείλεται στην αναδιάρθρωση του συστήματος το οποίο υιοθετεί μια πιο ευέλικτη μορφή οργάνωσης. Αυτό οδήγησε σε σταδιακή αναδόμηση ολόκληρων κλάδων και ερήμωση περιοχών και βιομηχανικών κέντρων, με παράλληλη ανάδυση νέων.
- αντίστοιχα για την *σχολή της ευέλικτης εξειδίκευσης* οι νέες τεχνολογικές καινοτομίες και ο κορεσμός των αγορών για τυποποιημένα προϊόντα οδήγησε σε κρίση το παλαιό σύστημα και ανέδειξε τα νέα ευέλικτα σχήματα οργάνωσης.

Ωστόσο και οι δυο σχολές συμφωνούν ότι το παλαιό σύστημα συσσώρευσης έχει περιέλθει σε κρίση, μεταλλάσσοντας την μορφή του προς κάτι το οποίο δεν έχει ακόμη διασαφηνισθεί πλήρως και τούτο διότι οι μεταλλαγές των δομών και οι νέες μορφές που προκύπτουν διαφέρουν από χώρα σε χώρα και από περιοχή σε περιοχή (Λαμπριανίδης, 1992). Και οι δυο σχολές συμφωνούν ότι είναι απαραίτητες θεσμικές αλλαγές που θα βοηθήσουν στο ξεπέρασμα της κρίσης. Ο κεντρικός σχεδιασμός που πρόβαλλε το παλαιό σύστημα είναι καταδικασμένος σε αποτυχία μέσα σ' ένα περιβάλλον όπου το βασικό στοιχείο είναι η άμεση ανταπόκριση στις μεταβολές της ζήτησης (Λυμπεράκη & Μουρίκη, 1996). Το στοιχείο της αποκέντρωσης λοιπόν προβάλλει μέσα από την κρίση επιβάλλοντας αλλαγές που θα προωθούν το αποκεντρωμένο κράτος και τον ανταγωνισμό μέσα απο την οριζόντια οργάνωση των επιχειρήσεων και την καθετοποίηση των δικτύων συνεργασίας[11].

[11] Ένα σύνολο επιχειρήσεων χαρακτηρίζεται από σχέσεις σχεδόν κάθετης ολοκλήρωσης όταν αναπτύσσονται σταθερές σχέσεις ανάμεσα σε παραγωγούς και σε πελάτες, όταν οι σταθεροί πελάτες έχουν μεγάλη συμμετοχή στον κύκλο εργασιών του παραγωγού, όταν δίνονται υπεργολαβίες από την κατασκευή μέχρι τον σχεδιασμό των προϊόντων, όταν σχηματίζονται μη εμπορευματικές ιεραρχικές σχέσεις καθώς και κοινές μορφές ιδιοκτησίας ή πολύμορφοι συνεταιρισμοί (Κομνηνός, 1990).

Οι μορφές ευέλικτης οργάνωσης, αν και διαφέρουν μεταξύ τους, παρουσιάζουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά που τις διαφοροποιεί από τις προηγούμενες άκαμπτες δομές της μαζικής παραγωγής :

- αποσυνδέουν το προϊόν από τα μέσα παραγωγής δίνοντας έτσι την δυνατότητα συνεχούς αλλαγής των προϊόντων (Κομνηνός, 1990).
- επιτρέπουν τον επαναπρογραμματισμό των μηχανών σε νέα καθήκοντα.
- επιτρέπουν την κινητικότητα των εργαζόμενων μέσα στο εργοστάσιο και την ανάληψη πρωτοβουλιών για την επίλυση προβλημάτων της παραγωγής.
- τείνουν να εξωτερικεύουν όσο το δυνατόν περισσότερο τις παραγωγικές διαδικασίες αγοράζοντας υπηρεσίες και προϊόντα που σε άλλη περίπτωση θα έπρεπε να καλυφθούν εκ των ένδον (Scott, 1988).

Τα στοιχεία αυτά δικαιολογούν ένα από τα βασικά γνωρίσματα των συνόλων ευέλικτης παραγωγής που είναι η τάση τους να διαχέονται σε εκτεταμένους κοινωνικούς καταμερισμούς εργασίας και έτσι να προκαλούν την δημιουργία εξειδικευμένων υποκλάδων παραγωγής (Scott, 1988). Για τον Sabel (1989)[12] το νέο ευέλικτο σύστημα συσσώρευσης επιτρέπει την γεωγραφική συγκέντρωση της παραγωγικής δραστηριότητας σε τοπική κλίμακα. Η χωρική γειτονία αποτελεί πλέον προϋπόθεση για την ανάπτυξη αφού οι μεμονωμένοι παραγωγοί αναγκάζονται να έρθουν σε συνεργασία με τις μεγάλες επιχειρήσεις προκειμένου να επιβιώσουν (Λαμπριανίδης, 1992). Η συνολική διάρθρωση οδηγεί σ' ένα τοπίο όπου δεν είναι γνωστό που αρχίζουν και που τελειώνουν τα όρια της επιχείρησης. Οι πυκνές και καθημερινές σχέσεις ευνοούν την γεωγραφική συγκέντρωση και την διαμόρφωση τοπικών παραγωγικών συστημάτων υψηλού βαθμού συνεργασίας με ειδίκευση σε συγκεκριμένα προϊόντα (Κομνηνός, 1990). Η ανάπτυξη των συνεργασιών επιτρέπει έτσι σε κάθε μεμονωμένη επιχείρηση να αντλήσει κεφάλαια και τεχνογνωσία, στοιχεία που είναι απαραίτητα για να τονωθεί η προσαρμοστικότητα και η καινοτομία (Λυμπεράκη & Μουρίκη, 1996). Παράλληλα η χωρική διαφοροποίηση της παραγωγής οδηγεί σε εμβάθυνση

[12] Από Λυμπεράκη & Μουρίκη (1996).

τον διαχωρισμό της εργασίας, θέτοντας την εργασία στο επίκεντρο της προσοχής την στιγμή που τείνει προς μεγαλύτερη ευελιξία, απαιτώντας ένα εύρος αγορών εργασίας για τις διαφορετικές λειτουργίες του κεφαλαίου (Βαίου & Χατζημιχάλης, 1997).

Για τον Scott (1988) τα αίτια που οδηγούν σε αποκέντρωση και χωρική διαφοροποίηση την παραγωγή είναι η έντονη αβεβαιότητα, η αστάθεια στην παραγωγή και ο οξυμένος ανταγωνισμός της δεκαετίας του '70 οδηγώντας τις εσωτερικές οικονομίες κλίμακας μέσα στις επιχειρήσεις σε κατάρρευση και το σύστημα παραγωγής σε οριζόντια και κάθετη αποδιάρθρωση. Μέσα σε αυτή την κατάσταση οι παραγωγοί μπορούσαν να ενώνονται σε χαλαρούς, εύκολα μεταβαλλόμενους, συνασπισμούς και οι οικονομίες κλίμακας να αξιοποιούνται εκεί που επεκτείνονται οι αγορές. Ως συνέπεια, γεννιούνται συνεχώς νέοι βιομηχανικοί υποκλάδοι προκαλώντας συνεχείς επεκτάσεις στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Όσο καιρό επεκτείνεται το σύστημα αυτό οι παραγωγοί μπορούν να βρουν ολοένα και πιο διαφορετικές επιλογές εισροών σε όλο και πιο χαμηλές τιμές. Η εξέλιξη αυτή ωστόσο έχει ένα σημαντικό μειονέκτημα : επιβαρύνει κάποιες μορφές εξόδων όπως οι δαπάνες μεταφορών, επικοινωνιών, έρευνας κ.α. Μάλιστα όσο μεγαλύτερη είναι η γεωγραφική διασπορά των παραγωγών τόσο σημαντικότερα είναι αυτά τα έξοδα[13].

Φαίνεται λοιπόν ότι η κρίση του φορντισμού και η διαδικασία της αναδιάρθρωσης δρομολογούν μια ισχυρή τάση αποκαθετοποίησης τόσο της παραγωγής όσο και της διοίκησης (Λυμπεράκη & Μουρίκη, 1996). Ένα ακόμη εντυπωσιακό χαρακτηριστικό των νέων συστημάτων ευέλικτης παραγωγής είναι το γεγονός ότι από χωροθετική άποψη λίγα στοιχεία τα κράτησαν

[13] Το γεγονός αυτό εξηγεί την τάση που εμφανίζεται σε πολλούς κλάδους για χωρική συγκέντρωση σε τοπικό επίπεδο. Οι επιχειρήσεις στην προσπάθειά τους να μειώσουν αυτά τα έξοδα συγκλίνουν γύρω από το γεωγραφικό κέντρο βάρους τους, δημιουργώντας καθορισμένους κόμβους οικονομικής δραστηριότητας στον χώρο. Γι' αυτό και για τον Λαμπριανίδη (1992) οι τάσεις συγκέντρωσης σε τοπικό επίπεδο θα πρέπει να θεωρηθούν σαν επακόλουθο της ελαχιστοποίησης του κόστους συναλλαγών.

συνδεδεμένα με τα παλιά κέντρα φορντικής μαζικής παραγωγής : δεν είχαν ιδιαίτερη ζήτηση για τους τύπους εισροών και εργασίας που διέθεταν τα παλιά κέντρα ενώ αντίθετα είχαν σχετική ελευθερία εγκατάστασης σε ποικιλία γεωγραφικών τόπων. Τα παλιά κέντρα με τον ισχυρό εργατικό συνδικαλισμό, που αποτελούσε άκαμπτο στοιχείο της αγοράς εργασίας, ήταν εχθρικά στα νέα ευέλικτα σχήματα. Έτσι πολλοί παραγωγοί στα νέα σύνολα, αλλά όχι όλοι, άρχισαν να αναζητούν εναλλακτικούς τόπους εγκατάστασης, χωρίς επιρροές από την προηγούμενη κατάσταση της μεγάλης κλίμακας παραγωγής (Scott, 1988).

Σ' αυτό το νέο περιβάλλον ήταν δύσκολο για μια φορντική επιχείρηση να προσαρμοστεί λόγω της ακαμψίας που την διακατέχει. Αντίθετα, οι επιχειρήσεις που μπόρεσαν να προσαρμοστούν εύκολα στις μεταβολές της ζήτησης ήταν αυτές που πρώτες υιοθέτησαν τις νέες παραγωγικές μεθόδους και παρήγαγαν τα επιθυμητά προϊόντα. Σημαντικό ρόλο σ' αυτή την εξέλιξη έπαιξαν η τεχνολογία, που ήταν ο καταλύτης στην ανάδειξη μεγαλύτερου βαθμού προσαρμοστικότητας, και οι νέοι ευέλικτοι τρόποι οργάνωσης της εργασίας. Το νέο παραγωγικό πρότυπο υποκαθιστά πλέον την κλασσική ιεραρχική επιχείρηση, καταργώντας πολλές βαθμίδες ιεραρχίας και εισάγοντας τις αρχές της ομαδικότητας και συνεργασίας, τόσο σε σχέση με τους εργαζόμενους όσο και με τους προμηθευτές (Λυμπεράκη & Μουρίκη, 1996).

Συνοπτικά, μετά το 1970 η απελευθέρωση των αγορών και η επέκταση του διεθνούς εμπορίου είχε ως αποτέλεσμα ο τρόπος ρύθμισης του φορντικού καθεστώτος συσσώρευσης να μην μπορεί να ελέγξει τις κρίσεις στο εσωτερικό των ανεπτυγμένων χωρών. Η έξοδος του κεφαλαίου από τις εστίες του προκάλεσε κρίση στο κράτος πρόνοιας με αποτέλεσμα το όλο σύστημα να καταρρεύσει. Μέσα σ' αυτή την κατάσταση άρχισαν να σχηματίζονται οι γενικές γραμμές ενός νέου καθεστώτος, χωρίς ωστόσο να εξοστρακιστούν πλήρως οι παλιές μορφές. Οι νέες αναδυόμενες μορφές οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας, προάγοντας την έννοια της ευελιξίας αμφισβητούσαν το παλιό πρότυπο και συνοδεύτηκαν από σαφείς τάσεις

αποκέντρωσης της παραγωγής, παράλληλα με την ανάγκη προώθησης νέων θεσμικών κανόνων που να προάγουν τις συνεργασίες σε τοπικό επίπεδο.

1.4. Η έννοια της ευελιξίας

Η έννοια της ευελιξίας αποτελεί πεδίο έντονων συζητήσεων ως προς το τι εκφράζει. Η ενότητα αυτή ασχολείται με τις προσεγγίσεις που αναφέρονται στην διεθνή βιβλιογραφία και αφορούν η πρώτη το μοντέλο της ευέλικτης επιχείρησης και η δεύτερη την σχολή της ευέλικτης εξειδίκευσης. Εξετάζονται οι επιπτώσεις του φαινομένου στην επιχειρηματική στρατηγική και αναφέρονται συνοπτικά οι συνέπειες στην κρατική πολιτική, την αγορά εργασίας και στον χώρο.

Η ευελιξία αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό των νέων συστημάτων παραγωγής και είναι το μέσο το οποίο δίνει την δυνατότητα σε μια επιχείρηση να ανταποκριθεί στην αστάθεια των αγορών και τον ανταγωνισμό (Πελαγίδης, 1995). Η έννοια εμπεριέχει μια θετική σημασία, ιδιαίτερα όταν αντιπαραβάλλεται με την έννοια της ακαμψίας. Ευέλικτο είναι καθετί που προσαρμόζεται σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον σε αντιδιαστολή με την ακαμψία που υποδηλώνει το απροσάρμοστο, παραδοσιακό και στατικό. Η ευελιξία, όπως εκφράζεται μέσα από τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης και συστήματα παραγωγής, υπήρχε ήδη από τις αρχές του αιώνα. Σήμερα το νέο στοιχείο είναι το γεγονός ότι έρχεται δυναμικά στο προσκήνιο, κυριαρχώντας σε ευρύ φάσμα οικονομικών δραστηριοτήτων. Ο δυναμικός χαρακτήρας της ευελιξίας δικαιολογείται από το γεγονός ότι η αγορά εργασίας χαρακτηρίζεται από αβεβαιότητα παρά από σταθερότητα. Η αβεβαιότητα συνοδεύεται από την αμφισβήτηση όχι μόνο των ωρών εργασίας αλλά και του εργασιακού καθεστώτος, των εργασιακών δικαιωμάτων, της αμοιβής κλπ (Λυμπεράκη & Μουρίκη, 1996).

Με τον όρο ευελιξία μπορεί να εννοούμε:

- μια *επιχειρηματική στρατηγική* η οποία αφορά τις επιχειρήσεις που παράγουν εξειδικευμένα προϊόντα με ευέλικτες μηχανές και εξειδικευμένο προσωπικό. Η ευελιξία επιτυγχάνεται μέσω ενός πολύπλοκου συστήματος διασυνδέσεων παράλληλα με την μη διατήρηση αποθεμάτων στο εργοστάσιο (Χατζημιχάλης & Βαίου, 1997). Έμφαση δίνεται τόσο στην άμεση μετακίνηση των μέσων παραγωγής από την μια διαδικασία στην άλλη όσο και στην ποικιλομορφία των παρεχόμενων προϊόντων. Στόχο έχει την αύξηση της αυτοματοποίησης και την μείωση της ποσότητας εργασίας που απαιτείται έτσι ώστε να μειωθεί το κόστος παραγωγής (Murray, 1987)[14]. Η στρατηγική αυτή οδηγεί σε αναδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων.
- έναν *διπολισμό* που αφορά την διαδικασία της εργασίας. Οι εργάτες χωρίζονται στους βασικούς, οι οποίοι προσφέρουν λειτουργική και χρονική ευελιξία, και στους έκτακτους, οι οποίοι προσφέρουν αριθμητική ευελιξία. Ως λειτουργική ευελιξία ορίζεται η ικανότητα που έχουν οι απασχολούμενοι να προσαρμόζουν, για εκτέλεση ποικίλων εργασιών, τις τεχνικές τους δεξιότητες στις διακυμάνσεις της ζήτησης και στις ποιοτικές αλλαγές στην σύνθεση της. Αντίστοιχα, ως αριθμητική ευελιξία ορίζεται ο τρόπος με τον οποίο ο αριθμός και ο μισθός των απασχολουμένων μπορεί να προσαρμόζεται στις μεταβολές της ζήτησης (Πελαγίδης, 1995). Με βάση την αρχή του διπολισμού η ευελιξία επιτυγχάνεται την στιγμή που η σχέση εργασίας, για ένα αυξανόμενο τμήμα του εργατικού δυναμικού, μετατρέπεται από σταθερή σε πρόσκαιρη (Μουρίκη, 1991).
- δυο *τάσεις* που αφορούν τον γεωγραφικό καταμερισμό της εργασίας και της παραγωγής : μια τάση για διασπορά της παραγωγής και κατακερματισμό της εργασίας (π.χ. Bennetton) και ταυτόχρονα μια τάση για επανασυγκέντρωση της παραγωγής και της εργασίας μέσω δικτύων επιχειρήσεων, κυρίως ΜΜΕ (π.χ. Τρίτη Ιταλία).
- ένα σύνολο *τοπικών θεσμών* που αφορούν το επίπεδο του θεσμικού πλαισίου και προωθούν τον ελεύθερο ανταγωνισμό και την ανάπτυξη βιομηχανικών συστημάτων. Ως στόχο έχουν την βελτίωση της

[14] Από Λαμπριανίδης (1995).

ανταγωνιστικότητας, την αντιμετώπιση της ανεργίας και την συμφιλίωση της οικογενειακής με την επαγγελματική ζωή (Λυμπεράκη & Μουρίκη, 1996). Ουσιαστικά οι θεσμοί αυτοί οδηγούν σε περιορισμό ή κατάργηση τα δικαιώματα των εργαζομένων, επιτυγχάνοντας έτσι την ευελιξία.

Με το τέλος της δεκαετίας του '70 και την εκδήλωση της κρίσης του φορντικού συστήματος συσσώρευσης εκδηλώθηκαν δυο σαφείς τάσεις σχετικά με την αναδιοργάνωση της παραγωγής προκειμένου να ξεπεραστεί η κρίση (Κομνηνός, 1990):

- η πρώτη έθετε σαν στρατηγική επιδίωξη την μείωση του κόστους εργασίας μέσω των άτυπων εργασιακών σχέσεων, των υπεργολαβιών, την μετεγκατάσταση δραστηριοτήτων στον τρίτο κόσμο και την απο-ειδίκευση, εντοπίζοντας την έννοια της ευελιξίας στον κατακερματισμό της αγοράς εργασίας.
- η δεύτερη προσανατολίσθηκε προς την καθιέρωση ενός νέου συμβολαίου ανάμεσα στην εργασία, το κεφάλαιο και το κράτος με στόχο το επαναπροσδιορισμό της οργάνωσης της εργασίας, την βελτίωση της ποσότητας και της παραγωγικότητας, εντοπίζοντας την έννοια της ευελιξίας στην ποιοτική αναβάθμιση της εργασιακής δύναμης με τους νεωτερισμούς στο προϊόν και τα συστήματα παραγωγής.

Η πρώτη τάση εκφράζεται από τους Pollert (1988) και Atkinson (1985)[15] που, στηριζόμενοι στον διπολισμό που εμφανίζει η αγορά εργασίας, όρισαν τον τύπο της ευέλικτης επιχείρησης (Flexible firm). Ο τύπος αυτός περιλαμβάνει μια κεντρική ομάδα εργαζομένων, περιβαλλόμενη από δυο περιφερειακές. Η κεντρική ομάδα, που προσεγγίζει περισσότερο το πρότυπο της λειτουργικής ευελιξίας, απολαμβάνει σχετικά μόνιμη εργασιακή σχέση, προοπτικές επαγγελματικής ανόδου, συνεχή επανεκπαίδευση, ικανοποιητική σύνταξη, ασφάλιση και γενικά εργασιακά δικαιώματα. Σε σχέση με τις περιφερειακές ομάδες είναι αριθμητικά μικρότερη και θεωρείται ευέλικτη και προσαρμόσιμη. Οι εργαζόμενοι μπορούν να αλλάζουν εύκολα θέσεις εργασίας λόγω των

[15] Από Πελαγίδης (1995) και Δεδουσόπουλος (1998).

ικανοτήτων τους και εκτελούν πολύπλοκες εργασίες[16]. Αντίθετα οι περιφερειακές ομάδες, που αφορούν το πρότυπο της αριθμητικής ευελιξίας, χωρίζονται σε δυο υπό-ομάδες. Η πρώτη περιλαμβάνει τους πλήρως απασχολούμενους που έχουν χαμηλά προσόντα και είναι άφθονοι στην αγορά εργασίας. Λόγω της φύσης τους είναι εύκολα αναλώσιμοι όταν οι συνθήκες της ζήτησης το απαιτούν. Η δεύτερη περιφερειακή ομάδα αφορά άτομα με μερική, προσωρινή ή υπεργολαβική σχέση απασχόλησης. Και στις δυο περιφερειακές ομάδες οι όροι απασχόλησης είναι υποβαθμισμένοι, με χαμηλές αμοιβές και χωρίς συνθήκες εξασφάλισης.

Η δεύτερη τάση στηρίζεται στην θέση ότι η διάκριση ανάμεσα σε λειτουργική και αριθμητική ευελιξία μπορεί στην πράξη να μην συναντάται. Εκφράζεται μέσα από το υπόδειγμα της ευέλικτης εξειδίκευσης που διατύπωσαν οι Piore & Sabel (1984)[17], υποστηρίζοντας ότι μια οικονομία ευέλικτης εξειδίκευσης πλησιάζει περισσότερο στο πρότυπο της λειτουργικής ευελιξίας. Το συμπέρασμα αυτό οι συγγραφείς το στηρίζουν στο παράδειγμα της Τρίτης Ιταλίας όπου η αποκέντρωση της παραγωγής ευνόησε την αναβάθμιση της εργασίας. Το νέο εργασιακό πρότυπο, σε συνδυασμό με την μεταβολή του καταναλωτικού προτύπου και την εξέλιξη της τεχνολογίας, οδηγεί σε παραγωγή διαφοροποιημένων προϊόντων. Ως αποτέλεσμα, η παραγωγή καθορίζεται από την διαφοροποίηση των αγορών και τις μεταβολές τις ζήτησης. Η εξέλιξη αυτή ευνοεί περισσότερο τις μικρές επιχειρήσεις διότι έχουν την δυνατότητα προσαρμογής σε μικρή, ποιοτική, αλλά και ασταθή αγορά όπου παράγονται προϊόντα υψηλής ποιότητας σε μικρές ποσότητες για εξειδικευμένο αγοραστικό κοινό[18]. Το όλο σύστημα προϋποθέτει την

[16] Η ευελιξία εντοπίζεται στην ικανότητα αυτής της ομάδας να προσαρμόζει τις δεξιότητές της στις μεταβολές της ζήτησης. Η προσαρμογή των δεξιοτήτων μπορεί να είναι οριζόντια (εκτέλεση συναφών εργασιών με την ήδη υπάρχουσα) ή κάθετη (παράλληλη εκτέλεση πολλαπλών εργασιών).

[17] Από Πελαγίδης (1995) και Δεδουσόπουλος (1998).

[18] Η προσαρμογή μπορεί να είναι εσωτερική - μεταβολή του μείγματος του παραγόμενου προϊόντος με την βοήθεια της τεχνολογίας και των "ευέλικτων" εργαζόμενων - και εξωτερική - προσαρμογή του αριθμού και της εξειδίκευσης των επιχειρήσεων.

δημιουργία και διατήρηση ενός δικτύου συνεργαζόμενων μικρών επιχειρήσεων που παράγουν για την διεθνή αγορά, χωρίς επιδράσεις από τις μεταβολές της εγχώριας ζήτησης, και την συνεργασία του τοπικού κράτους για να ξεπεραστούν οι συγκρούσεις σε τοπικό επίπεδο.

Οι θέσεις της ευέλικτης εξειδίκευσης στηριζόμενες σε συγκεκριμένα εμπειρικά δεδομένα δέχθηκαν κριτική η οποία χάριν συντομίας μπορεί να συνοψιστεί στα εξής σημεία :

- δηλώνει κάτι το υπερβολικά ευέλικτο και ανεπαρκώς ειδικευμένο (Sayer, 1989)[19]. Αποτελεί έναν όρο ομπρέλα, μια χαοτική ιδέα η οποία, αν και μπορεί να σημαίνει πολλά, σε τελική ανάλυση είναι ανίκανη να εξηγήσει ακόμη και φαινόμενα που έχουν πολλά από τα χαρακτηριστικά που περιγράφει (Pollert, 1988). Αντίστοιχα οι Hirst & Zeitlin (1991)[20] υποστηρίζουν ότι η ευέλικτη εξειδίκευση αποτελεί μια αφαίρεση από την πραγματικότητα αφού δεν αποτελεί ούτε μια υπεργενίκευση εμπειρικών δεδομένων, ούτε μια απλή περιγραφή μιας επιχείρησης, ενός κλάδου ή μιας περιοχής.
- οι ορισμοί που δίνει δεν μας επιτρέπουν να καθορίσουμε ποτέ ακριβώς η ευέλικτη παραγωγή επικρατεί της μαζικής (Χατζημιχάλης & Βαίου, 1997). Αυτό που είναι ευέλικτο σε μια χρονική στιγμή μπορεί να μην είναι σε κάποια άλλη.
- το μοντέλο στηρίζεται σε πολύ συγκεκριμένη εμπειρική βάση και τα συστήματα παραγωγής που κυριαρχούνται από μικρές επιχειρήσεις δεν είναι ευρέως διαδεδομένα στον κόσμο (Λαμπριανίδης, 1992). Έτσι δεν μπορούμε να πούμε ότι έχει διαμορφωθεί ένα σχετικά παγκόσμιο πρότυπο επειδή λίγες επιχειρήσεις, καινοτόμες κατά κύριο λόγο, εφαρμόζουν ευέλικτα συστήματα παραγωγής.
- εμφανίζει έναν διπολισμό ανάμεσα στην μαζική παραγωγή και την ευέλικτη εξειδίκευση, αγνοώντας όλους τους άλλους ενδιάμεσους τύπους βιομηχανικής οργάνωσης.

[19] Από Λαμπριανίδης (1992).

[20] Από Δεδουσόπουλος (1998).

- δεν ορίζει έναν συγκεκριμένο τύπο εργασιακών σχέσεων διότι οι σχέσεις αυτές αποτελούν πεδίο κοινωνικών συγκρούσεων (Λυμπεράκη & Μουρίκη, 1996).

Φαίνεται λοιπόν ότι σε θεωρητικό επίπεδο υπάρχει διχογνωμία σχετικά με τις μορφές εργασιακής ευελιξίας που επικρατούν σήμερα. Ωστόσο αν δεχτούμε την διάκριση αριθμητικής και λειτουργικής ευελιξίας μπορούμε να ορίσουμε δυο στρατηγικές (Πελαγίδης 1995 & Μουρίκη 1991) :

- την *επιθετική* που λειτουργεί στην βάση της λειτουργικής ευελιξίας και αναφέρεται στην οργάνωση της παραγωγής μέσω της χρήσης υψηλής τεχνολογίας και παροχής ικανοποιητικών αμοιβών και συνθηκών εργασίας. Οι συνθήκες αυτές οδηγούν σε αύξηση την παραγωγικότητα και βελτίωση την ποιότητα του προϊόντος. Η στρατηγική στοχεύει στην συμμετοχή των εργαζομένων στην παραγωγική διαδικασία, αναβαθμίζοντας έτσι το περιεχόμενο της εργασίας μέσω της ταύτισής τους με τους σκοπούς που επιδιώκονται.
- την *αμυντική* που λειτουργεί στην βάση της αριθμητικής ευελιξίας και αναφέρεται στην οργάνωση της παραγωγής μέσω της χρήσης πεπαλαιωμένης τεχνολογίας, χαμηλών αμοιβών και κακών συνθηκών εργασίας. Οι συνθήκες αυτές οδηγούν σε εξάρτηση από τρίτους λόγω της αποκέντρωσης της παραγωγής σε περιοχές με φθηνό εργατικό δυναμικό και στον κατακερματισμό της αγοράς εργασίας με απο-ειδίκευση των εργαζομένων. Η στρατηγική αυτή στοχεύει στην μείωση του κόστους εργασίας, μέσω της εκμετάλλευσης των εργαζομένων, προκειμένου να αντιμετωπίσει τον διεθνή ανταγωνισμό.

Παρόλες όμως τις θεωρητικές διαφωνίες που συνοδεύουν το φαινόμενο, αφού ακόμη δεν έχει διασαφηνισθεί τι περιλαμβάνει, φαίνεται ότι η ευελιξία :

- επιτρέπει την εκμετάλλευση των δυνάμεων του χώρου που εώς τώρα λόγω του συγκεντρωτισμού που προήγαγε ο Φορντισμός ήταν ανενεργές. Ουσιαστικά η ευελιξία οδηγεί σε αποκέντρωση το εώς τώρα σύστημα και

ταυτόχρονα σε συγκεντρωτισμό σε τοπικό επίπεδο, εκμεταλλευόμενη τις τοπικές δυνάμεις (Scott, 1988).

- επιβάλλει την μεταβολή της πολιτικής όπου στόχος τώρα δεν πρέπει να είναι ο έλεγχος της ζήτησης αλλά η διαμόρφωση θεσμών, εστιασμένων στο τοπικό επίπεδο, που να προάγουν τις καινοτομίες και τις συνεργασίες αφού μέσω αυτών οι επιχειρήσεις θα μπορούν να ελαχιστοποιήσουν τους κινδύνους που συνεπάγεται ο ελεύθερος ανταγωνισμός και η απελευθέρωση του εμπορίου.
- επιτρέπει στον εργαζόμενο, σε αντίθεση με την ακαμψία της προηγούμενης περιόδου, να διαπραγματευτεί με νέους όρους την θέση του στην αγορά εργασίας. Οι εργαζόμενοι μπορούν να συμμετέχουν πιο ενεργά στην παραγωγική διαδικασία, ανοίγοντας έτσι νέα πεδία ευκαιριών και συνεννοήσεων. Δεχόμενοι όμως τον διαχωρισμό της Pollert και του Atkinson για την ευέλικτη επιχείρηση, ουσιαστικά αυτοί που διαπραγματεύονται καλύτερα είναι οι μόνιμοι ή βασικοί εργάτες που εμπλέκονται πιο ενεργά στην παραγωγική διαδικασία παρά οι έκτακτοι που συμμετέχουν λιγότερο και πιο χαλαρά (Χατζημιχάλης & Βαίου, 1997, Λαμπριανίδης, 1992). Αυτό έχει συνέπεια ένα μεγάλο κομμάτι της εργασίας να αντιμετωπίζει την προσωρινότητα, την ανασφάλεια και την αβεβαιότητα, στοιχεία δηλαδή που δίνουν στο κεφάλαιο προσαρμοστικότητα και χαμηλό κόστος.

Το αποτέλεσμα των διαφωνιών για το περιεχόμενο του όρου "ευελιξία" είναι να ακολουθούνται διαφορετικοί δρόμοι στην ερμηνεία του φαινομένου. Σύμφωνα με το πρότυπο της ευέλικτης επιχείρησης των Pollert και Atkinson η ευελιξία εντοπίζεται στην προσαρμογή του αριθμού των εργαζόμενων στις μεταβολές τις ζήτησης. Αντίθετα η προσέγγιση της σχολής της ευέλικτης εξειδίκευσης εντοπίζει την ευελιξία στην προσαρμογή των δεξιοτήτων των εργαζόμενων, επιτρέποντας κατ' επέκταση την προσαρμογή της παραγωγής στις μεταβολές της ζήτησης. Ανεξαρτήτως όμως των διαφωνιών κρίνεται απαραίτητη η προσαρμογή των επιχειρήσεων, ιδιαίτερα των μικρών, σε ένα από τα δυο είδη ευέλικτης στρατηγικής : της αριθμητικής ή της λειτουργικής.

Ταυτόχρονα απαιτούνται θεσμοί τοπικού επιπέδου που να επιτρέπουν την εκμετάλλευση των δυνάμεων του χώρου και να προάγουν τον ανταγωνισμό, βοηθώντας ιδιαίτερα τις επιχειρήσεις μικρού μεγέθους.

1.5. Οι επιπτώσεις της ευελιξίας στον χώρο

Στην παρούσα ενότητα γίνεται ειδική αναφορά στις επιπτώσεις της ευελιξίας στον χώρο. Τα νέα ευέλικτα συστήματα παραγωγής λόγω της εγγενούς τους τάσης να αποκεντρώνουν την παραγωγή και εν συνεχεία να την επανασυγκεντρώνουν σε τοπικό επίπεδο, επηρεάζουν το χώρο και τα άτομα και προκαλούν ποικίλες μεταβολές σε ένα τοπικό παραγωγικό σύστημα.

Η οικονομική αναδιάρθρωση και η όξυνση του ανταγωνισμού που έλαβαν χώρα μετά το 1970 οδήγησαν σε αναγκαστική συνεργασία πολλές μικρές επιχειρήσεις και σε αποκέντρωση πολλές μεγάλες καθετοποιημένες μονάδες (Λαμπριανίδης, 1992). Από την στιγμή που οι ρόλοι έγιναν πιο εξειδικευμένοι, η παραγωγή αναδιαρθρώθηκε γεωγραφικά. Οι επιχειρήσεις άρχισαν να ειδικεύονται σε συγκεκριμένες μορφές παραγωγής και οι χώρες-περιφέρειες να επικεντρώνονται σε ειδικές ενδιάμεσες διαδικασίες (European Commission, 1997). Η εμφάνιση και η επέκταση των ευέλικτων βιομηχανικών συστημάτων προκάλεσε επιλεκτική επανασυγκέντρωση της παραγωγής εκεί όπου οι επιχειρήσεις αναπτύσσουν πυκνά δίκτυα μεταξύ τους. Παράλληλα άρχισαν να εμφανίζονται πλήθος νέων εργασιακών και παραγωγικών πρακτικών που η αποδοχή και υλοποίηση τους έγινε δυνατή μέσα από τις παγκόσμιες τομεακές πρακτικές - κινήσεις του κεφαλαίου - και τις τοπικές συνθήκες απασχόλησης - τοπικές αγορές εργασίας (Scott, 1988).

Η διάχυση της παραγωγής είχε ως συνέπεια μεταβολές στην δομή του χώρου, ειδικότερα στην ανάπτυξη των πόλεων (Βαίου κ.α., 1991) :

- αποκεντρώθηκαν μεγάλες καθετοποιημένες βιομηχανικές μονάδες που ήταν συγκεντρωμένες στα μεγάλα αστικά κέντρα. Η αποκέντρωση οδήγησε στην ανάπτυξη δραστηριοτήτων σε άλλες περιφέρειες εκτός των

ανεπτυγμένων και διασπορά τμημάτων της παραγωγής σε μικρές αποκεντρωμένες μονάδες.

- αναπτύχθηκαν πυκνά δίκτυα ΜΜΕ στον αστικό και περιφερειακό χώρο όπου ενσωματώνονταν διαδικασίες παραγωγής βασισμένες σε υπεργολαβίες και άτυπες εργασιακές σχέσεις[21]. Η εξέλιξη αυτή αμφισβήτησε τα μεγάλα εργοστάσια και την μεγάλη σε όγκο παραγωγή, δίνοντας διεξόδους ανάπτυξης σε μεγάλο αριθμό επιχειρήσεων.

Η διαδικασία της διάχυσης περιστράφηκε γύρω από τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, τον σχηματισμό εξωτερικών οικονομιών και την διάλυση των ακαμψιών της αγοράς. Η αυξημένη διεθνής κινητικότητα χωροθέτησης του κεφαλαίου επέτρεψε την αποδέσμευση από χωρικές δεσμεύσεις και έδωσε την δυνατότητα χρήσης των διαφόρων μορφών των "τοπικών ιδιαιτεροτήτων" και των πλεονεκτημάτων που σχετίζονται με τις ευρύτερες συνθήκες εργασίας μεταξύ περιοχών και χωρών σε διεθνές επίπεδο (Ανδρικοπούλου, 1990). Η αποδοχή αυτών των μορφών γίνεται μέσα από την κατανομή των τοπικών αγορών εργασίας σε διαφορετικές ομάδες εργαζομένων με βάση παράγοντες άσχετους με τον τόπο εργασίας όπως το φύλο, η εθνικότητα, η ηλικία κ.α. Δηλαδή το φύλο, η φυλή ή η εθνικότητα είναι αυτά που καθορίζουν τους όρους ενσωμάτωσης στον κόσμο της (αμειβόμενης) εργασίας (Βαίου κ.α., 1993).

Η παραπάνω διαδικασία σπάει τις αγορές εργασίας σε μικρά κομμάτια, τις λεγόμενες "τοπικές αγορές εργασίας" προκειμένου να ικανοποιήσουν τις επιδιώξεις του κεφαλαίου. Οι τοπικές αγορές εργασίας ενσωματώνουν έτσι τμήματα του εργατικού δυναμικού που μέχρι τώρα δεν ήταν ενταγμένα στις τυπικές εργασιακές σχέσεις. Αυτό σημαίνει ότι πιθανόν να ενσωματώνουν και τμήματα της παραοικονομίας, νομιμοποιώντας την με αυτό τον τρόπο.

[21] Χαρακτηριστικό των κλάδων που αναπτύσσονται μέσα στις πόλεις είναι οι αδύνατες ή λιγοστές εσωτερικές οικονομίες κλίμακας. Η ανάγκη τους όμως για συχνές επαφές και χαμηλό εργατικό κόστος αποτελεί ιδανική συνθήκη για την διάχυση της παραγωγής μέσω υπεργολαβικών σχέσεων που με την σειρά τους διευρύνουν τις αλληλεξαρτήσεις μεταξύ των μονάδων και αναδεικνύουν νέες γεωγραφικές σχέσεις (Λαμπριανίδης, 1992).

Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούν τόσο οι γυναίκες που δουλεύουν στο σπίτι όσο και οι ξένοι πρόσφυγες οι οποίοι δουλεύουν χωρίς ασφάλιση, πολλές ώρες, αποκομμένοι από τον κόσμο και με αδυναμία συλλογικής οργάνωσης. Η ενσωμάτωση αυτών των ομάδων παίζει καθοριστικό ρόλο στην λειτουργία της πόλης (κυκλοφοριακό, ρύπανση κ.α.) και έχει σημαντικό κοινωνικό κόστος για το σύνολο των εργαζομένων αφού μεταβάλλει το πρότυπο απασχόλησης.

Επομένως ο χαρακτήρας του εργατικού δυναμικού επηρεάζει την βιομηχανική εγκατάσταση η οποία με την σειρά της μετασχηματίζει τον χαρακτήρα της τοπικής αγοράς εργασίας. Η διαδικασία είναι συνεχόμενη, εώς ότου να προσεγγιστεί ο χαρακτήρας των ανταγωνιστών, καθώς οι τοπικές αγορές εντάσσονται στο διεθνές πλαίσιο (Χατζημιχάλης και Βαίου, 1997). Σήμερα οι τοπικές αγορές εργασίας, αν και δεν βρίσκονται στον πυρήνα των αλλαγών, διατηρούν τον δυναμισμό τους και παραμένουν σημαντικές για την διατύπωση προσεγγίσεων του χώρου όπου η εργασία και η καθημερινή ζωή αποτελούν κεντρικό στοιχείο. Αυτό σημαίνει ότι οι πόλεις και οι περιφέρειες θεωρούνται χώροι μέσα στους οποίους υπάρχουν σύνολα τοπικών αγορών εργασίας τα οποία αναπαραγάγουν γεωγραφικά διαφοροποιημένους καταμερισμούς εργασίας (διαδικασία αποσύνθεσης). Η χωρική διαφοροποίηση φέρνει την εργασία στο προσκήνιο αφού απαιτεί μεγαλύτερη ευελιξία, υπό την έννοια μιας ποικιλίας αγορών. Σήμερα το στοιχείο αυτό αποτελεί και το βασικότερο χαρακτηριστικό που ωθεί μια επιχείρηση να εγκατασταθεί σε έναν τόπο[22].

Οι νέοι χώροι που διαμορφώνονται χαρακτηρίζονται από εκτεταμένες οικονομίες συγκέντρωσης και αποτελούν τόπο ιδιαίτερων φαινομένων της τοπικής αγοράς εργασίας και της κοινωνικής ζωής όπου στοιχεία όπως η εκπαίδευση, η τοπική εξουσία κ.α. συμβάλλουν με τον ένα ή άλλο τρόπο στην συνολική διαδικασία της τοπικά καθορισμένης αναπαραγωγής (Scott, 1988).

[22] Αν δηλαδή σε κάποιο τόπο υπάρχει εργατικό δυναμικό το οποίο μια επιχείρηση θεωρεί ότι ικανοποιεί τις προϋποθέσεις της (ευελιξία, εξειδίκευση κτλ.) τότε αυτό αποτελεί ισχυρό πόλο προσέλκυσης. Κάτι τέτοιο όμως σημαίνει ότι η επιχείρηση ενσωματώνει μόνο ένα συγκεκριμένο κομμάτι του πληθυσμού ενός τόπου.

Σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση του χαρακτήρα ενός τοπικού παραγωγικού συστήματος παίζει η κοινωνική διαστρωμάτωση σε τοπικό επίπεδο αφού για να προσελκυσθούν επιχειρήσεις θα πρέπει να είναι αρκετά ομοιογενής από πλευράς πολιτιστικής συμπεριφοράς, με υψηλή κινητικότητα και με πολιτιστική δομή που ενισχύει την κινητικότητα (Garofoli, 1983). Οι νέοι χώροι ως επί το πλείστον περιλαμβάνουν ενδοαστικές περιοχές με ξανα-ζωντανεμένες χειρονακτικές βιομηχανίες όπου απασχολείται φθηνό εργατικό δυναμικό (κυρίως γυναίκες) και περιφέρειες που βασίζονται οικονομικά στην γεωργία, το εμπόριο, την μικρής κλίμακας βιομηχανία και δεν είχαν σχέση με τους χώρους του φορντισμού. Οι περιοχές αυτές χωρίζονται σε τρεις βασικές κατηγορίες (Garofoli, 1983) :

- περιοχές *παραγωγικής εξειδίκευσης*, που χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη ενός κλάδου όπου κυριαρχούν οι μικρές επιχειρήσεις χωρίς σημαντικές αλληλοσυσχετίσεις μεταξύ τους. Η δομή του συστήματος είναι οριζόντιου τύπου από την στιγμή που οι μονάδες ανταγωνίζονται στην ίδια βάση (αγορά, προϊόν, επεξεργασία). Τέτοιες περιοχές δημιουργήθηκαν μέσα από την αποκέντρωση των μεγάλων μονάδων, εκμεταλλευόμενες την τοπική αγορά εργασίας.
- *τοπικά παραγωγικά συστήματα* όπου κυριαρχούν μικρές επιχειρήσεις ενός μόνο κλάδου που ανταγωνίζονται μεταξύ τους. Η διαφορά με την προηγούμενη μορφή βρίσκεται στο γεγονός ότι το εργατικό δυναμικό χαρακτηρίζεται από υψηλή εξειδίκευση που επιτρέπει σε σημαντικό βαθμό στους εργαζόμενους να διαπραγματεύονται με καλύτερους όρους τις συνθήκες απασχόλησης.
- *περιοχές-βιομηχανικά συστήματα* όπου κυριαρχεί ο διαχωρισμός της εργασιακής διαδικασίας, διαχωρισμός που διαφοροποιεί το τοπικό παραγωγικό σύστημα, αποδίδοντας μια αυξημένη συνθετότητα : οι αλληλοσυσχετισεις είναι ενισχυμένες και έχουν τόσο διακλαδικό όσο και ενδοκλαδικό χαρακτήρα. Σε αντίθεση με τις δυο προηγούμενες μορφές η ανάπτυξη της περιοχής είναι ενδογενής, στηρίζεται δηλαδή στην χρήση των τοπικών πόρων.

Θα πρέπει όμως να τονιστεί ότι οι επιπτώσεις της γεωγραφικής αναδιάρθρωσης της παραγωγής δεν είναι ίδιες σε όλους τους χώρους. Αυτό συμβαίνει, σύμφωνα με τον Holmes (1986) λόγω του άνισου χαρακτήρα της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Οι συγκυρίες της Τρίτης Ιταλίας και το οικονομικό περιβάλλον πιθανόν να ήταν οι βασικότεροι λόγοι που ώθησαν σε ανάπτυξη την συγκεκριμένη περιοχή. Τα παραδείγματα αναπαραγωγής του προτύπου της Τρίτης Ιταλίας σε άλλους χώρους πιθανόν να μην είναι επιτυχή, παρόλα τα κοινά στοιχεία που παρουσιάζουν κάποιοι από αυτούς με την συγκεκριμένη περιοχή.

Τα νέα ευέλικτα συστήματα παραγωγής προκαλούν τάσεις αποκέντρωσης της παραγωγής και επανασυγκέντρωσής της σε συγκεκριμένους γεωγραφικούς χώρους. Αυτή η τάση έχει ως αποτέλεσμα την ανάδειξη νέων χώρων, με ταυτόχρονη παρακμή των παλιών, και με σημαντικές επιπτώσεις στην αγορά εργασίας και την λειτουργία των αστικών κέντρων. Οι νέες περιοχές που αναδύονται χαρακτηρίζονται από εκτεταμένες οικονομίες συγκέντρωσης και από την ύπαρξη μιας ευέλικτης αγοράς εργασίας (στοιχεία που προσελκύουν τις επιχειρήσεις). Κατατάσσονται σε τρεις κατηγορίες : περιοχές παραγωγικής εξειδίκευσης, τοπικά παραγωγικά συστήματα και περιοχές-βιομηχανικά συστήματα.

1.6. Μορφές ευέλικτης απασχόλησης[23]

Η ενότητα αυτή αναφέρεται στις αιτίες που προκάλεσαν την εμφάνιση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, καθώς και στις μορφές με τις οποίες εμφανίζονται. Τέλος παρατίθενται στοιχεία που αφορούν την έκταση στην οποία χρησιμοποιούνται οι αναφερόμενες μορφές τόσο στην Ελλάδα όσο και στον ευρωπαϊκό χώρο.

[23] Το παρόν κεφάλαιο αντλήθηκε από τις μελέτες των Μουρίκη (1991) και Λυμπεράκη & Μουρίκη (1996).

Η ευελιξία που εμφανίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του '70 στα παραγωγικά συστήματα ως συνέπεια της αναδιάρθρωσης οδήγησε στην εμφάνιση νέων μορφών απασχόλησης. Ενισχυτικά στην εμφάνιση τους επέδρασαν :

- η ενίσχυση του τριτογενή τομέα και η αντίστοιχη πτώση του δευτερογενή.
- η χρήση νέας τεχνολογίας και νέων μορφών διοίκησης.
- η ανάγκη των επιχειρήσεων για περιορισμό των δαπανών που συνεπάγεται η χρήση της εργασίας έτσι ώστε να προσαρμοστεί το προσωπικό στις διακυμάνσεις της ζήτησης.
- η αυξημένη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας και η προτίμηση τους για μικρότερο χρόνο εργασίας προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες του σπιτιού.
- οι μεταβολές στα εργασιακά και οικογενειακά πρότυπα με την αναζήτηση από πλευράς των εργοδοτών μεγαλύτερης ευελιξίας στον αριθμό του προσωπικού και των ωρών εργασίας του. Το γεγονός αυτο οδήγησε στην διατήρηση ενός ανειδίκευτου μέρους του εργατικού δυναμικού, κυρίως γυναικών.
- η συμμετοχή όλο και περισσότερων ατόμων στις δραστηριότητες οι οποίες απαρτίζουν τον λεγόμενο "ελεύθερο χρόνο", όπως η ψυχαγωγία, η κοινωνική δράση κτλ.
- η συμμετοχή κοινωνικών ομάδων, όπως οι φοιτητές, οι ώριμοι εργαζόμενοι, οι πρόσφυγες, οι οικονομικοί μετανάστες κτλ., που τρέφουν την κρυφή ανεργία και προκαλούν προβλήματα στις επίσημες στατιστικές.

Η ανάγκη των εργοδοτών για ευελιξία δεν συμπίπτει απαραίτητα με τις ανάγκες των εργαζομένων. Μάλιστα οι πλέον βολικές μορφές ευελιξίας μπορεί να είναι οι χειρότερες για τους εργαζόμενους. Ωστόσο η πρακτική δείχνει ότι κάποιες μορφές ευελιξίας μπορεί να είναι αμοιβαία επωφελείς και για τους δυο. Πολλές από τις μορφές χαρακτηρίζονται από μεγάλη ποικιλομορφία ενώ αρκετές κινούνται στην σφαίρα της παράνομης ή ημι-παράνομης δραστηριότητας, κάτι που δυσχεραίνει την καταγραφή τους. Επειδή πολλές από αυτές τις μορφές συγχέονται μεταξύ τους, είναι δύσκολο να

εντοπιστούν[24]. Αυτό έχει ως συνέπεια να αγνοείται η πολλαπλή τους δραστηριότητα και έτσι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε ποια είναι η κυρίαρχη μορφή. Οι συνηθέστερα συναντώμενες μορφές ευέλικτης απασχόλησης χωρίζονται σε πέντε βασικές κατηγορίες :

- στο *μειωμένο ωράριο*, όπου ανήκουν μορφές όπως η μερική απασχόληση και τα παράγωγά της (τετραήμερο, συμπιεσμένο δεκαπενθήμερο, τέταρτη βάρδια, job sharing κτλ.) που αποτελούν και την πιο διαδεδομένη μορφή.
- στο *κλιμακούμενο και ελαστικό ωράριο* όπου η ώρα προσέλευσης και αποχώρησης των εργαζομένων ποικίλλει. Ο εργαζόμενος μπορεί να πάει κανονικά στην εργασία του αλλά να φύγει πολύ αργότερα από το προβλεπόμενο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι κάνει υπερωρίες.
- στην *τηλεργασία* που είναι μια σπάνια μορφή εργασίας αλλά συνεχώς αναπτυσσόμενη και σχετίζεται με την χρήση της υψηλής τεχνολογίας.
- στον *ετήσιο επιμερισμό του χρόνου εργασίας* όπου ο χρόνος αντί να υπολογίζεται σε εβδομαδιαία βάση, υπολογίζεται σε ετήσια. Με αυτό τον τρόπο το ωράριο εργασίας προσαρμόζεται ανάλογα με τις ανάγκες κάθε περιόδου.
- στην *εποχιακή ή προσωρινή απασχόληση* όπου κυριαρχούν οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου. Χαρακτηριστική περίπτωση εδώ αποτελεί η "ενοικίαση ή δανεισμός" του εργαζόμενου.

Σε πρακτικό επίπεδο οι αναφορές για την απασχόληση σε ευρωπαϊκό επίπεδο δείχνουν ότι οι ευέλικτες μορφές αυξάνουν ραγδαία σ' όλες τις χώρες της Ένωσης τα τελευταία 20 χρόνια[25]. Μεγαλύτερη αύξηση παρατηρείται στις βόρειες χώρες, ιδιαίτερα στην Ολλανδία, και αφορά τις γυναίκες. Αντίθετα στις νότιες χώρες η αύξηση δεν είναι μεγάλη, αν και πρέπει να τονιστεί ότι ένα μεγάλο μέρος αυτών των δραστηριοτήτων δεν καταγράφεται στις επίσημες στατιστικές. Το σημαντικότερο όμως στοιχείο είναι το γεγονός ότι η γυναικεία απασχόληση αυξήθηκε διότι αυξήθηκε η γυναικεία μερική απασχόληση. Αυτές

[24] Ένας εργαζόμενος μπορεί να είναι εποχιακός και ταυτόχρονα να εργάζεται με μειωμένο ωράριο.

[25] OECD Employment Outlook 1990, Αναπαραγωγή από Μουρίκη (1991).

οι τάσεις είναι ιδιαίτερα έντονες μετά το 1993 με την ολοκλήρωση της ενιαίας αγοράς και δείχνουν την μελλοντική πορεία που θα ακολουθήσουν τα πράγματα στον χώρο της εργασίας σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, με υποχώρηση της πλήρους και επέλαση της μερικής απασχόλησης. Μάλιστα το κοινοτικό θεσμικό πλαίσιο προωθεί ευνοϊκότερες ρυθμίσεις γι' αυτούς που δουλεύουν με ευέλικτο καθεστώς απασχόλησης, κατοχυρώνοντας τα συμφέροντα των εργαζομένων πολύ περισσότερο από τις εθνικές νομοθεσίες. Υπολογίζεται ότι οι ρυθμίσεις αυτές θα περιορίσουν τα αρνητικά αποτελέσματα και θα αναβαθμίσουν το περιεχόμενο των ευέλικτων μορφών απασχόλησης.

Στην χώρα μας μέχρι πρόσφατα οι μορφές αυτές δεν είχαν νομική κατοχύρωση και γι' αυτό δεν ήταν διαδεδομένες. Σήμερα, αν και έχουν θεσμοθετηθεί επίσημα με τον νόμο 1892/90, πιο ευρέως χρησιμοποιούμενη στην μεταποίηση είναι η μερική απασχόληση. Αντίθετα στον τομέα των υπηρεσιών και του δημοσίου εφαρμόζονται σε μεγαλύτερη έκταση με πιο ευρέως διαδεδομένη την μέθοδο των ωρομισθίων που χρησιμοποιείται για να καλυφθούν εποχιακές ανάγκες. Τέλος μια μέθοδος που χρησιμοποιείται από τις εταιρείες παροχής υπηρεσιών είναι της ανάθεσης έργου, μέσω της οποίας αποκεντρώνονται τμήματα της δουλειάς σε εξωτερικούς συνεργάτες υψηλής ειδίκευσης και αμοιβών.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ, το 1994 ο αριθμός των απασχολούμενων με καθεστώς μερικής απασχόλησης ανερχόταν σε 175000 άτομα, ποσοστό 4,8% της συνολικής απασχόλησης. Η ευρεία χρήση τους εμποδίζεται από την οικογενειακή οργάνωση των μονάδων που επιβάλλει μικρά μεγέθη επιχειρήσεων. Το γεγονός αυτό αναγκάζει τις επιχειρήσεις να επιλέξουν την τακτική της αμυντικής ευελιξίας μέσα από την χρήση δικτύων υπεργολαβίας και φασόν για να αντέξουν τον διεθνή ανταγωνισμό και την παρουσία φθηνού εργατικού δυναμικού σε γείτονες χώρες (που αναιρεί το συγκριτικό πλεονέκτημα των ελληνικών επιχειρήσεων). Παρατηρείται μάλιστα μια χωρική συγκέντρωση των δικτύων υπεργολαβίας ανάλογα με την εξειδίκευση που υπάρχει.

Πολλοί ήταν οι λόγοι για τους οποίους εμφανίστηκαν στο προσκήνιο οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης. Όμως ο σημαντικότερος λόγος που επέδρασε ενισχυτικά στην διάδοση τους ήταν η ύπαρξη ενός τμήματος του εργατικού δυναμικού που πριν δεν είχε την δυνατότητα πρόσβασης στην αγορά εργασίας. Επίσης πολλές είναι και οι μορφές με τις οποίες εμφανίζονται, ενώ το πεδίο της ευέλικτης απασχόλησης συνεχώς διευρύνεται με την προσθήκη νέων ειδικοτήτων και κατηγοριών εργατικού δυναμικού που δημιουργούν διαφοροποιήσεις στο επίπεδο των δεξιοτήτων, των αμοιβών κλπ. Τα στοιχεία υποδηλώνουν μια σαφή τάση αύξησης του αριθμού των ατόμων που εργάζονται κάτω από τέτοιο καθεστώς, με την μερική απασχόληση να κυριαρχεί, σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο.

1.7. Θετικά και αρνητικά στοιχεία των ευέλικτων μορφών απασχόλησης

Η εξέταση των επιπτώσεων στην αγορά εργασίας αποκαλύπτει σημαντικές πτυχές τόσο για την επίδραση της χρήσης τους στους εργοδότες όσο και στους εργαζόμενους. Η παρούσα ενότητα ασχολείται με αυτές ακριβώς τις επιπτώσεις.

Η ύπαρξη των ευέλικτων μορφών απασχόλησης είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθεί η απασχόληση και η προσφορά εργασίας, αλλά και να νομιμοποιηθούν κάποιες μορφές απασχόλησης που πριν θεωρούνταν παράνομες (Χατζημιχάλης και Βαίου, 1997). Από την άλλη όμως έσπασαν την αγορά εργασίας στην μέση (καλές και κακές δουλειές ή μόνιμες και προσωρινές) και ενίσχυσαν τον συμπληρωματικό χαρακτήρα της γυναικείας απασχόλησης. Η χρήση τους δίνει την δυνατότητα στον εργοδότη να περιορίσει το κόστος εργασίας με την αυξομείωση, ανάλογα με τις ανάγκες, του αριθμού των εργαζομένων, των αμοιβών κ.α. (Μουρίκη, 1991). Επίσης, επιτρέπει την καλύτερη αξιοποίηση των εργαζόμενων, αυξάνοντας έτσι την παραγωγικότητα της εργασίας, και περιορίζει τις αντιδράσεις σε περιπτώσεις απολύσεων, επιπλήξεων κ.α. (Λυμπεράκη & Μουρίκη, 1996). Από την άλλη πλευρά όμως οι μορφές αυτές κρίνονται σαν οι βασικές αιτίες για την εμφάνιση προβλημάτων ελέγχου των εργαζομένων, κυρίως από τα μεσαία διευθυντικά

στελέχη, και αύξησης των λειτουργικών δαπανών λόγω μεγάλου φάσματος αμοιβών. Τέλος απαιτούν την άμεση αναπροσαρμογή της πολιτικής αξιολόγησης της απόδοσης των εργαζομένων με υιοθέτηση ποιοτικών μεθόδων.

Για τους εργαζόμενους τρία κυρίως είναι τα πλεονεκτήματα τα οποία αν διευρυνθούν και αξιοποιηθούν κατάλληλα θα δώσουν νέο νόημα στο περιεχόμενο της εργασίας (Μουρίκη, 1991) :

- η ριζική αναδιοργάνωση τόσο του εργασιακού όσο και του ελευθέρου χρόνου. Με αυτό τον τρόπο δίνεται η δυνατότητα στο άτομο να ασχοληθεί με δραστηριότητες που το ενδιαφέρουν, πέρα από τον χώρο της δουλειάς.
- η αλλαγή των προτύπων απασχόλησης με την επικράτηση των ασταθών μορφών που επιτρέπουν στον εργαζόμενο καλύτερη διαχείριση του εργάσιμου χρόνου του.
- η μεγαλύτερη πρόσβαση στην αγορά εργασίας για μια μεγάλη μερίδα του εργατικού δυναμικού (γυναίκες, μετανάστες, νέοι κτλ.) αλλά και η δυνατότητα, κυρίως για τις γυναίκες, του συνδυασμού της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Η αύξηση της προσβασιμότητας οδηγεί σε αύξηση την προσφορά εργασίας.

Τα πλεονεκτήματα αυτά δεν αναιρούν τα σημαντικά μειονεκτήματα που εμφανίζουν οι μορφές ευέλικτης απασχόλησης (Μουρίκη, 1991) :

- οι άθλιες, σε μεγάλο ποσοστό, συνθήκες εργασίας και οι κακοί όροι αμοιβών. Συνήθως αυτές οι μορφές απασχόλησης καλύπτουν περιστασιακές ανάγκες, παρέχοντας αβέβαιη και ασταθή εργασία, και δεν απαιτούν μεγάλη ειδίκευση με αποτέλεσμα να μην παρέχουν επαγγελματική σταδιοδρομία, υψηλές αμοιβές και κοινωνικές παροχές. Ως συνέπεια δεν είναι δυνατή η συλλογική οργάνωση των εργαζομένων αφού το άτομο λειτουργεί με βάση το ατομικό συμφέρον και δεν ενδιαφέρεται για την επιτυχία της επιχείρησης.

- η πολύωρη απασχόληση που ενισχύεται και από το γεγονός ότι επειδή ο χρόνος μετράει καθαρός στον ετήσιο επιμερισμό, θα πρέπει τα όποια κενά να συμπληρωθούν.
- η κλιμάκωση της διάκρισης ανάμεσα στα ανδρικά και γυναικεία επαγγέλματα, που επιβεβαιώνει τον συμπληρωματικό χαρακτήρα της γυναικείας απασχόλησης και υποβαθμίζει τον ρόλο της γυναίκας αφού θέτει το δίλημμα "κακή δουλειά ή ανεργία;".

Τα συμπεράσματα από την χρήση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης φαίνεται να ευνοούν την πλευρά των εργοδοτών αφού τους δίνουν την δυνατότητα μείωσης του κόστους παραγωγής και εκμετάλλευσης των εργαζόμενων, αν και προκύπτουν σημαντικές επιβαρύνσεις για την επιχείρηση λόγω των προβλημάτων έλεγχου και των πολιτικών ποιοτικής αξιολόγησης των εργαζόμενων. Η γενική εικόνα δεν αλλάζει ακόμη και αν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι επιτρέπουν σε περισσότερα άτομα να εισέλθουν στην αγορά εργασίας αφού οι εργαζόμενοι επιβαρύνονται από την πολύωρη απασχόληση (σε ορισμένες μορφές) και την αβεβαιότητα όσον αφορά το μέλλον τους.

1.8. Το "άτυπο" και η παραοικονομία

Στο παρόν τμήμα γίνεται η διάκριση ανάμεσα στις άτυπες εργασιακές σχέσεις και τις τυπικές, όπως ορίζονται με βάση το πρότυπο της φορντικής οργάνωσης. Επίσης τονίζεται η διαφορά ανάμεσα στο τι συνιστά παραοικονομία και τι άτυπη σχέση.

Ως "άτυπη" ορίζεται μια σχέση εργασίας η οποία δεν είναι σταθερή, δεν καλύπτει το πλήρες ωράριο (αν και δεν ισχύει πάντοτε), δεν παρέχει πλήρη ασφαλιστικά δικαιώματα και πιθανόν δεν εκτελείται στους χώρους της επιχείρησης. Τα χαρακτηριστικά αυτά σκιαγραφούν πολλές μορφές ευέλικτης απασχόλησης αφού κοινό χαρακτηριστικό όλων των δραστηριοτήτων που εντάσσονται μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ορισμού είναι το γεγονός ότι διαφοροποιούνται από την "τυπική" εργασία (πλήρης, μισθωτή, σταθερή με

ασφάλιση κ.α.). Οι άτυπες σχέσεις αποτελούν μια σειρά από νόμιμες ή παράνομες δραστηριότητες οι οποίες :

- παράγουν προϊόντα και υπηρεσίες για την αγορά.
- δεν καταγράφονται επίσημα και έτσι φοροδιαφεύγουν.
- απασχολούν χαμηλά αμειβόμενο εργατικό δυναμικό, κυρίως γυναίκες και μειονότητες.
- αποφεύγουν τον έλεγχο του κράτους, ιδιαίτερα όσον αφορά τους ελέγχους για τις συλλογικές συμβάσεις και την κοινωνική ασφάλιση.
- παρουσιάζουν γεωγραφική συγκέντρωση σε συγκεκριμένες περιοχές.

Οι άτυπες σχέσεις δεν αποτελούν μια ομοιογενή κατηγορία και δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν σαν ενιαίο σύνολο. Υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις από κλάδο σε κλάδο που αφορούν συνθήκες εργασίας και αμοιβών πολύ διαφορετικές μεταξύ τους και συναρτώνται άμεσα με τοπικές ιδιαιτερότητες. Στην Ελλάδα οι δραστηριότητες αυτές στήριξαν κατά την μεταπολεμική περίοδο την ανάπτυξη της χώρας και διαμόρφωσαν συνθήκες επιβίωσης για μεγάλες ομάδες του πληθυσμού, τόσο στα αστικά κέντρα όσο και στην ύπαιθρο. Η εμφάνισή τους συνδέθηκε κυρίως με τον ρόλο του κράτους που επέτρεψε την ανάπτυξή τους, κάνοντας τα στραβά μάτια στις καταπατήσεις δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, και με τον ρόλο της οικογένειας η οποία μπορούσε να συγκεντρώσει εισόδημα από πολλές πηγές και με διαφορετικές σχέσεις εργασίας[26]. Ακόμη ως αίτια προσδιορίζονται (Χατζημιχάλης & Βαίου, 1997):

- η μεγάλη προσφορά εργατικού δυναμικού που βρίσκεται σε δυσμενή θέση στην αγορά εργασίας στην βάση του φύλου, της ηλικίας, της κοινωνικής προέλευσης ή συνδυασμού των παραπάνω.
- η ζήτηση για άτυπη εργασία η οποία δεν θα μπορούσε να επεκταθεί χωρίς την παράλληλη ανάπτυξη αγορών για προϊόντα που παράγονται άτυπα ή χωρίς την ζήτηση για τέτοιου είδους προϊόντα.

[26] Το εισόδημα από κάθε πηγή μπορεί να είναι μικρό αλλά σαν σύνολο είναι ικανό να παρέχει ένα ικανοποιητικό επίπεδο διαβίωσης.

- το υψηλό κόστος εργασίας το οποίο ανάγκασε τις επιχειρήσεις να αναζητήσουν τρόπους μείωσής του.
- η μείωση της εξωτερικής μετανάστευσης σε συνδυασμό με παλιννόστηση αλλά και αύξηση της έλευσης μεταναστών.

Τα κίνητρα εισόδου στις άτυπες μορφές εργασίας έχουν συσχετιστεί με την ανάπτυξη της παραοικονομίας. Ως ευνοϊκοί παράγοντες θεωρούνται α) η διάρθρωση του εργατικού δυναμικού με το υψηλό ποσοστό αυτοαπασχολούμενων, β) τα υψηλά επίπεδα ανεργίας και υποαπασχόλησης, γ) η υψηλή φορολογία, δ) το κόστος εργασίας, ε) τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων, στ) η μείωση της μετανάστευσης και η αύξηση της παλιννόστησης και ζ) η εσωτερική μετανάστευση προς τα μικρότερα αστικά κέντρα. Όλα αυτά έχουν ως αποτέλεσμα ένα σύνολο δραστηριοτήτων που θεωρούνται άτυπες να κατατάσσονται στη παραοικονομία.

Η παραοικονομία από την άλλη ορίζεται σε σχέση με το εισόδημα και την απασχόληση (Λώλος, 1991):

- σε σχέση με το εισόδημα, παραοικονομία είναι η δραστηριότητα που θα έπρεπε να καταγράφεται στους εθνικούς λογαριασμούς, καταγράφεται λόγω στατιστικών αδυναμιών. Θα πρέπει ωστόσο διαχωρίσουμε το μη καταγραφόμενο εισόδημα από το μη δηλούμενο μη δηλούμενο σχετίζεται με τις προσπάθειες των ατόμων να αποκρ την δραστηριότητά τους, κυρίως για φορολογικούς λόγους.
- σε σχέση με την απασχόληση, η παραοικονομία ορίζεται σαν η δευτερεύουσα μόνιμη και επικερδής απασχόληση η πραγματοποιείται στα όρια του νόμου ή και πέρα από τους ν τους κανόνες. Αυτός ο ορισμός έχει εφαρμογή σε όλες τις απασχολουμένων, μισθωτών ή μη, και σχετίζεται άμεσα με τις σχέσεις.

- το υψηλό κόστος εργασίας το οποίο ανάγκασε τις επιχειρήσεις να αναζητήσουν τρόπους μείωσής του.
- η μείωση της εξωτερικής μετανάστευσης σε συνδυασμό με παλιννόστηση αλλά και αύξηση της έλευσης μεταναστών.

Τα κίνητρα εισόδου στις άτυπες μορφές εργασίας έχουν συσχετιστεί με την ανάπτυξη της παραοικονομίας. Ως ευνοϊκοί παράγοντες θεωρούνται α) η διάρθρωση του εργατικού δυναμικού με το υψηλό ποσοστό αυτοαπασχολούμενων, β) τα υψηλά επίπεδα ανεργίας και υποαπασχόλησης, γ) η υψηλή φορολογία, δ) το κόστος εργασίας, ε) τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων, στ) η μείωση της μετανάστευσης και η αύξηση της παλιννόστησης και ζ) η εσωτερική μετανάστευση προς τα μικρότερα αστικά κέντρα. Όλα αυτά έχουν ως αποτέλεσμα ένα σύνολο δραστηριοτήτων που θεωρούνται άτυπες να κατατάσσονται στην παραοικονομία.

Η παραοικονομία από την άλλη ορίζεται σε σχέση με το εισόδημα και την απασχόληση (Λώλος, 1991):

- σε σχέση με το *εισόδημα*, παραοικονομία είναι η δραστηριότητα που ενώ θα έπρεπε να καταγράφεται στους εθνικούς λογαριασμούς, δεν καταγράφεται λόγω στατιστικών αδυναμιών. Θα πρέπει ωστόσο να διαχωρίσουμε το μη καταγραφόμενο εισόδημα από το μη δηλούμενο : το μη δηλούμενο σχετίζεται με τις προσπάθειες των ατόμων να αποκρύψουν την δραστηριότητά τους, κυρίως για φορολογικούς λόγους.
- σε σχέση με την *απασχόληση*, η παραοικονομία ορίζεται σαν η κύρια ή δευτερεύουσα μόνιμη και επικερδής απασχόληση η οποία πραγματοποιείται στα όρια του νόμου ή και πέρα από τους νόμους και τους κανόνες. Αυτός ο ορισμός έχει εφαρμογή σε όλες τις κατηγορίες απασχολουμένων, μισθωτών ή μη, και σχετίζεται άμεσα με τις εργασιακές σχέσεις.

Συνοπτικά, "άτυπη" είναι μια σχέση εργασίας η οποία διαφοροποιείται από την τυπική-φορντική μορφή, είναι δηλαδή ασταθής, χωρίς πλήρες ωράριο και ασφαλιστικά δικαιώματα. Αντίστοιχα η παραοικονομία ορίζεται σε σχέση με το εισόδημα - ότι δεν καταγράφεται στους εθνικούς λογαριασμούς - και την απασχόληση - οτιδήποτε δεν πραγματοποιείται μέσα στα όρια του νόμου. Σε σχέση με αυτούς τους ορισμούς οι άτυπες μορφές απασχόλησης συνιστούν παραοικονομία αφού δεν καταγράφονται στο εισόδημα, αν και ένα κομμάτι τους μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν αποτελεί παραοικονομία αφού καταγράφεται στις επίσημες στατιστικές, αν και φοροδιαφεύγει. Με βάση τον ορισμό της απασχόλησης οι άτυπες δραστηριότητες αποτελούν παραοικονομία αφού βρίσκονται πάνω και πέρα από τα όρια του νόμου.

1.9. Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, στο κεφάλαιο αυτό εξετάστηκε το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο που χαρακτηρίζει τις υπεργολαβικές σχέσεις. Αυτό κρίθηκε αναγκαίο προκειμένου να οριοθετηθεί το πεδίο μέσα στο οποίο θα αναλυθούν οι τάσεις που αφορούν τις υπεργολαβικές σχέσεις στην κλωστοϋφαντουργία και ένδυση στην Ελληνική οικονομία. Ειδικότερα στο κεφάλαιο αυτό εξετάστηκε η διαχρονική πορεία μετάβασης από ένα σχετικά άκαμπτο καθεστώς συσσώρευσης (φορντισμός) σε ένα πιο ευέλικτο. Εξετάστηκαν το παλιό και το νέο, τα χαρακτηριστικά τους και τα προβλήματα που παρουσιάζουν με μεγαλύτερη έμφαση στο νέο, όπου έγινε αναλυτική αναφορά στις μορφές με τις οποίες εμφανίζεται και στις επιπτώσεις που έχει στην αγορά εργασίας και στον χώρο.

Στο πρώτο τμήμα παρουσιάστηκαν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενός συστήματος συσσώρευσης και αναλύθηκε το φορντικό σύστημα παραγωγής που κυριάρχησε για ένα μεγάλο μέρος του 20ου αι. Στο δεύτερο τμήμα αναλύθηκαν τα αίτια που οδήγησαν σε παρακμή το παλαιό πρότυπο και ανέδειξαν νέες μορφές οργάνωσης. Η ευελιξία ως το νέο στοιχείο που προέκυψε μέσα από τις αλλαγές, αναλύθηκε στην τρίτη ενότητα μέσα από

δυο οπτικές : της ευέλικτης εξειδίκευσης και της ευέλικτης επιχείρησης. Στην τέταρτη ενότητα παρουσιάστηκαν οι επιπτώσεις του νέου συστήματος ευέλικτης συσσώρευσης στον χώρο ενώ στην πέμπτη ενότητα αναλύθηκαν οι αιτίες που προκάλεσαν την εμφάνιση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης καθώς και οι τύποι με τους οποίους αυτές οι μορφές εμφανίζονται. Στην έκτη ενότητα παρουσιάστηκαν οι επιπτώσεις τους στην αγορά εργασίας ενώ στην έβδομη ενότητα διαχωρίστηκε η έννοια του ατύπου, που χαρακτηρίζει πολλές από τις νέες μορφές, από την παραοικονομία.

Στην διάρκεια αυτής της επισκόπησης εντοπίστηκαν διαφορετικές οπτικές και προβλέψεις σε μια σειρά ζητημάτων :

- *στα αίτια που προκάλεσαν την κρίση του Φορντικού καθεστώτος*. Για την σχολή της ρύθμισης η κρίση ερμηνεύεται σαν διαδικασία αναδιάρθρωσης μέσω της οποίας το σύστημα προσαρμόζεται στην νέα ευέλικτη κατάσταση ενώ για την σχολή της ευέλικτης εξειδίκευσης η κρίση οφείλεται στην πρόοδο της τεχνολογίας και στην μεταβολή του καταναλωτικού προτύπου.
- *στην ερμηνεία του όρου ευελιξία*. Με τον όρο αυτό μπορεί να εννοούμε μια επιχειρηματική στρατηγική, έναν διπολισμό που χαρακτηρίζει την αγορά εργασίας, μια τάση για αποκέντρωση και διασπορά της παραγωγής και μια για επανασυγκέντρωση σε τοπικό επίπεδο ή, τέλος, ένα σύνολο τοπικών θεσμών που βοηθούν τις επιχειρήσεις στο νέο σκηνικό.
- *στην ερμηνεία της μορφής του νέου συστήματος*, αναφορικά με το που εντοπίζεται η ευελιξία. Η διαφωνίες αυτές πηγάζουν από την εκδήλωση δυο τάσεων σχετικά με την αναδιοργάνωση της παραγωγής και στηρίζονται, η πρώτη στον περιορισμό του κόστους μέσω της χρήσης των νέων μορφών απασχόλησης και η δεύτερη στην αναβάθμιση της εργασίας. Για την σχολή της ευέλικτης εξειδίκευσης η ευελιξία εντοπίζεται στην προσαρμογή των ειδικοτήτων των εργαζομένων ενώ για την προσέγγιση της ευέλικτης επιχείρησης η ευελιξία εντοπίζεται στην προσαρμογή του αριθμού των ανειδίκευτων εργατών.

Παράλληλα εντοπίστηκε μια ευρύτερη συμφωνία γύρω από τις εκτιμήσεις ότι :

- το φορντικό σύστημα για μισό αιώνα λειτουργούσε καλά ωστόσο χαρακτηριζόταν από ακαμψία στην οργάνωσή του. Το γεγονός αυτό απεδείχθη μειονέκτημα όταν άρχισαν σταδιακά να καταργούνται τα εμπόδια στο παγκόσμιο εμπόριο. Ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι ο Φορντισμός έχει εκλείψει εντελώς, αν και η κυριαρχία του συνδέεται με ορισμένες χώρες.
- στον γεωγραφικό χώρο συμβαίνουν σημαντικές αλλαγές οι οποίες πηγάζουν από την φύση του νέου συστήματος : εκδηλώνονται τάσεις αποκέντρωσης της παραγωγής και αποβιομηχάνισης των παλιών κέντρων του καπιταλισμού ταυτόχρονα με τάσεις συγκέντρωσης σε τοπικό επίπεδο των αποκομμένων τμημάτων της παραγωγής. Εκφράσεις αυτής της διαδικασίας είναι τα έντονα φαινόμενα διάχυσης της δεκαετίας του '80 που ανέδειξαν περιοχές όπως η Silicon Valley, η Τρίτη Ιταλία κ.α.
- μέσα από την κρίση προβάλλει η ανάγκη προώθησης άμεσων θεσμικών αλλαγών σε τοπικό επίπεδο που να προάγουν τον ανταγωνισμό και τις επιχειρηματικές πρωτοβουλίες. Το τοπικό φαίνεται να είναι το πεδίο στο οποίο οι νέες μορφές οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας λειτουργούν καλύτερα, εκμεταλλευόμενες τις δυνάμεις του χώρου που το παλιό σύστημα είχε αναξιοποίητες.
- στόχος των επιχειρήσεων θα πρέπει να είναι η ελαχιστοποίηση των κινδύνων που συνεπάγεται η έκθεση στον διεθνή ανταγωνισμό και η απελευθέρωση του εμπορίου. Αυτό γίνεται δυνατό μέσα από την τεχνολογική πρόοδο που δίνει συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι των ανταγωνιστών και τις συνεργασίες με άλλες επιχειρήσεις προκειμένου να διαχυθεί η γνώση και οι τεχνικές δεξιότητες.
- απαιτείται η νομική κατοχύρωση των νέων μορφών απασχόλησης και η διαρκής κατάτμηση των αγορών εργασίας σε τμήματα (τοπικές αγορές εργασίας). Η νομική κατοχύρωση δίνει την δυνατότητα ενσωμάτωσης στην αγορά εργασίας ατόμων και ομάδων που πριν δεν είχαν πρόσβαση ενώ η χωρική διαφοροποίηση αναπαραγάγει το φαινόμενο, απαιτώντας μεγαλύτερη ευελιξία υπό την έννοια μιας ποικιλίας αγορών. Με αυτό τον τρόπο διατηρείται σε υψηλά επίπεδα η προσφορά εργασίας. Η ανάγκη

συγκρότησης θεσμικού πλαισίου αυξάνει από την στιγμή που πολλές από τις νέες μορφές εμπίπτουν στα όρια της παραοικονομίας.

Με βάση τα παραπάνω φαίνεται ότι βαδίζουμε σε μια νέα ευέλικτη κατάσταση η οποία αν και δεν γίνει κυρίαρχη, τίποτα δεν αποκλείει το γεγονός να γίνει στο μέλλον. Η μορφή αυτή απαιτεί εκμετάλλευση των τοπικών δυνάμεων, προσανατολισμό των επιχειρήσεων σε συνεργασίες μέσω της ανάπτυξης δικτύων, προώθηση των τεχνολογικών καινοτομιών και αξιοποίηση των εργαζόμενων που εώς τώρα δεν είχαν την δυνατότητα να εργαστούν στην επίσημη αγορά εργασίας όπως αυτή οριζόταν από το κυρίαρχο πρότυπο παραγωγής. Όλα αυτά τα στοιχεία χαρακτηρίζουν τις υπεργολαβικές σχέσεις που αναδεικνύονται σε σημαντικό παράγοντα της δομικής αλλαγής του συστήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Οι υπεργολαβικές σχέσεις στην μεταποίηση

2.1. Εισαγωγή

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εξετάστηκαν μια σειρά ζητημάτων που σχετίζονταν με το γενικότερο θεωρητικό πλαίσιο που διέπει την έννοια των υπεργολαβικών σχέσεων. Στο κεφάλαιο αυτό η συζήτηση εστιάζεται σε ζητήματα σχετικά με την φύση και την έννοια της υπεργολαβίας όπως εμφανίζεται στην μεταποίηση. Αυτό κρίθηκε αναγκαίο προκειμένου να συμπληρωθεί η εικόνα του πεδίου επί του οποίου θα εξεταστεί η περίπτωση των ελληνικών επιχειρήσεων των κλάδων κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης. Το κεφάλαιο συντίθεται από έξι μέρη :

Στην *πρώτη ενότητα* γίνεται μια γενική εισαγωγή στις υπεργολαβικές σχέσεις, όπου αναλύονται οι συνθήκες για τις οποίες χρησιμοποιούνται από τις επιχειρήσεις. Το ερώτημα που τίθεται προς απάντηση αφορά το κατά πόσο οι σχέσεις αυτές συνδέονται με τις τάσεις αποκέντρωσης που διαπιστώθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Στην *δεύτερη ενότητα* αναλύεται η έννοια και τα χαρακτηριστικά της υπεργολαβίας. Το ερώτημα που τίθεται σ' αυτή την ενότητα σχετίζεται με το κατά πόσο η υπεργολαβία διαφέρει από τις συγγενείς έννοιες του προμηθευτή και του εργολάβου.

Στην *τρίτη ενότητα* αναλύεται μια ειδική μορφή υπεργολαβικών σχέσεων που είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στην χώρα μας : το φασόν και η δουλειά στο σπίτι. Η ανάλυση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των υπεργολαβιών δίνει απάντηση στο γιατί χρησιμοποιούνται σε μεγάλη κλίμακα από τις επιχειρήσεις.

Στην *τέταρτη ενότητα* αναλύονται οι σχέσεις που διαμορφώνονται ανάμεσα στα συμβαλλόμενα μέρη από την στιγμή της ανάληψης της υπεργολαβίας.

Επίσης παρουσιάζονται οι μορφές με τις οποίες εμφανίζονται, καθώς και τα χαρακτηριστικά της κάθε μορφής. Το ερώτημα που τίθεται προς απάντηση αφορά το ποιούς συμφέρει περισσότερο η χρήση των υπεργολαβιών.

Στην *πέμπτη ενότητα* αναλύονται οι λόγοι που οδηγούν τις επιχειρήσεις στην υιοθέτηση αυτών των μορφών οργάνωσης της παραγωγής. Το ερώτημα που τίθεται προς απάντηση σχετίζεται με το κατά πόσο αυτοί καθαυτοί οι αναφερόμενοι λόγοι είναι τα γενεσιουργά αίτια που αναγκάζουν τις επιχειρήσεις να υιοθετούν τέτοιες μορφές οργάνωσης.

Τέλος, στην *έκτη ενότητα* δίνεται απάντηση στο ερώτημα αν η υπεργολαβία είναι προσωρινό ή μόνιμο φαινόμενο. Το ερώτημα τίθεται μέσα από την προηγούμενη ανάλυση των αιτιών και είναι ιδιαίτερα σημαντικό αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι εώς πρόσφατα οι υπεργολαβίες θεωρούνταν αναχρονιστικό και οριακό φαινόμενο.

2.2. Γενικά για τις υπεργολαβίες

Οι υπεργολαβίες αποτελούν σημαντικό μέρος του φαινομένου της αποκέντρωσης της παραγωγής, που εμφανίζεται ιδιαίτερα έντονο μετά το 1970. Στην ενότητα αυτή αναφέρονται γενικά στοιχεία που διέπουν τις υπεργολαβικές σχέσεις οι οποίες συνδέονται με τις νέες μορφές ευέλικτης απασχόλησης.

Η παραγωγή στην βάση κάθετα ολοκληρωμένων επιχειρήσεων βαθμιαία υποχώρησε και στην θέση της ενδυναμώθηκε η αλληλεξάρτηση ανάμεσα σε συνεργαζόμενες (αλλά ανεξάρτητες) επιχειρήσεις προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι κίνδυνοι της απελευθέρωσης των αγορών. Ως συνέπεια διαμορφώθηκαν δίκτυα ειδικευμένων συνεργατών όπου ο ρόλος του κάθε μέλους επαναπροσδιορίστηκε : οι μεγάλες επιχειρήσεις εγκατέλειψαν ολόκληρα τμήματα τυποποιημένης παραγωγής που ανέλαβαν νεο-ιδρυθείσες επιχειρήσεις (European Commission, 1997). Οι νέες επιχειρήσεις, οργανωμένες σε διαφορετική βάση, ουσιαστικά (αλλά όχι τυπικά)

αποτελούσαν υποκαταστήματα των μεγάλων μονάδων και λειτουργούσαν συμπληρωματικά με τις μητρικές. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο η υπεργολαβία παραγωγής αποτέλεσε, και συνεχίζει να αποτελεί, ένα σημαντικό παράγοντα για την οργάνωση και γεωγραφική διάρθρωση κάποιων βιομηχανικών κλάδων στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες.

Η ύπαρξη υπεργολαβικών σχέσεων μεταξύ επιχειρήσεων εκφράζει μια μορφή οργάνωσης της αγοράς σε μια συγκεκριμένη δραστηριότητα, αλλά επίσης αποτελεί και έκφραση του βαθμού εξειδίκευσης ή του μεγέθους καθετοποίησης στις δραστηριότητες αυτές, καθώς και των επιχειρησιακών σχέσεων μεταξύ μονάδων διαφόρου μεγέθους ή εξειδίκευσης μέσα σ' ένα κλάδο (Γιαννίτσης, 1988). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αυτοκινητοβιομηχανία του Καναδά όπου, σύμφωνα με τον Holmes (1986), κυριαρχούν δυο υποκλάδοι : της συναρμολόγησης, όπου κυριαρχεί η μεγάλης κλίμακας συγκεντρωμένη παραγωγή που λαμβάνει χώρα με φορντικές τεχνικές παραγωγής, και των εξαρτημάτων και ανταλλακτικών που χαρακτηρίζεται από μεγάλο αριθμό επιχειρήσεων ποικίλου μεγέθους, με σημαντική διαφοροποίηση στις τεχνολογίες και τεχνικές οργάνωσης της παραγωγής που χρησιμοποιούνται. Οι δυο υποκλάδοι χαρακτηρίζονται από εκτεταμένες σχέσεις μεταξύ τους.

Οι υπεργολαβικές σχέσεις παραγωγής έχουν ως αποτέλεσμα η βιομηχανία να εμφανίζει ευελιξία στην παραγωγή και, σε χωρικούς όρους, μεγάλης σημασίας τάσεις συγκέντρωσης (Λαμπριανίδης, 1992). Ταυτόχρονα προσδίδουν ευελιξία στην αγορά εργασίας με την έννοια ότι αυξάνουν την ποσότητα της προσωρινής εργασίας και του αριθμού των αυτο-απασχολούμενων (Nielsen, 1991)[1]. Το σύνολο των υπεργολαβικών σχέσεων συνθέτει πολλές από τις σχέσεις ανάμεσα σε εταιρείες που συχνά δηλώνονται σαν ροές υλικής πληροφορίας και συναλλαγών ανάμεσα σε συνδυασμούς εταιρειών (Holmes, 1986). Οι ροές αυτές είναι έντονες και ανεβάζουν το κόστος επικοινωνίας, ανάλογα με την γεωγραφική απόσταση και την ικανότητα ολοκλήρωσης

[1] Από Λαμπριανίδης (1992).

πολύπλοκων συναλλαγών. Σε μερικές περιπτώσεις ωστόσο το κόστος επικοινωνίας μπορεί να είναι χαμηλό αφού η υπεργολαβία μπορεί να εκτελείται ανάμεσα σε επιχειρήσεις που βρίσκονται χωροθετημένες σε σημαντικές αποστάσεις, χάριν των τεχνολογικών εξελίξεων στις επικοινωνίες και των βελτιώσεων στα δίκτυα μεταφοράς που έχουν ως συνέπεια την μείωση της οικονομικής σημασίας της απόστασης ως παράγοντα επιλογής του υπεργολάβου. Σύμφωνα με εμπειρικές έρευνες που έκανε ο Scott (1988):

- όταν στον χώρο υπάρχουν συγκεντρωμένα εργοστάσια, παρατηρείται ανάπτυξη υπεργολαβικών δικτύων ενώ όταν δεν υπάρχει συγκέντρωση τότε τα υπεργολαβικά δίκτυα είναι διασκορπισμένα.
- όταν οι διασυνδέσεις είναι μικρής κλίμακας και οι σχέσεις μεταξύ υπεργολάβου και επιχείρησης-εντολέα είναι ασταθείς τα δίκτυα είναι πυκνά. Αντιστρόφως, όταν οι διασυνδέσεις είναι σημαντικές σε ποσότητα και αρκετά σταθερές, αναπτύσσεται χωροθετική διασπορά.

Περαιτέρω, το φαινόμενο συνδέεται στενά με την αξιοποίηση διαφοροποιημένων αγορών και με την εκμετάλλευση φθηνών "δεξαμενών εργασίας" (Μουρίκη, 1991). Επιτρέπει τον διαχωρισμό της αγοράς εργασίας, οδηγώντας στην ελαχιστοποίηση των κινδύνων της υπερπαραγωγής και στην μεγιστοποίηση των κερδών της εξειδίκευσης (Λαμπριανίδης, 1992). Λαμβάνει χώρα όταν η παραγωγή αφορά διαφορετικές διαδικασίες με πολλά πολύπλοκα προϊόντα ή όταν η ζήτηση είναι ιδιαίτερα υψηλή ή όταν τα προϊόντα είναι πολύ εξειδικευμένα (European Commission, 1997). Στις περιπτώσεις αυτές μια επιχείρηση έχει την επιλογή είτε να τα παράγει η ίδια είτε να αναθέσει σε άλλες επιχειρήσεις την παραγωγή τους.

Η απελευθέρωση των αγορών ανάγκασε πολλές επιχειρήσεις να υιοθετήσουν την στρατηγική του "σπασίματος" της παραγωγικής διαδικασίας σε κομμάτια. Την παραγωγή μέρους αυτής της διαδικασίας αναθέτουν σε άλλες επιχειρήσεις μέσω της υπεργολαβικής σχέσης. Η οργάνωση αυτή έχει αποτέλεσμα να ενδυναμώνεται η ευελιξία στην παραγωγή και την εργασία,

ενώ παράλληλα οδηγεί στην διαμόρφωση δικτύων που επηρεάζουν την διαμόρφωση του χώρου.

2.3. Η έννοια της υπεργολαβίας

Στην ενότητα αυτή αναλύεται η έννοια της υπεργολαβίας η οποία και διαχωρίζεται από τις συγγενείς έννοιες του προμηθευτή και εργολάβου.

Υπεργολαβία είναι η ανάθεση από μια επιχείρηση σε μια άλλη της εκτέλεσης μιας εργασίας, της παραγωγής ενός προϊόντος ή της παροχής κάποιας υπηρεσίας (Βαίου κ.α., 1991). Ανάλογο ορισμό δίνει και ο Holmes (1986), για τον οποίο ο όρος υπεργολαβία αναφέρεται σε μια κατάσταση όπου μια επιχείρηση προσκαλεί μια άλλη ανεξάρτητη επιχείρηση να αναλάβει την παραγωγή γι' αυτήν, σύμφωνα με προδιαγραφές ή σχέδια που της προμηθεύει, ή να ολοκληρώσει την επεξεργασία ενός υλικού, εξαρτήματος ή φάσης συναρμολόγησης.

Τέτοιου είδους σχέσεις επιτρέπουν στον εντολέα, αντί να κατασκευάζει μόνος του με μεγαλύτερο κόστος ένα προϊόν, να χρησιμοποιεί το αποτέλεσμα της εργασίας κάποιου άλλου είτε σαν ειδικό προϊόν, είτε για να συμπληρώσει την παραγωγική του διαδικασία. Ουσιαστικά η υπεργολαβία επιτρέπει την προσαρμογή στις διακυμάνσεις της ζήτησης με την έννοια ότι η συνολική ζήτηση διασπάται σε δυο τμήματα : ένα σταθερό που το αναλαμβάνει η επιχείρηση και ένα μεταβαλλόμενο που το αναθέτει υπεργολαβία (Λαμπριανίδης, 1992). Από την στιγμή που μέρος της παραγωγικής διαδικασίας απαιτεί αποτελεσματική κλίμακα παραγωγής σημαντικά διαφορετική από την εσωτερική οργάνωση της επιχείρησης, είναι προτιμότερο να γίνεται υπεργολαβικά (Holmes, 1986).

Η υπεργολαβία διαφοροποιείται από την απλή αγορά υλικών και εξαρτημάτων από προμηθευτές αφού η χρήση της συνεπάγεται την υιοθέτηση ενός ενεργού συμβολαίου ανάμεσα στα δυο μέρη το οποίο ορίζει τις προδιαγραφές της παραγγελίας. Αυτό όμως δεν αποκλείει το γεγονός σε πολλές περιπτώσεις

(π.χ. αυτοκινητοβιομηχανία, ηλεκτρονικά) τα όρια μεταξύ των δυο εννοιών να μην είναι ευδιάκριτα[2]. Δύσκολος είναι και ο διαχωρισμός ανάμεσα στην έννοια του εργολάβου και του υπεργολάβου. Η εργασία που εκτελείται από έναν άμεσο προμηθευτή για λογαριασμό ενός μεταποιητή μπορεί τεχνικά να ταξινομηθεί ως άμεση συναλλαγή αγοράς ή ως ανάληψη εργολαβίας, αλλά όχι σαν υπεργολαβία. Τα όρια μεταξύ των δυο εννοιών σκιαγραφούνται απο δυο στοιχεία που είναι αλληλεξαρτώμενα μεταξύ τους : το ποιός έχει την κυριότητα των υλικών και το ποιός έδωσε την εντολή εκτέλεσης (αν ήταν άμεση ή μέσω κάποιου τρίτου προμηθευτή).

Συνοπτικά, υπεργολαβία είναι η ανάθεση από μια επιχείρηση σε κάποια άλλη της διεκπεραίωσης μέρους της παραγωγής ή της ολοκλήρωσης της επεξεργασίας κάποιων υλικών. Διαχωρίζεται από τις έννοιες του προμηθευτή, αφού στηρίζεται σε ένα ενεργό συμβόλαιο με προκαθαρισμένες προδιαγραφές, και του εργολάβου, όπου η κυριότητα των υλικών και η φύση του εντολέα ορίζει τις διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στις δυο έννοιες.

2.4. Η περίπτωση του φασόν και η δουλειά στο σπίτι

Στην ενότητα αυτή γίνεται αναφορά σε μια ειδική μορφή των υπεργολαβικών σχέσεων : το φασόν και την δουλειά με το κομμάτι στο σπίτι. Σκιαγραφούνται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους και οι λόγοι που οδηγούν στην υιοθέτηση αυτού του τρόπου οργάνωσης της παραγωγής.

Όταν ο υπεργολάβος δεν χρησιμοποιεί δικές του πρώτες ύλες αλλά τις παίρνει έτοιμες από τον εντολέα τότε έχουμε την περίπτωση του φασόν. Το φασόν αποτελεί μια ακραία περίπτωση υπεργολαβίας όπου όλο το κόστος για τον εντολέα είναι μεταβλητό (δεν υπάρχει καθόλου σταθερό κεφάλαιο). Το φαινόμενο αφορά κυρίως μικρές μονάδες οι οποίες χαρακτηρίζονται από τον μικρό αριθμό εργαζόμενων και τις έντονες σχέσεις αλληλεξάρτησης με τις

[2] Στους προαναφερθέντες τομείς οι υπεργολαβικές σχέσεις ορίζονται και σαν απλές εργολαβικές σχέσεις.

μεγάλες μονάδες. Συνδέεται στενά με την έννοια της δουλειάς στο σπίτι αφού οι αναθέσεις αφορούν μικρά εργαστήρια ή μεμονωμένους παραγωγούς. Μέσα από την διάχυση της παραγωγής στα σπίτια παράγεται πληθώρα αγαθών και υπηρεσιών σε χώρες και περιοχές με πολύ διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης, πολιτικά συστήματα και οικονομικές συνθήκες (Βαίου κ.α., 1991)[3]. Εμφανίζεται σε ορισμένους κλάδους, και όχι κατ' ανάγκη σε όσους αναπτύσσονται υπεργολαβικές σχέσεις, που χαρακτηρίζονται από την επιτακτική ανάγκη περιορισμού του κόστους εργασίας. Με το φασόν γίνεται δυνατή η εκμετάλλευση των τοπικών δεξαμενών ανειδίκευτης εργασίας, όπως είναι οι γυναίκες και οι μετανάστες. Περαιτέρω, η δουλειά με το κομμάτι στο σπίτι χαρακτηρίζεται από την ταύτιση σπιτιού και χώρου δουλειάς, με συνέπεια να μην προκύπτουν λειτουργικά έξοδα για την επιχείρηση και αντιδράσεις αφού οι εργαζόμενοι δεν έρχονται σε επαφή για να οργανωθούν συλλογικά. Η οργάνωση αυτή δημιουργεί μεγαλύτερο ανταγωνισμό ανάμεσα στους εργαζόμενους, εντατικοποιώντας την εργασιακή διαδικασία και «άνοντας την θέση τους πιο ευάλωτη (McDowell & Massey, 1984).

Σημαντικό όμως ρόλο στον τρόπο με τον οποίο εμφανίζεται και αναπτύσσεται το φαινόμενο παίζουν ο χωρικός παράγοντας και ο χαρακτήρας του τοπικού εργατικού δυναμικού. Σύμφωνα με τον Garofoli (1983), σε ορισμένες περιοχές της Τρίτης Ιταλίας αυτή η μορφή οργάνωσης της παραγωγής προσδίδει ελαστικότητα στο τοπικό παραγωγικό σύστημα. Η εργασία χαρακτηρίζεται από αυστηρά επαγγελματική νοοτροπία, που εξασφαλίζει στον εργαζόμενο διεκδικητική δύναμη και υψηλούς μισθούς, σε αντίθεση με τον εργαζόμενο στα εργοστάσιο. Το κράτος ανέχεται την κατ' οίκον εργασία, ταυτόχρονα όμως ελέγχει και προστατεύει τους εργαζόμενους. Αντίθετα σε άλλες περιοχές, όπως στην χώρα μας όπου το φαινόμενο συναντάται σε μεγάλη έκταση, οι συνθήκες διαφέρουν ριζικά. Το εισόδημα είναι χαμηλότερο από των εργαζόμενων στο εργοστάσιο, επιδόματα και κοινωνική ασφάλιση δεν υπάρχει

[3] Τέτοιου είδους απασχολήσεις είναι το ράψιμο ρούχων και παπουτσιών, το καθάρισμα λαχανικών για κατάψυξη, η συναρμολόγηση ηλεκτρικών συσκευών, η προώθηση ασφαλιστικών συμβολαίων κ.α.

και η απασχόληση είναι πολύωρη (10-14 ώρες) μέσα σε απαράδεκτες συνθήκες (Βαΐου κ.α., 1993).

Συνοπτικά, το φασόν αποτελεί ειδική μορφή υπεργολαβίας. Είναι η περίπτωση κατά την οποία ο υπεργολάβος δεν χρησιμοποιεί δικές του πρώτες ύλες αλλά τις παίρνει έτοιμες από τον εντολέα. Με την οργάνωση αυτή η επιχείρηση δεν αντιμετωπίζει το φασόν σαν σταθερό κεφάλαιο, μειώνοντας σημαντικά το κόστος της. Φασόν αναλαμβάνουν κυρίως μικρά εργαστήρια ή μεμονωμένοι παραγωγοί, γι' αυτό και αναφέρεται και σαν δουλειά με το κομμάτι στο σπίτι. Επιτρέπει την εντατικότερη εκμετάλλευση των εργαζόμενων αφού λόγω της απομόνωσης απουσιάζουν στοιχεία συνδικαλιστικής οργάνωσης. Σημαντικό όμως ρόλο σε αυτό παίζει η στάση του κράτους και ο χαρακτήρας του τοπικού εργατικού δυναμικού.

2.5. *Οι σχέσεις εντολέων και υπεργολάβων και οι μορφές των υπεργολαβικών σχέσεων*

Οι υπεργολαβικές σχέσεις διαμορφώνουν ειδικές σχέσεις ανάμεσα στα συμβαλλόμενα μέρη. Στην ενότητα αυτή αναλύονται τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα που συνεπάγεται η χρήση τους και παρουσιάζεται η πληθώρα των μορφών με τις οποίες εμφανίζονται.

Η υπεργολαβία αποτελεί πάντα αποτέλεσμα συμφωνιών και διαπραγματεύσεων μεταξύ εντολέα και υπεργολάβου, υπάρχει δηλαδή μια σχέση εξάρτησης ανάμεσα στα εμπλεκόμενα μέρη (Λαμπριανίδης, 1992). Οι σχέσεις που διαμορφώνονται ανάμεσα στον υπεργολάβο και τους βασικούς εντολείς χαρακτηρίζονται σαν ειδικές αφού μέσω αυτών αυξάνεται η εξειδίκευση των επιχειρήσεων και ενισχύεται ραγδαία η αλληλεξάρτηση ανάμεσα στα δυο μέρη (European Commission, 1997). Η αλληλεξάρτηση δημιουργεί πιο ανθεκτικές σχέσεις ανάμεσα στις επιχειρήσεις, αφού οι υπεργολάβοι επενδύουν μόνο όταν έχουν μακροχρόνιες υποχρεώσεις προς τους εντολείς, και διαφορετικές δομές από αυτές της πλήρους ανταγωνιστικής αγοράς.

Ωστόσο παρά τα θετικά στοιχεία και για τα δυο μέρη, οι υπεργολαβικές σχέσεις δεν προωθούν αυτομάτως την αμοιβαιότητα συμφερόντων και κερδών αφού στηρίζονται σε σχέσεις άνισης οικονομικής δύναμης (Βαίου κ.α., 1993). Δίνουν την δυνατότητα στους εντολείς να επωφελούνται εις βάρος των υπεργολάβων αφού είναι αυτοί που θέτουν περιορισμούς στους υπεργολάβους οι οποίοι ουσιαστικά βλέπουν τον εαυτό τους σαν αυτοαπασχολούμενο, αποσκοπώντας στην αποκομιδή εισοδήματος παρά σε μια επικερδή επένδυση (Λαμπριανίδης, 1992). Αυτό έχει ως συνέπεια να εργάζονται πολλές ώρες τις οποίες δεν αποτιμούν με την εμπορική τους αξία αφού το μόνο που τους ενδιαφέρει είναι το εισόδημα που θα αποκομίσουν. Υπάρχουν ωστόσο και περιπτώσεις κατά τις οποίες η σχέση εμφανίζει μια ισότητα. Ως τέτοιες μπορούν να αναφερθούν οι περιπτώσεις κατά τις οποίες ο υπεργολάβος έχει μια σπάνια ειδίκευση ή όταν ο εντολέας έχει επενδύσει πολλά σ' αυτή την σχέση.

Οι μορφές με τις οποίες εμφανίζονται είναι πολλές και διαφορετικές. Η πρώτη ουσιαστική διάκριση των διαφορετικών τύπων υπεργολαβιών πηγάζει από τον διαχωρισμό της επιχείρησης - εντολέα σε χονδρεμπορική ή λιανεμπορική από την μια και μεταποιητική από την άλλη (Holmes, 1986) :

- στην πρώτη περίπτωση έχουμε την *εμπορική υπεργολαβία* η οποία είναι σημαντικός παράγοντας οργάνωσης στους κλάδους του λιανικού εμπορίου όπως π.χ. το έτοιμο ένδυμα, τα τρόφιμα και οι συσκευές. Οι μεγάλες μονάδες δίνουν υπεργολαβία την παραγωγή των εμπορευμάτων τους σε σχετικά μικρούς και οικονομικά αδύνατους υπεργολάβους.
- στην δεύτερη περίπτωση έχουμε την *βιομηχανική υπεργολαβία* η οποία είναι σημαντικός παράγοντας οργάνωσης στους κλάδους της μεταποίησης. Στην περίπτωση αυτή τα προϊόντα της υπεργολαβίας αποτελούν εισροές σε μια αλυσίδα παραγωγής. Οι διακρίσεις που γίνονται αφορούν τον τεχνικό χαρακτήρα της υπεργολαβικής εργασίας, την πηγή των υλικών που απαιτούνται για την παραγωγή, την διάρκεια και σταθερότητα της σχέσης ανάμεσα στα δυο μέρη καθώς και την μορφή αυτής της σχέσης.

Ο Holmes αναφέρει μια δεύτερη διάκριση που κάνει ο Chaillou και στηρίζεται σε τρεις υποθέσεις : α) το ποιός ασκεί τον έλεγχο στην σύλληψη, τον σχεδιασμό και τον προγραμματισμό της παραγωγικής διαδικασίας, αν δηλαδή όλες οι αποφάσεις λαμβάνονται από τον εντολέα (κάθετα ολοκληρωμένη παραγωγή) ή από τον υπεργολάβο (ανεξάρτητος προμηθευτής), β) την μορφή της αγοράς για το υπεργολαβικό προϊόν (ανταγωνιστική, μονοπωλιακή ή ολιγοπωλιακή) και γ) αν η παραγωγή γίνεται από τον εντολέα ή δίνει ταυτόχρονα μέρος αυτής και στον υπεργολάβο. Βάσει αυτών των υποθέσεων διακρίνουμε τρεις κατηγορίες υπεργολαβιών (Holmes, 1986)[4] :

- την *υπεργολαβία χωρικότητας ή ικανότητας* η οποία αναφέρεται και σαν ταυτόχρονη, συγκυριακή ή κυκλική υπεργολαβία. Στην περίπτωση αυτή το προϊόν παράγεται στις εγκαταστάσεις του υπεργολάβου σύμφωνα με τις λεπτομερείς τεχνικές προδιαγραφές που έχει ορίσει ο εντολέας, αν και συχνά μέρος της παραγωγής πραγματοποιείται στις εγκαταστάσεις του εντολέα. Στην περίπτωση αυτή ο εντολέας ουσιαστικά "ενοικιάζει" την εργασία του υπεργολάβου όταν οι συνθήκες παραγωγής το απαιτούν. Χρησιμοποιούνται κυρίως τεχνικές εντάσεως εργασίας μέσα σε ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον αφού τα δυο μέρη ανταγωνίζονται μεταξύ τους κάθε φορά που μεταβάλλεται η ζήτηση λόγω των παρόμοιων εργασιών που επιτελούν. Συναντάται κυρίως στις χώρες της Ευρώπης.
- την *υπεργολαβία ειδίκευσης* η οποία αναφέρεται και σαν διαρθρωτική, συμπληρωματική ή οιονεί υπεργολαβία. Στην περίπτωση αυτή την ευθύνη για την παραγωγή του προϊόντος έχει συνήθως η υπεργολαβική επιχείρηση, στους χώρους της οποίας λαμβάνει αποκλειστικά χώρα η παραγωγή. Τα δυο μέρη ασχολούνται με διαφορετικά αλλά ταυτόχρονα συμπληρωματικά αντικείμενα, με αποτέλεσμα η υπεργολαβία να χρησιμοποιείται για την αποκαθετοποίηση της παραγωγής. Στις υπεργολαβίες αυτές χρησιμοποιούνται περισσότερο σύγχρονες και σύνθετες τεχνικές εργασίας και είναι πιο διαδεδομένες στις χώρες της Βόρειου Αμερικής.

[4] Η διάκριση αυτή χρησιμοποιείται ευρύτατα στην γαλλική βιβλιογραφία στην οποία και παραπέμπει ο Holmes.

- τέλος, την *υπεργολαβία προμηθειών* η οποία αναφέρεται στην περίπτωση κατά την οποία ο υπεργολάβος είναι ανεξάρτητος προμηθευτής με πλήρη έλεγχο όλων των σταδίων της παραγωγής. Αυτός ο τύπος υπεργολάβου έχει την δυνατότητα να συμμετέχει σε μια υπεργολαβική ανάθεση για να προμηθεύσει ένα αποκλειστικό ή ειδικό προϊόν στην επιχείρηση-εντολέα. Συναντάται κυρίως στην αυτοκινητοβιομηχανία, τα ηλεκτρονικά και την αεροναυπηγική.

Στην βάση της σχέσης εντολέα-υπεργολάβου, μέσα από έρευνα πεδίου οι Βαίου, Χατζημιχάλης κ.α. (1991) ορίζουν πέντε τύπους υπεργολαβιών :

- σε σχέση με την χρονική διάρκεια της σχέσης σε *μόνιμες, τακτικές, περιοδικές και ευκαιριακές υπεργολαβίες.*
- σε σχέση με τον αριθμό των εντολέων σε *απλές και πολλαπλές υπεργολαβικές σχέσεις.*
- σε σχέση με την ειδίκευση και τον εξοπλισμό που απαιτείται σε υπεργολαβίες *ποιότητας*, όπου ο εντολέας δεν έχει την κατάλληλη υποδομή, και σε υπεργολαβίες *ποσότητος*, όπου ο εντολέας έχει μεν την κατάλληλη υποδομή αλλά για διάφορους λόγους (κυρίως κόστους) αναθέτει την υπεργολαβία σε τρίτους. Στην πρώτη περίπτωση ο υπεργολάβος έχει σημαντική διαπραγματευτική δύναμη και ο εντολέας δεν είναι εύκολο να αναζητήσει νέα υπεργολαβική σχέση. Στην δεύτερη περίπτωση ο υπεργολάβος δεν έχει καμία διαπραγματευτική δύναμη και ο εντολέας βρίσκεται συνεχώς στην αναζήτηση νέων υπεργολάβων.
- σε σχέση με την χρησιμότητα των προϊόντων της υπεργολαβίας, την *εμπορική και βιομηχανική υπεργολαβία.*
- σε σχέση με τον τόπο που λαμβάνει χώρα η υπεργολαβία, την *εσωτερική* (μέσα στο εργοστάσιο) και την *εξωτερική* (έξω από το εργοστάσιο) υπεργολαβία[5].

[5] Η εσωτερική υπεργολαβία ουσιαστικά διασπά την εργασία μέσα στο εργοστάσιο, μειώνοντας το κόστος λειτουργίας, διαλύοντας τον εργοστασιακό συνδικαλισμό και αυξάνοντας την ευελιξία της επιχείρησης ως προς τις διακυμάνσεις της αγοράς και τις απαιτήσεις των εργαζόμενων.

Η υπεργολαβία λοιπόν, σαν αποτέλεσμα ειδικών συμφωνιών και διαπραγματεύσεων μεταξύ εντολέα και υπεργολάβου, διαμορφώνει σχέσεις εξάρτησης από τις οποίες προκύπτουν οφέλη και ζημιές για τα εμπλεκόμενα μέρη. Συνολικά ωστόσο, μια υπεργολαβική σχέση στηρίζεται στην άνιση οικονομική σχέση και ευνοεί τον εντολέα αφού είναι αυτός που θέτει περιορισμούς στους υπεργολάβο. Οι μορφές με τις οποίες εμφανίζονται οι υπεργολαβικές σχέσεις είναι παρά πολλές και ο διαχωρισμός τους σε κατηγορίες στηρίζεται σε συγκεκριμένη βάση. Ο βασικότερος διαχωρισμός αφορά την υπεργολαβία ειδίκευσης από την μια μεριά και την υπεργολαβία χωρικότητας από την άλλη. Η πρώτη, που ονομάζεται και υπεργολαβία ποιότητος, στηρίζεται στην ειδίκευση του υπεργολάβου ενώ η δεύτερη, που ονομάζεται και υπεργολαβία ποσότητος, στηρίζεται στις χαμηλές αμοιβές του υπεργολάβου.

2.6. Λόγοι ανάπτυξης του φαινομένου της υπεργολαβίας

Είναι κοινά παραδεκτό ότι οι υπεργολαβικές σχέσεις αποτελούν ένα διαρθρωτικό χαρακτηριστικό των προηγμένων καπιταλιστικών οικονομιών που εμφανίζει συνέχεια παρά τις σημαντικές διακυμάνσεις του ειδικού τους βάρους σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Οι διαφωνίες εστιάζονται στις αιτίες που οδήγησαν στην ανάδειξή τους ως σημαντική εναλλακτική μορφή οργάνωσης της παραγωγής στην σημερινή εποχή. Στην ενότητα αυτή γίνεται συνοπτική αναφορά στους λόγους για τους οποίους οι επιχειρήσεις στράφηκαν σε αυτή την μορφή παραγωγής.

Αν και οι ρίζες όλων των μορφών υπεργολαβίας μπορούν να εξηγηθούν με αναφορά στην άνιση οικονομική ανάπτυξη, οι επιμέρους αιτίες είναι πολλές και αλληλοσυσχετιζόμενες (Holmes, 1986). Ως τα μέσα της δεκαετίας του '70 οι μεγάλες επιχειρήσεις ακολουθούσαν στρατηγικές κάθετης ολοκλήρωσης σε τομείς όπως η έρευνα, ο σχεδιασμός, η παραγωγή και οι πωλήσεις, ελέγχοντας από μόνες τους την συνολική παραγωγική διαδικασία. Η αποκέντρωση όμως της παραγωγής επηρέασε ένα μεγάλο κομμάτι της

παραγωγικής διαδικασίας, αν και οι διαφορές ήταν διακριτές, ανάλογα με τον τομέα και την θέση των επιχειρήσεων στην παραγωγική αλυσίδα.

Σαν αποτέλεσμα του διαρκώς αυξανόμενου ανταγωνισμού πολλές επιχειρήσεις, ανεξαρτήτως μεγέθους, στράφηκαν σε νέες στρατηγικές που επιτελούσαν ειδικές λειτουργίες, αναζητώντας ειδικούς συνεργάτες και υπεργολάβους με ικανότητα να αναπτύσσουν, να σχεδιάζουν και να κατασκευάζουν προϊόντα (European Commission, 1997)[6]. Οι στρατηγικές αυτές συνδέονται άμεσα με τις νέες προοπτικές που ανοίγονται για το κεφάλαιο και συγκεντρώνουν πλεονεκτήματα όπως οι ευέλικτες μορφές βιομηχανικής οργάνωσης έναντι των άκαμπτων τεϋλορικών συστημάτων και η αξιοποίηση ή δημιουργία νέων κατατμημένων τοπικών αγορών εργασίας έναντι της παλιάς ομοιογένειας. Ως αιτίες που οδήγησαν στην χρήση αυτών των στρατηγικών θεωρούνται[7] :

- η προσπάθεια να διατηρηθεί σε χαμηλά επίπεδα το κόστος παραγωγής και οι απαιτήσεις για επενδύσεις σταθερού κεφαλαίου (Βαίου κ.α., 1993). Οι υπεργολαβίες προσφέρουν χαμηλό εργατικό κόστος αφού κατακερματίζουν την αγορά εργασίας σε διακριτά τμήματα, διατηρώντας σε χαμηλά επίπεδα τους μισθούς, και προσφέρουν ευελιξία ως προς τις κυκλικές ή εποχιακές διακυμάνσεις της ζήτησης. Παράλληλα με αυτό τον τρόπο εξασφαλίζεται μεγαλύτερος έλεγχος του κεφαλαίου επάνω στην εργασία[8].

[6] Οι μελέτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης έδειξαν ότι οι υπεργολαβικές σχέσεις αναπτύχθηκαν σε όλα τα στάδια της παραγωγικής διαδικασίας, τόσο ενδοκλαδικά όσο και διακλαδικά. Μάλιστα για πολυσύνθετα προϊόντα παρατηρήθηκε μια σειρά από υπεργολαβικές σχέσεις που περιελάμβαναν πολλαπλούς δεσμούς υπεργολάβων (European Commission, 1997).

[7] Οι αιτίες αυτές αλληλεπιδρούν μεταξύ τους καθορίζοντας έτσι τον τύπο της αγοράς εργασίας και την διάρθρωση της παραγωγής (Brusco & Sabel, 1981 από Holmes, 1986).

[8] Η υπεργολαβία δεν συνοδεύεται από ασφαλιστικές παροχές και επιδόματα, ακολουθώντας τις γενικές αρχές που διέπουν τις μορφές ευέλικτης απασχόλησης όπως αυτές ορίστηκαν στην ενότητα 1.6. Παράλληλα λόγω της υιοθέτησής της από μικρού μεγέθους επιχειρήσεις όπου ο συνδικαλισμός δεν είναι οργανωμένος, δίνει την δυνατότητα στο κεφάλαιο να διαπραγματεύεται από θέση ισχύος.

- η ασταθής δομή και η προσωρινότητα των αγορών, που εκφραζόμενες μέσα από τις κυκλικές διακυμάνσεις της ζήτησης και την μη ικανοποιητική ζήτηση για μαζικά προϊόντα, επηρέασαν την παραγωγή και ανέδειξαν τάσεις για περισσότερο ευέλικτα συστήματα παραγωγής και για παραγωγή διαφοροποιημένων προϊόντων (Λαμπριανίδης, 1992). Αυτό είχε ως συνέπεια να αυξάνει η ζήτηση για υπεργολαβίες, κυρίως εξειδικευμένες, δίνοντας έτσι σημαντικές λύσεις στις ΜΜΕ για διέξοδο από την κρίση.
- η χρήση νέων τεχνολογικών συστημάτων παραγωγής που μείωσαν το κόστος χρήσης του κεφαλαίου. Το σπάσιμο της παραγωγικής διαδικασίας σε τμήματα, παράλληλα με την χρήση νέων τεχνολογικών καινοτομιών, επέτρεψε την επίτευξη σημαντικά διαφορετικών αποτελεσματικών οικονομιών κλίμακας από τις εσωτερικές οικονομίες της επιχείρησης (Holmes, 1986). Ο υπεργολάβος όταν εργάζεται για ένα σύνολο εντολέων πετυχαίνει αποτελεσματικότερη κλίμακα παραγωγής απ' ότι όταν εργάζεται για κάθε εντολέα ξεχωριστά.
- η γυναικεία απασχόληση που αποτελούσε φθηνή, ελαστική, ανειδίκευτη και παγιδευμένη δεξαμενή εργατικού δυναμικού για τις επιχειρήσεις (McDowell & Massey, 1984). Οι υπεργολαβίες επιτρέψανε την ενσωμάτωση στην παραγωγή, με διαφορετικές σχέσεις και συνθήκες εργασίας, ενός μεγάλου αριθμού ανθρώπων, πολλοί από τους οποίους δεν καταγράφονται ως εργαζόμενοι στις επίσημες στατιστικές.
- ο ρόλος της οικογένειας η οποία σαν λειτουργική μονάδα με εσωτερική κατανομή ρόλων και με ιεραρχία λειτουργεί σαν εταιρεία-υπεργολάβος (Bagnasco,1982). Αυτή η κοινωνική βάση υπήρξε αποφασιστική για την δημιουργία μιας χαμηλού κόστους και ιδιαίτερα ευέλικτης εργατικής δύναμης.
- ο ρόλος του κράτους που με την ανοχή του απέναντι σε σωρεία παρατυπιών επέτρεψε την ανάπτυξη των υπεργολαβικών σχέσεων, ιδιαίτερα του φασόν (Βαίου κ.α., 1993). Η έλλειψη ελέγχων, που αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση αναπαραγωγής των υπεργολαβικών σχέσεων, βασίζεται και νομιμοποιείται από την κοινωνική συνενοχή, ιδιαίτερα σε περιοχές όπου το φαινόμενο είναι έντονο.

Αν και οι ρίζες όλων των μορφών υπεργολαβίας μπορούν να εξηγηθούν με αναφορά στην άνιση οικονομική ανάπτυξη, οι επιμέρους αιτίες είναι πολλές και αλληλοσυσχετιζόμενες. Η αστάθεια των αρχών του '70 ώθησε πολλές επιχειρήσεις στην υιοθέτηση στρατηγικών αποκέντρωσης, μέσω υπεργολαβικών δικτύων. Ως αιτίες γι' αυτή την μεταστροφή θεωρούνται η προσπάθεια να διατηρηθεί σε χαμηλά επίπεδα το κόστος παραγωγής, η ανάδειξη πιο ευέλικτων μορφών παραγωγής για να αντιμετωπιστούν οι κυκλικές διακυμάνσεις της ζήτησης, η εισαγωγή νέων τεχνολογιών που παράλληλα με το σπάσιμο της παραγωγής έκανε δυνατή την επίτευξη αποτελεσματικών οικονομιών κλίμακας καθώς και μια σειρά κοινωνικών φαινομένων που βοήθησαν στην συντήρηση και ανάπτυξη του φαινομένου των υπεργολαβιών (ο ρόλος της οικογένειας, του κράτους και η αντιμετώπιση του γυναικείου εργατικού δυναμικού).

2.7. Προσωρινά ή μόνιμα φαινόμενα;

Η αναφορά στα αίτια εγείρει ένα σημαντικό ερώτημα : το φαινόμενο των υπεργολαβιών θα διατηρείται όσο καιρό θα διαρκεί η αστάθεια και η αβεβαιότητα στις αγορές ή αποτελεί μόνιμο φαινόμενο; Η παρούσα ενότητα ασχολείται με αυτό το ερώτημα προσπαθώντας να δώσει απάντηση.

Μέχρι πρόσφατα οι υπεργολαβίες, και ειδικότερα το φασόν, θεωρούνταν μια αναχρονιστική εξέλιξη των προηγμένων καπιταλιστικών οικονομιών (Bagnasco, 1982). Ήταν φαινόμενα περιορισμένα στις παρακμάζουσες βιομηχανίες που συναντώνται στα κέντρα των πόλεων των ανεπτυγμένων οικονομιών ή στις χώρες του Τρίτου κόσμου. Οι συμβατικές απόψεις - τόσο στην νεοκλασική θεωρία όσο και στην μαρξιστική ανάλυση - χαρακτήριζαν αυτά τα φαινόμενα ως οριακά στοιχεία του ανεπτυγμένου καπιταλισμού, που θα εξαφανίζονταν με τον συνεχή και προοδευτικό ορθολογισμό και την συγκέντρωση της παραγωγής και του κεφαλαίου (Holmes, 1986). Γι' αυτό και οι υπεργολαβίες και το φασόν δεν είχαν ιδιαίτερο θεωρητικό ενδιαφέρον, με αποτέλεσμα να αγνοηθούν από την οικονομική σκέψη. Ο Braverman (1974)

για παράδειγμα θεωρεί ότι οι υπεργολαβίες εντάσεως εργασίας είναι μια μεταβατική μορφή που είναι ασυμβίβαστη με την γενικότερη καπιταλιστική παραγωγή και επιλέγεται μόνο σε ειδικές περιπτώσεις[9]. Ωστόσο η δυναμική επάνοδός τους στο προσκήνιο, μέσα στην κρίση και την διαδικασία αναδιάρθρωσης, έχει προσδώσει νέα σημασία στον ρόλο που διαδραματίζουν στην αναδιαμόρφωση πολλών κλάδων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο[10].

Υπάρχουν πολλοί που υποστηρίζουν ότι οι υπεργολαβίες θα πρέπει να αντιμετωπίζονται σαν παροδικά και δυναμικά φαινόμενα, παρόλο που παραμένουν σταθερές για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Το πόσο θα διατηρηθούν είναι κάτι που δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια. Όπως υποστηρίζει ο Lipietz (1984), η βιομηχανική αναδιάρθρωση συνοδεύεται από την εμφάνιση νέων υπεργολαβικών σχέσεων και από αναδιάταξη παλαιοτέρων μορφών τους. Σαν παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί το σύστημα των εσωτερικών υπεργολαβιών (μέσα στο εργοστάσιο) που αναπτύχθηκε στην διάρκεια της εκτατικής ανάπτυξης και εξαφανίστηκε με την κυριαρχία του φορντισμού, όπου πλέον εμφανίστηκε η εξωτερική υπεργολαβία[11]. Ωστόσο ο τρόπος με τον οποίο αναπτύσσονται τα υπεργολαβικα δίκτυα ποικίλλει από τομέα σε τομέα και από τόπο σε τόπο, εξαρτώμενος από τον βαθμό παγκοσμιοποίησης των αγορών (European Commission, 1997). Η πραγματική γεωγραφική κατανομή τους είναι σε μεγάλο βαθμό συνέπεια ενός πλήθους αλληλεξαρτώμενων σχέσεων οι οποίες μπορεί να κατανοηθούν μόνο μέσα από συγκεκριμένη εμπειρική έρευνα (Λαμπριανίδης, 1992). Αυτό δικαιολογείται από την στιγμή που, παρόλα τα

[9] Από Βαίου κ.α. (1993).

[10] Η διεθνής υπεργολαβία για παράδειγμα, συνδέεται στενά με τις ζώνες ελεύθερου εμπορίου και λαμβάνεται σοβαρά υπόψη στον σχεδιασμό στρατηγικών ανάπτυξης.

[11] Θα πρέπει να τονιστεί ότι το συμπέρασμα αυτό θα πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο έρευνας, όπως και το αν σήμερα έχουν εμφανιστεί νέοι τύποι υπεργολαβικών σχέσεων (Holmes, 1986).

κοινά τους χαρακτηριστικά, εμφανίζουν ανομοιομορφία στην οργάνωση τους από τον ένα τομέα σε άλλο[12].

Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι παράλληλα με τους τύπους των υπεργολαβιών έχουμε και την εμφάνιση συστημάτων που στοχεύουν στην μείωση του κόστους παραγωγής, όπως το ιαπωνικό σύστημα ελέγχου αποθεμάτων Kanban. Σύμφωνα με τον Sheard[13] το σύστημα αυτό ουσιαστικά αποτελεί επέκταση των φορντικών αρχών οργάνωσης της παραγωγής σε ένα περιφερειακό παραγωγικό σύστημα εργοστασίων συναρμολόγησης και υπεργολάβων που ενσωματώνει τον υπεργολάβο στην παραγωγική διαδικασία του εντολέα, ισχυροποιώντας τις τάσεις συγκέντρωσης σε τοπικό επίπεδο.

Στην Ελλάδα, στους περισσότερους κλάδους, οι υπεργολαβικές σχέσεις αναπτύχθηκαν στην βάση των άνισων οικονομικών σχέσεων μεταξύ των δυο συμβαλλόμενων μερών με εκμετάλλευση της φθηνής, ανειδίκευτης και ανοργάνωτης εργασίας (Λαμπριανίδης, 1992 & Βαίου κ.α., 1991). Αποτελούσαν δηλαδή περισσότερο υπεργολαβίες ποσότητος που μειώνουν το κόστος εργασίας και όχι ποιότητος που στηρίζονται στην εξειδίκευση[14]. Φαίνεται λοιπόν, με βάση τα παραπάνω, ότι οι υπεργολαβικές σχέσεις δεν συνεισφέρουν στην εισαγωγή υψηλής τεχνολογίας και δεν προάγουν τις δεξιότητες των εργαζομένων. Παρότι όμως οι επιπτώσεις στην δυναμική ανάπτυξη της μεταποίησης είναι αμφίβολες, οι υπεργολαβικές σχέσεις

[12] Για παράδειγμα, στους κλάδους της αυτοκινητοβιομηχανίας και της ένδυσης η υπεργολαβία ακολουθεί τα γενικά χαρακτηριστικά των σχέσεων που έχουν οριστεί στις δυο πρώτες ενότητες του κεφαλαίου, ωστόσο, ως συνέπεια του τρόπου οργάνωσης κάθε κλάδου, οι μορφές με τις οποίες εμφανίζονται και οι επιπτώσεις της ανάπτυξής τους είναι διαφορετικές.

[13] Από Holmes (1986).

[14] Η ύπαρξή τους δημιούργησε πρόσθετα προβλήματα σε σχέση με μια πολιτική στήριξης των ελληνικών επενδυτικών σχεδίων στα Βαλκάνια : οι ξένοι εντολείς αναγκάζουν τις ελληνικές επιχειρήσεις να συμπιέσουν ακόμη περισσότερο το κόστος τους λόγω της ύπαρξης φθηνής εργασίας στις γείτονες χώρες, οδηγώντας έτσι ένα μεγάλο αριθμό επιχειρήσεων να μετοικήσει προς εκεί.

συνεχίζουν να υπάρχουν και να αναπαράγονται. Αυτό συμβαίνει διότι ο τρόπος μέσα από τον οποίο οι εθνικές μειονότητες ενσωματώνονται στην αγορά εργασίας έχει συμβάλλει στην προσφορά επαρκούς αριθμού εργαζομένων με χαμηλές προσδοκίες αμοιβών (Χατζημιχάλης & Βαίου, 1997). Η συνεχής έλευση προσφύγων και οικονομικών μεταναστών από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής έχει επιδράσει θετικά στην αναπαραγωγή των υπεργολαβικών σχέσεων που στηρίζονται στην έντονη εκμετάλλευση των εργαζομένων.

Συμπερασματικά, οι υπεργολαβίες εώς πρόσφατα θεωρούνταν οριακό φαινόμενο, ασυμβίβαστο με την πορεία του καπιταλισμού. Τα τελευταία 20 χρόνια όμως, λόγω της έκτασης στην οποία συναντώνται, έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον πολλών ερευνητών. Συχνά αντιμετωπίζονται σαν παροδικά φαινόμενα με συχνή όμως εμφάνιση αφού μέσα από την αναδιάρθρωση της παραγωγής ξεπηδούν νέοι τύποι αυτών των σχέσεων. Στην Ελλάδα αναπτύχθηκαν στην βάση του χαμηλού εργατικού κόστους και βρήκαν πρόσφορο έδαφος λόγω του μεγάλου μεταναστευτικού κύματος των τελευταίων ετών. Φαίνεται λοιπόν ότι όσο καιρό η συνθήκη αυτή θα υφίσταται οι υπεργολαβικές σχέσεις θα συνεχίσουν να κυριαρχούν σε πολλούς κλάδους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Οι κλάδοι κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης

3.1. Εισαγωγή

Η ανάλυση των δυο προηγούμενων κεφαλαίων επέτρεψε τον προσδιορισμό του θεωρητικού πλαισίου μέσα στο οποίο λειτουργούν οι υπεργολαβικές σχέσεις. Ουσιαστικά μέχρι εδώ έχει γίνει μια πρώτη προσέγγιση στο φαινόμενο, προκειμένου όμως να εξεταστεί σε βάθος θα πρέπει να δούμε πως η χρήση των υπεργολαβιών επηρεάζει την λειτουργία ενός κλάδου. Η επιλογή αφορά τους κλάδους κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης όπου παρουσιάζονται σε μεγάλη έκταση. Πριν όμως την παρουσίαση των επιμέρους κλαδικών χαρακτηριστικών των υπεργολαβικών σχέσεων θα πρέπει να εξετάσουμε την κατάσταση που επικρατεί σήμερα στους δυο κλάδους προκειμένου να διαπιστωθεί η κατάσταση και να σκιαγραφηθούν σε γενικές γραμμές οι αιτίες που ωθούν τις επιχειρήσεις του τομέα στην υιοθέτηση τέτοιων στρατηγικών. Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζεται η κατάσταση των δυο κλάδων με αναφορά στην παραγωγή, την απασχόληση, τα χρηματοοικονομικά στοιχεία και το εμπόριο.

Αρχικά γίνεται μια εισαγωγή στην διαχρονική πορεία των κλάδων από την δεκαετία του '70 ως σήμερα ενώ στις τρεις επόμενες ενότητες παρουσιάζονται στοιχεία που αφορούν το μέγεθος και τον αριθμό των μονάδων. Στην πέμπτη και έκτη ενότητα παρουσιάζονται τα στοιχεία της απασχόλησης και του κόστους εργασίας, ενώ στην έβδομη ενότητα αναλύεται το τεχνολογικό επίπεδο των δυο κλάδων. Οι ενότητες αυτές είναι πολύ σημαντικές αφού το κόστος εργασίας και το τεχνολογικό επίπεδο καθορίζουν την μελλοντική πορεία ενός κλάδου. Στις δυο επόμενες ενότητες παρουσιάζονται στοιχεία της κατανάλωσης, ενώ η ενδέκατη και δωδέκατη ενότητα αναφέρονται στην χρηματοοικονομική δομή των δυο κλάδων. Στις τρεις τελευταίες ενότητες παρουσιάζονται τα στοιχεία του εξωτερικού εμπορίου.

3.2. Η σημασία των δυο κλάδων για την Ελληνική οικονομία

Οι κλάδοι κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης αποτελούν κομμάτι της λεγόμενης ελαφριάς βιομηχανίας και στις περισσότερες βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες ο ρόλος τους στην ανάπτυξη ήταν μεγάλος. Οι δυο κλάδοι αποτελούν τυπικό παράδειγμα παραδοσιακής βιομηχανίας, εντάσεως εργασίας, που εκμεταλλεύεται τις εγχώρια παραγόμενες πρώτες ύλες (κυρίως βαμβάκι) [1]. Η σημασία του τελευταίου είναι πολύ μεγάλη αν αναλογιστεί κανείς ότι ένα μεγάλο κομμάτι της Ελληνικής γεωργίας απασχολείται στην καλλιέργεια του συγκεκριμένου προϊόντος. Οι Ελληνικές επιχειρήσεις του τομέα εκμεταλλευόμενες αυτή την, άριστης ποιότητας, α' ύλη και σε συνδυασμό με την κρίση της ευρωπαϊκής κλωστοϋφαντουργίας στην δεκαετία του '70 εδραίωσαν την θέση τους, τόσο στον ευρωπαϊκό χώρο όσο και στο εσωτερικό. Σημαντικό ρόλο στην αύξηση της παραγωγής έπαιξε και το χαμηλό εργατικό κόστος, που ήταν το χαμηλότερο στον χώρο της ευρωπαϊκής ένωσης. Παράλληλα την δεκαετία αυτή αρχίζει να αναπτύσσεται η δραστηριότητα των υπεργολαβιών και του φασόν στην κατασκευή έτοιμων προϊόντων, γεγονός που σταδιακά οδήγησε σε μια εντυπωσιακή αύξηση των εξαγωγών[2].

Η ένταξη στην ΕΟΚ βελτίωσε περαιτέρω τις παρεχόμενες υπηρεσίες (κυρίως στα βαφεία και φινιριστήρια, στην ενημέρωση για την μόδα και τις τεχνολογικές εξελίξεις) και "άνοιξε" νέες αγορές για τα προϊόντα των δυο κλάδων. Η εξωστρέφεια ενισχύθηκε με την κατάργηση το 1981 των εισαγωγικών ποσοστώσεων εκ μέρους της ΕΟΚ, με τις φορολογικές ελαφρύνσεις, με την

[1] Η κλωστοϋφαντουργία ήταν παραδοσιακά κλάδος εντάσεως εργασίας, ωστόσο τα τελευταία χρόνια με την εισαγωγή νέων τεχνολογιών έχει μετατραπεί σε κλάδο εντάσεως κεφαλαίου. Πάντως, σε αντίθεση με τον υπόλοιπο κλάδο, το τελευταίο στάδιο της υφαντουργίας (κοπή υφασμάτων) εξακολουθεί να είναι εντάσεως εργασίας αφού είναι δύσκολο να αυτοματοποιηθεί.

[2] Έντονα εξαγωγικό προσανατολισμό παρουσίαζαν η νηματουργία, η πλεκτική, το έτοιμο ένδυμα και η υφαντουργία.

ανανέωση της συμφωνίας πολυϊνών[3], με την επιβολή ποσοστώσεων στους ανταγωνιστές από τρίτες χώρες, με τις ταχύτερες εξαγωγικές ενισχύσεις και τέλος με τις επιχειρηματικές πρωτοβουλίες για πιο ενεργητική προώθηση των προϊόντων στις ξένες αγορές (Ευμοιρίδης, 1992). Η ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς, στις αρχές της δεκαετίας του '90, υπολογιζόταν ότι θα είχε σημαντικά οφέλη για την εγχώρια βιομηχανία μέσω της αξιοποίησης των οικονομιών κλίμακας, με την ελαχιστοποίηση του μακροχρόνιου κόστους, και την εισαγωγή νέας τεχνολογίας.

Όμως μετά το 1985 η εικόνα παρουσιάζει σημαντικές μεταπτώσεις και στους δυο κλάδους. Ως αιτίες αναφέρονται η σταδιακή κατάργηση της πολυϊνικής συμφωνίας που αύξησε τον διεθνή ανταγωνισμό, κυρίως από χώρες με χαμηλό εργατικό κόστος οι οποίες αύξησαν τις εξαγωγές τους προς την Ε.Ε. κατά 51% την περίοδο 1990-1993, το σταμάτημα των εξαγωγικών επιδοτήσεων, η σημαντική αύξηση του κόστους εργασίας και οι εξελίξεις στον ευρωπαϊκό κλάδο με τον οποίο ο Ελληνικός είναι άμεσα συνδεδεμένος αφού εκεί κατευθύνεται το 87% των εξαγωγών της χώρας μας[4]. Ως συνέπεια η παραγωγή και οι επενδύσεις παρουσίαζαν συνεχώς κάμψη που βύθισε σε κρίση τις εγχώριες βιομηχανίες.

Ταυτόχρονα ήρθαν στην επιφάνεια τα σημαντικά προβλήματα των δυο κλάδων - μικρό μέγεθος μονάδων, τεχνολογική καθυστέρηση, ελλιπής εκπαίδευση στελεχών σε όλες τις βαθμίδες και ειδικότητες - που οδήγησαν σε παραγωγή με υψηλό κόστος και σε υστέρηση στην σωστή επιλογή και

[3] Η συμφωνία πολυϊνών ή πολυϊνική συμφωνία (Multifibre Agreement, MFA) αποτελούσε ειδικό καθεστώς ρυθμίσεων που στόχο είχε την τόνωση της ανάπτυξης του κλάδου στον τρίτο κόσμο, την σταδιακή απελευθέρωση του παγκόσμιου εμπορίου κλωστοϋφαντουργικών, την διασφάλιση μιας "επί ίσης όροις" ανάπτυξης στο εμπόριο κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων και την προσαρμογή των λιγότερο ανταγωνιστικών επιχειρήσεων στο ανταγωνιστικό περιβάλλον (Ευμοιρίδης, 1990).

[4] Η κατανάλωση κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων στην Ευρώπη σ' όλη την διάρκεια του δευτέρου μισού της δεκαετίας του '80 παρέμενε στα ίδια επίπεδα. Σήμερα η παραγωγή στην κλωστοϋφαντουργία βρίσκεται 35% χαμηλότερα απ' ότι στις αρχές της δεκαετίας του '80, υποδηλώνοντας την δυσχερή θέση στην οποία βρίσκονται οι επιχειρήσεις του κλάδου.

προώθηση των προϊόντων στην αγορά. Οι εξελίξεις αυτές ανάγκασαν πολλές μεγάλες επιχειρήσεις (Πειραϊκή – Πατραϊκή, Αιγαίον κ.α.), που λειτουργούσαν είτε με εργοστασιακή καθετοποίηση είτε ως μονάδες με καθετοποιημένη παραγωγή, να κλείσουν αφού δεν μπορούσαν να αντέξουν τον ανταγωνισμό.

***Πίνακας 1* : Θέση των κλάδων κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης στην Ελληνική βιομηχανία (ποσοστά στο σύνολο της μεταποίησης)**

	Κλωστοϋφαντουργία			Ένδυση			Σύνολο στην μεταποίηση		
Έτη	Προϊόν	Απασχ.	Εξαγωγές	Προϊόν	Απασχ.	Εξαγωγές	Προϊόν	Απασχ.	Εξαγωγές
1985	16,6	16,23	17,43	7,71	11,99	26,43	24,31	28,22	43,86
1986	17,81	16,62	17,49	7,12	12,11	34,59	24,93	28,73	52,08
1987	18,39	16,21	16,78	6,72	13,29	38,38	25,11	29,5	55,16
1988	17,16	15,7	14,15	6,7	13,46	36,94	23,86	29,16	51,09
1989	13,89	15,16	12,02	6,53	13,42	35,86	20,42	28,58	47,88
1990	16,54	13,65	11,31	6,15	13,61	37,9	22,69	27,26	49,21
1991	15,03	12,89	11,58	6,37	13,52	38,02	21,4	26,41	49,6
1992	14,16	12,24	9,66	6,23	13,45	39,89	20,39	25,69	49,55
1993	13,89	[illegible]	9,17	6,53	13	37,92	20,42	23	47,09

Πηγές : 1. Για το μερίδιο του προϊόντος των δυο κλάδων επί του συνόλου της μεταποίησης χρησιμοποιήθηκαν οι προσωρινοί Εθνικοί λογαριασμοί, διάφορα τεύχη. Σε σταθερές τιμές 1970.

2. Για το μερίδιο της απασχόλησης των δυο κλάδων επί του συνόλου της μεταποίησης έχει ληφθεί η ΜΕΑ από τις Ετήσιες Έρευνες Βιομηχανίας, διάφορα τεύχη.

3. Για τις εξαγωγές έχει χρησιμοποιηθεί το Ενημερωτικό Δελτίο Στατιστικών Ενδοκοινοτικού και Εξωτερικού Εμπορίου, τεύχη Δεκ. 86, 88, 90, 92, 94.

Η εικόνα που μας δίνει ο *πίνακας 1* επιβεβαιώνει τα παραπάνω συμπεράσματα. Πιο συγκεκριμένα, το *προϊόν* της κλωστοϋφαντουργίας, σαν ποσοστό συμμετοχής στο σύνολο της μεταποίησης, ενώ στο διάστημα 1985-1987 έδειξε κάποια σημαντικά βήματα ανόδου φτάνοντας στην μεγαλύτερη τιμή του το 1987 (18,3%), στην συνέχεια η πτώση ήταν σημαντική, φτάνοντας το 13,8% (εξαίρεση το 1990 όπου σημειώθηκε μικρή αύξηση 3%). Αντίστοιχη πτώση σημείωσε και το προϊόν του κλάδου της ένδυσης, μόνο που στην περίπτωση αυτή η πτώση είναι μικρότερη, αν και συνεχής. Συγκεκριμένα το προϊόν του κλάδου παρουσίασε την μέγιστη τιμή το 1985 (7,7%) και ελάχιστη τιμή το 1990 (6,1%).

Όσον αφορά την *απασχόληση* στην μεγάλη βιομηχανία, παρουσιάζει μείωση στην κλωστοϋφαντουργία και σχετική σταθερότητα προς αύξηση στην ένδυση. Η μείωση αυτή είναι μεγαλύτερη σε ρυθμό από την μείωση της απασχόλησης στο σύνολο της μεταποίησης. Πιο συγκεκριμένα η απασχόληση στην κλωστοϋφαντουργία, σαν ποσοστό της βιομηχανικής απασχόλησης, μειώθηκε από 16,2% το 1985 σε 10% το 1993. Για τον κλάδο της ένδυσης η μέση ετήσια απασχόληση αυξήθηκε για τα έτη 1985-1988, ενώ για το υπόλοιπο χρονικό διάστημα κυμαίνεται στο 13,5% περίπου.

Σημαντικά είναι βέβαια και τα στοιχεία των *εξαγωγών* όπου παρουσιάζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στους δυο κλάδους. Στην κλωστοϋφαντουργία παρουσιάζεται μείωση σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο (εξαίρεση το 1991 όπου παρουσιάζεται ελάχιστη αύξηση). Αντίστοιχα στην ένδυση παρουσιάζονται σημαντικές μεταπτώσεις με αύξηση στα διαστήματα 1985-1987 και 1987-1989, και μικρές πτώσεις στα διαστήματα 1989-1992 και 1992-1993.

Τα αποτελέσματα αυτά είναι λογικά αν λάβουμε υπόψη το μέγεθος των δυο κλάδων και την αλληλεξάρτηση που έχουν. Η κλωστοϋφαντουργία φαίνεται να παρουσιάζει τα πρώτα σημάδια κόπωσης μετά από μια μεγάλη περίοδο ανάπτυξης τις προηγούμενες δεκαετίες ενώ η ένδυση με συγκριτικά μικρότερο μέγεθος από την κλωστοϋφαντουργία φαίνεται να διατηρεί κάποια σημάδια δυναμισμού, ιδιαίτερα στον εξαγωγικό τομέα. Παρόλα αυτά, οι δυο κλάδοι κατέχουν μια σημαντική θέση στην Ελληνική μεταποίηση αφού συνεισφέρουν με 20,42% στο προϊόν, 23% στην απασχόληση, 47,09% στις εξαγωγές (1993).

3.3. Ηλικιακή σύνθεση του τομέα

Ο *κλάδος της κλωστοϋφαντουργίας* περιλαμβάνει μια σειρά από υποκλάδους, στους περισσότερους από τους οποίους κύρια ενασχόληση είναι η κατεργασία της α' ύλης. Παλαιοτέρα χρησιμοποιούσαν τεχνολογίες εντάσεως εργασίας, ωστόσο τα τελευταία χρόνια οι περισσότεροι υποκλάδοι χρησιμοποιούν

τεχνολογίες εντάσεως κεφαλαίου και χαρακτηρίζονται από τάσεις συρρίκνωσης του μεγέθους προκειμένου να αντέξουν στον διεθνή ανταγωνισμό. Οι υποκλάδοι αυτοί είναι τα εκκοκκιστήρια (κατεργασία βάμβακος), η νηματουργία (παραγωγή νημάτων), η υφαντουργία και η πλεκτική (ύφανση ή πλέξιμο φυσικών ή συνθετικών ινών), η βαφή και φινίρισμα (νημάτων ή υφασμάτων) καθώς και η ταπητουργία.

Αντίστοιχα, ο *κλάδος της ένδυσης* ως κύριο αντικείμενό του έχει την μετατροπή των α' υλών, που προμηθεύεται από τον κλωστοϋφαντουργικό κλάδο, σε έτοιμα προϊόντα. Χρησιμοποιούνται κυρίως τεχνολογίες εντάσεως εργασίας και τεχνολογικοί εκσυγχρονισμοί χαμηλού επενδυτικού κόστους. Αποτελείται από μια σειρά υποκλάδων εκ των οποίων σημαντικότερος είναι ο υποκλάδος του έτοιμου ενδύματος που συγκεντρώνει τον μεγαλύτερο αριθμό απασχολούμενων και χαρακτηρίζεται από την συγκέντρωση στα μεγάλα αστικά κέντρα και την ύπαρξη πολλών μικρών επιχειρήσεων.

Πίνακας 2 : **Κατανομή ηλικίας των επιχειρήσεων Κλωστοϋφαντουργίας και Ένδυσης (%)**

Κλάδοι / Υποκλάδοι	Πριν το 1970	1970-1979	1980-1989	1990-1995
Κλωστοϋφαντουργία	***21,7***	***26,8***	***30,5***	***21***
Εκκοκκιστήρια	28,6	14,3	21,4	35,7
Νηματουργία	33,6	29,9	20,6	15,9
Υφαντήρια	26,6	23,9	31,9	17,6
Βαφεία-Φινιριστήρια	21,5	25,3	35,4	17,8
Πλεκτική	16,9	32,2	29,6	21,3
Ένδυση-Υπόδηση	***9,5***	***23,3***	***42,3***	***24,8***
Έτοιμο Ένδυμα	8	22,3	43,9	25,8
Λευκά είδη-Υφάσματα επιπλώσεων	19,3	30,7	30	20
Sportswear	11,8	26,5	41,2	20,6
Υπεργολαβία (Φασόν)	6,6	20	47,4	26

Πηγή : ΙΟΒΕ, Επιτόπια έρευνα από δείγμα 2000 επιχειρήσεων.

Ο *πίνακας 2* προκύπτει μέσα από δειγματοληψία 2000 επιχειρήσεων και παρουσιάζει τους βασικούς υποκλάδους, δίνοντας ταυτόχρονα μια εικόνα της κατάστασης από την άποψη της ηλικίας των επιχειρήσεων. Οι περισσότερες

είναι σχετικά νέες αφού ιδρύθηκαν στην δεκαετία του '80. Σε επίπεδο υποκλάδων πιο νέες είναι οι επιχειρήσεις που ασχολούνται με εργασίες φασόν (το 73,4% των επιχειρήσεων έχει ιδρυθεί μετά το 1980), κάτι όμως που εξηγείται από τα υψηλά ποσοστά νεοϊδρυθέντων μονάδων ετοίμου ενδύματος με τις οποίες κατά κύριο λόγο συνεργάζονται. Στην κλωστοϋφαντουργία πιο σύγχρονες είναι οι επιχειρήσεις στον υποκλάδο των εκκοκκιστηρίων (το 57,1% έχει ιδρυθεί μετά το 1980), κάτι που φαίνεται λογικό αν λάβουμε υπόψη την φύση της εργασίας του συγκεκριμένου υποκλάδου.

Τα ποσοστά αντανακλούν την εξέλιξη των δυο κλάδων αφού η δεκαετία του '80 ήταν μια ευνοϊκή, από πλευράς συγκυριών, περίοδος που εκμεταλλεύτηκαν πολλές επιχειρήσεις. Οι μεγάλες επιχειρήσεις, που κατεξοχήν προέβαιναν σε επενδύσεις, διέκοψαν την λειτουργία τους με αποτέλεσμα στην δεκαετία που διανύουμε ο κλάδος της *κλωστοϋφαντουργίας* να φαίνεται πιο γηρασμένος. Η εξέλιξη αντανακλά την αδυναμία αυτών των επιχειρήσεων να αντέξουν τον διεθνή ανταγωνισμό από τις χώρες χαμηλού εργατικού κόστους και υποδηλώνει την πορεία αναδιάρθρωσης του κλάδου.

Από την άλλη πλευρά ο κλάδος της *ένδυσης* εμφανίζεται πιο σύγχρονος αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι οι επιχειρήσεις χρησιμοποιούν σύγχρονη τεχνολογία. Ο κλάδος παρουσιάζει μεγάλο ποσοστό θνησιμότητας επιχειρήσεων που αντανακλά ένα σημαντικό πρόβλημα : οι μονάδες δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν στον διεθνή ανταγωνισμό λόγω του μικρού τους μεγέθους και στρέφονται σε νέες μορφές παραγωγής όπως η υπεργολαβία (γι' αυτό και τα υψηλά ποσοστά νέων επιχειρήσεων στον υποκλάδο).

3.4. Αριθμός και μέγεθος μονάδων

Στον τμήμα αυτό γίνεται αναφορά στο μέγεθος των μονάδων εώς το 1988 που έγινε και η τελευταία βιομηχανική απογραφή. Δεν μπορούμε να βγάλουμε συμπεράσματα για την κατάσταση που επικρατεί σήμερα αφού οι βιομηχανικές απογραφές δεν διενεργούνται πλέον. Ωστόσο σε γενικές

γραμμές η πορεία άλλων βασικών μεγεθών των δυο κλάδων υποδηλώνει την μεγάλη αναδιάρθρωση στα μεγέθη των υποκλάδων μετά το 1988.

Πίνακας 3 : **Αριθμός μονάδων στους κλάδους και υποκλάδους της κλωστοϋφαντουργίας και της ένδυσης**

Κλάδοι / Έτη	1978	1988	% (1988)	*ΜΕΡΜ 88/78*
Κλωστοϋφαντουργία	***4805***	***4092***	***100***	***-1,60***
Εκκοκκιστήρια	86	80	1,95	***-0,72***
Νηματουργία	746	441	10,7	***-5,12***
Πλεκτική	2026	1951	47,6	***-0,37***
Υφαντουργία	1548	1297	31,6	***-1,75***
Βαφή-Φινίρισμα	399	323	7,89	***-2,09***
Ένδυση-Υπόδηση	***21926***	***22947***	***100***	***0,45***
Υπόδηση	5647	4386	19,1	***-2,49***
Έτοιμο ένδυμα	16279	18561	80,8	***1,32***

Πηγή : Ε.Σ.Υ.Ε., Ετήσιες Έρευνες Βιομηχανίας 1978, 1988.

Ο συνολικός αριθμός των μονάδων στην *κλωστοϋφαντουργία* παρουσιάζει μείωση με μέσο ετήσιο ρυθμό 1,6%. Η κατάσταση δεν διαφέρει και στους υποκλάδους αφού όλοι παρουσιάζουν μείωση, με μεγαλύτερη στην νηματουργία (5,12%). Ο μεγαλύτερος υποκλάδος της κλωστοϋφαντουργίας είναι η πλεκτική που καταλαμβάνει το 47,6% του συνόλου των μονάδων του κλάδου. Στην *ένδυση* αντίστοιχα ο συνολικός αριθμός των μονάδων παρουσιάζει αύξηση με μέσο ετήσιο ρυθμό 0,45%. Όμως εδώ τα αποτελέσματα διαφέρουν ανάμεσα στους υποκλάδους. Η υπόδηση εμφανίζει μείωση (2,4%) ενώ το έτοιμο ένδυμα παρουσιάζει αύξηση (1,3%). Το έτοιμο ένδυμα είναι ο μεγαλύτερος υποκλάδος αφού καταλαμβάνει το 80,8% του συνόλου των μονάδων του κλάδου.

Ωστόσο τα στοιχεία αυτά δεν είναι αρκετά για να έχουμε μια συνολική άποψη για το μέγεθος των μονάδων. Η εικόνα ολοκληρώνεται με τον *πίνακα 4*, όπου εξετάζεται ο αριθμός των μονάδων σε σχέση με την απασχόληση και την εγκατεστημένη ισχύ.

Πίνακας 4 : **Μέγεθος μονάδων στους υποκλάδους**

	Απασχ. ανά μονάδα		Εγκατ. ισχύς ανά απασχ.	
Κλάδοι / Έτη	***1978***	***1988***	***1978***	***1988***
Κλωστοϋφαντουργία	***16,2***	***15,8***	***6,5***	***9,7***
Εκκοκκιστήρια	22,4	35,0	20,7	36,6
Νηματουργία	39,0	57,8	10,7	15,7
Υφαντουργία	14,0	10,5	5,6	8,4
Πλεκτική	10,0	9,8	1,6	2,7
Βαφή-Φινίρισμα	13,6	16,3	5,9	8,8
Ένδυση-Υπόδηση	***3,9***	***5,1***	***0,7***	***1,3***
Υπόδηση	3,1	3,6	1,2	1,8
Έτοιμο Ένδυμα	4,2	5,4	0,6	1,2

Πηγή : Ε.Σ.Υ.Ε., Ετήσιες Έρευνες Βιομηχανίας 1978, 1988.

Η *κλωστοϋφαντουργία* παρουσιάζει κάμψη στο μέγεθος της απασχόλησης και αύξηση στην εγκατεστημένη ισχύ ενώ η *ένδυση* αύξηση τόσο στο μέγεθος της απασχόλησης όσο και στην εγκατεστημένη ισχύ. Από τους υποκλάδους, τα εκκοκκιστήρια και η νηματουργία παρουσιάζουν συγκέντρωση σε μεσαίου και μεγάλου μεγέθους μονάδες ενώ όλοι οι υπόλοιποι υποκλάδοι χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη μικρού μεγέθους επιχειρήσεων. Οι υποκλάδοι εντάσεως κεφαλαίου χαρακτηρίζονται από αύξηση μεγέθους στην εγκατεστημένη ισχύ ενώ οι μικρότερες μονάδες, εντάσεως εργασίας, χαρακτηρίζονται από αύξηση της απασχόλησης. Παρατηρούμε δηλαδή μια αύξηση του μέσου μεγέθους και στους δυο κλάδους η οποία οφείλεται σε δυο λόγους: στην αύξηση των επενδύσεων σε μηχανολογικό εξοπλισμό (αύξηση εγκατεστημένης ισχύος) και στην διακοπή της λειτουργίας πολλών μικρών μονάδων, κυρίως στην κλωστοϋφαντουργία (MIC, 1994).

Φαίνεται λοιπόν ότι στην κλωστοϋφαντουργία η αναδιάρθρωση γίνεται προς όφελος του κεφαλαίου, κάτι που κρίνεται απαραίτητο λόγω της στροφής προς μεθόδους εντάσεως τεχνολογίας, ενώ στην ένδυση φαίνεται να μην έχει ξεκινήσει, λόγω και του μικρού μεγέθους των μονάδων. Αυτή η ανοδική πορεία του κλάδου της ένδυσης συνεχίστηκε ως τις αρχές της δεκαετίας του '90, ωστόσο μελέτες για την ένδυση στην Ελλάδα εκτιμούν ότι εώς τα μέσα

της δεκαετίας θα υπάρξει μια συρρίκνωση του αριθμού των επιχειρήσεων σε ποσοστό 30%-40%, κάτι που ισχύει και για την Ε.Ε. (Υπ. Ανάπτυξης, 1997).

3.5. Βαθμός συγκέντρωσης[5]

Ο βαθμός συγκέντρωσης προσδιορίζει την έκταση στην οποία η οικονομική δραστηριότητα σε έναν κλάδο κυριαρχείται από την παρουσία λίγων μεγάλων επιχειρήσεων. Με άλλα λόγια ποσοτικοποιεί τις διάφορες μορφές κατανομής της παραγωγικής δύναμης (κεφάλαιο, απασχόληση κτλ.) ή της παραγωγής (πωλήσεις, προστιθέμενη αξία κτλ.) που επικρατούν στις επιμέρους αγορές. Η τιμή του προσδιορίζεται από την συνδυασμένη ενέργεια δυο συνιστωσών : του αριθμού των επιχειρήσεων του κλάδου και του βαθμού ανισότητας στο μέγεθος αυτών. Παίρνει τιμή ίση με 1 (μεγαλύτερη) όταν στον κλάδο υπάρχει μόνο μια επιχείρηση και τιμή ίση με 0 (μικρότερη) όταν έχουμε πολύ μεγάλο πλήθος μικρών επιχειρήσεων. Με δεδομένο αριθμό επιχειρήσεων, η μικρότερη τιμή σημειώνεται στην περίπτωση ισομεγεθών επιχειρήσεων.

Ως βάσεις μέτρησης χρησιμοποιούνται η απασχόληση και η ιπποδύναμη (κεφάλαιο). Και οι δυο βάσεις χαρακτηρίζονται από σχετική σταθερότητα και δίνουν συνεπείς δείκτες συγκέντρωσης. Επειδή όμως οι μεγάλες επιχειρήσεις συνήθως χρησιμοποιούν τεχνικές παραγωγής εντάσεως κεφαλαίου και οι μικρές εντάσεως εργασίας, οι τιμές του δείκτη επηρεάζονται ανάλογα με τις τεχνικές παραγωγής που χρησιμοποιεί ο κάθε υποκλάδος. Έτσι το κεφάλαιο δίνει υψηλές τιμές και η απασχόληση χαμηλές. Ως πιο κατάλληλος κρίνεται ο δείκτης Hirschman-Herfidahl που αποτελεί στατιστική συμπύκνωση όλων των σημείων της καμπύλης συγκέντρωσης. Μαθηματικά ο δείκτης ορίζεται από τον τύπο $H= \Sigma s_i^2$, όπου s_i – το μερίδιο της i επιχείρησης. Παίρνει τιμές από 0 εώς 1, ισχύει δηλαδή η παραπάνω βασική αρχή. Η τιμή του προσδιορίζεται από τις μεγάλες επιχειρήσεις και έτσι όσο το μερίδιο των μικρότερων επιχειρήσεων μειώνεται, η συμβολή τους καθίσταται ασήμαντη.

[5] Η θεωρητική ανάλυση έχει αντληθεί από Πάκος Θ., "Κλαδική οικονομική 2", Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1997.

Επίσης, για να γίνει πιο κατανοητός ο βαθμός συγκέντρωσης χρησιμοποιείται ο αντίστροφος του Hirschman-Herfidahl που αποκαλείται και ισοδύναμος αριθμός. Δείχνει πόσες ίσες επιχειρήσεις θα πρέπει να υπάρχουν στον κλάδο ώστε ο βαθμός συγκέντρωσης να παραμείνει ίδιος. Με άλλα λόγια όπου ο δείκτης αυτός είναι μικρός, τόσο μεγαλύτερη συγκέντρωση παρατηρείται.

Πίνακας 5 **: Κλαδική συγκέντρωση στους τριψήφιους κωδικούς.**

	1978				1988			
	Hirschman-Herfidahl		Ισοδύναμος αριθμός		Hirschman-Herfidahl		Ισοδύναμος αριθμός	
Κλάδοι	Ιπποδ.	Απασχ.	Ιπποδ.	Απασχ.	Ιπποδ.	Απασχ.	Ιπποδ.	Απασχ.
23	*0.0061*	*0.0034*	*164*	*299*	*0.0059*	*0.0042*	*171*	*239*
231	0.0280	0.0147	36	68	0.0510	0.0259	20	39
232	0.0187	0.0182	53	55	0.0151	0.0191	66	52
233	0.1733	0.1270	6	8	0.1345	0.1268	7	8
234	0.0666	0.0458	15	22	0.0593	0.0644	17	16
235	0.3091	0.3488	3	3	0.4628	0.4318	2	2
236	0.0062	0.0057	162	174	0.0054	0.0058	186	173
237	0.0474	0.0556	21	18	0.0238	0.0416	42	24
238	0.0940	0.0989	11	10	0.0670	0.0444	15	23
239	0.0581	0.0418	17	24	0.0546	0.0342	18	29
24	*0.0006*	*0.0006*	*1818*	*1613*	*0.0005*	*0.0005*	*2041*	*1852*
241	0.0020	0.0033	508	301	0.0045	0.0031	222	323
242	0.0028	0.0034	361	294	0.0085	0.0047	118	213
243	0.0010	0.0009	990	1111	0.0007	0.0008	1370	1299
244	0.0060	0.0116	168	86	0.0045	0.0254	225	39
245	-	-	-	-	0.0410	0.0222	24	45

Πηγή : Ε.Σ.Υ.Ε., Βιομηχανικές απογραφές 1978, 1984, 1988.

Παρατηρούμε ότι οι κλάδοι κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης δεν παρουσιάζουν στοιχεία συγκέντρωσης, ανεξαρτήτως της βάσης μέτρησης, και χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη πολλών μικρών επιχειρήσεων. Μάλιστα ο βαθμός συγκέντρωσης τείνει διαχρονικά να μειωθεί κι άλλο πλησιάζοντας στο μηδέν. Στους υποκλάδους τα μεγαλύτερα ποσοστά συγκέντρωσης εμφανίζονται στην κατεργασία ιούτης, λινού και καννάβεως (235) και στα νήματα και υφάσματα από μετάξι και νάιλον (233). Η μικρότερη συγκέντρωση παρουσιάζεται στην πλεκτική (236) και την κατασκευή ειδών ενδυμασίας

(243). Συνολικά οι υποκλάδοι της κλωστοϋφαντουργίας παρουσιάζουν υψηλότερο βαθμό συγκέντρωσης από τους υποκλάδους της ένδυσης.

Τα αποτελέσματα στηρίζονται στις βιομηχανικές απογραφές του 1978 και του 1988. Επειδή μετά από το 1988 δεν έχει γίνει άλλη απογραφή, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε το τι συμβαίνει στους δυο κλάδους. Ωστόσο είναι πολύ πιθανό ο βαθμός συγκέντρωσης στην *κλωστοϋφαντουργία* να αυξήθηκε λόγω του σκληρού ανταγωνισμού και των συνθηκών κρίσης που ανάγκασαν πολλές επιχειρήσεις είτε να κλείσουν είτε να συγχωνευτούν, κυρίως με ξένες.

Από την άλλη πλευρά στην *ένδυση* δεν παρουσιάζονται φαινόμενα συγκέντρωσης, αυτό όμως αποτελεί και το τρωτό σημείο του κλάδου. Η ύπαρξη πολλών, μικρών κατά κύριο λόγο, επιχειρήσεων δεν επιτρέπει στον κλάδο να φτάσει σε υψηλά επίπεδα ανάπτυξης και τον κάνει ευάλωτο στις σκληρές ανταγωνιστικές συνθήκες. Όπως τονίστηκε όμως και σε προηγούμενη ενότητα τα τελευταία χρόνια παρατηρείται συρρίκνωση του κλάδου.

3.6. Απασχόληση

Σε παγκόσμιο επίπεδο η κλωστοϋφαντουργία και το έτοιμο ένδυμα απασχολούν πολύ μεγάλο αριθμό ατόμων. Στην κλωστοϋφαντουργία απασχολούνται 15 εκατ. και στο έτοιμο ένδυμα 8 εκατ. άτομα. Αν σ' αυτά τα μεγέθη προστεθεί και ένας εξαιρετικά σημαντικός αριθμός εργαζομένων που δεν φαίνονται (εργασία στο σπίτι, "μαύρη" εργασία κτλ.) τότε η σημασία του τομέα παγκοσμίως είναι πολύ μεγάλη. Οι χώρες με τους περισσότερους απασχολούμενους στην κλωστοϋφαντουργία είναι η Κίνα και η Ρωσία ενώ στο έτοιμο ένδυμα η Ρωσία και οι ΗΠΑ (Werner, 1991). Στην Ε.Ε. η βιομηχανία αυτή απασχολεί περισσότερο από 3 εκατ. άτομα, ή το 3,4% του συνόλου της Ε.Ε. Στην κλωστοϋφαντουργία ο μέσος αριθμός απασχολούμενων είναι 14 άτομα και στην ένδυση 8 άτομα. Περισσότερο από το 30% των ατόμων στον τομέα απασχολείται σε επιχειρήσεις με λιγότερο από 20 απασχολουμένους και περίπου το μισό σε επιχειρήσεις με 50 άτομα (Eurostat, 1997).

Πίνακας 6 : **Απασχολούμενοι στην Κλωστοϋφαντουργία και Ένδυση**

Κλάδοι / Έτη	Κλωστοϋφαντουργία	Ένδυση-Υπόδηση	Συν. Μεταποίησης
1985	65680	113714	678738
1986	66601	127133	717579
1987	63024	134691	715651
1988	64230	133222	706527
1989	57979	143181	714866
1990	55992	154030	719865
1991	46102	132777	698999
1992	43079	137723	698780
1993	34280	111835	575499
1994	32439	106957	577791
1995	29915	101809	577688
MEPM 85/95	***-7,56***	***-1,09***	***-1,59***

Πηγή : Ε.Σ.Υ.Ε., Ετήσιες Έρευνες Εργατικού Δυναμικού 1985-1995.

Όπως φαίνεται από τον *πίνακα 6* η σπουδαιότητά του τομέα είναι μεγάλη και στην χώρα μας. Τόσο η κλωστοϋφαντουργία όσο και η ένδυση συνολικά παρουσιάζουν μείωση στον αριθμό των απασχολουμένων στο διάστημα 1985-1995. Η *κλωστοϋφαντουργία* παρουσιάζει αυξομειώσεις στο διάστημα 1985-88, από κει και πέρα όμως κατακόρυφη πτώση. Η *ένδυση* εμφανίζει άνοδο στο διάστημα 1985-90 και μετά πτώση. Σε μέσους ετήσιους ρυθμούς μεταβολής η κλωστοϋφαντουργία παρουσιάζει μείωση μεγαλύτερη ακόμη και από το σύνολο της μεταποίησης ενώ η ένδυση σαφώς μικρότερη και κοντά στα επίπεδα του συνόλου της μεταποίησης. Η κλωστοϋφαντουργία από περίπου 65000 εργαζόμενους το 1985 βρέθηκε να έχει λιγότερο από τους μισούς το 1995 (περίπου 30000 άτομα) ενώ η ένδυση από περίπου 114000 εργαζόμενους το 1985, το 1995 απασχολεί περίπου 102000 άτομα. Παρόμοιες τάσεις παρατηρούνται και στις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε. Στο διάστημα 1990-95 η απασχόληση στους δυο κλάδους στην Ε.Ε. μειώθηκε κατά 24% (έναντι 30% στην Ελλάδα) με αποτέλεσμα 720000 άτομα να χάσουν την δουλειά τους (Eurostat, 1997).

Οι βασικοί λόγοι που οδήγησαν σ' αυτή την μεγάλη μείωση της απασχόλησης ήταν το κλείσιμο μεγάλων επιχειρήσεων, το γεγονός ότι και οι δυο κλάδοι

αποτελούνται από μικρομεσαίες επιχειρήσεις οικογενειακού χαρακτήρα που ως βασικό εφόδιο έχουν την προσωπική ενασχόληση σε όλες τις δραστηριότητες τους, οι τεχνολογικές καινοτομίες που αυτοματοποίησαν διάφορα στάδια της παραγωγής καθώς και το χαμηλό εργατικό κόστος γειτονικών χωρών που αποτέλεσε ισχυρό κίνητρο για την μετεγκατάσταση πολλών επιχειρήσεων, κυρίως εντάσεως εργασίας. Η δύσκολη οικονομική συγκυρία των αρχών της δεκαετίας του '90 ανάγκασε τις επιχειρήσεις των ανεπτυγμένων χωρών να εφαρμόσουν στρατηγικές που περιελάμβαναν την μετεγκατάσταση της παραγωγής - συνήθως εντάσεως εργασίας - σε χώρες χαμηλού εργατικού κόστους, την προώθηση νέων μορφών οργάνωσης της παραγωγής, την αυτοματοποίηση και τέλος, την αναζήτηση νέων προϊόντων υψηλής ποιότητας. Οι στρατηγικές αυτές σε συνδυασμό με την κάμψη στην παραγωγή, την αύξηση των εισαγωγών και την βελτίωση της παραγωγικότητας της εργασίας μέσω της αυτοματοποίησης, επηρέασαν αρνητικά τα μεγέθη της απασχόλησης (Λαμπριανίδης, 1995).

Γενικώς, όσον αφορά την απασχόληση, οι προοπτικές για το μέλλον είναι δυσοίωνες και χειρότερες απ' ότι εμφανίζονται από τα στοιχεία, δεδομένου ότι πολλές επιχειρήσεις δεν αντέχουν τον ανταγωνισμό και το μεγάλο κόστος. Το αποτέλεσμα είναι είτε να κλείνουν, είτε να μετοικούν σε γειτονικές χώρες.

3.7. Παραγωγικότητα και κόστος εργασίας

Η παραγωγικότητα της εργασίας θεωρείται ότι αποδίδει με ικανοποιητική προσέγγιση τον βαθμό εκσυγχρονισμού της παραγωγής και την προσπάθεια προσαρμογής της στην διεθνή πραγματικότητα. Οι παράγοντες που την προσδιορίζουν είναι το μέγεθος των μονάδων, η καθετοποίηση της παραγωγής, ο βαθμός αξιοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, η ποιότητα των προϊόντων και η εκπαίδευση και εμπειρία του εργατικού δυναμικού. Προσδιορίζει, σε συνδυασμό με τις διαφορές στο κόστος εργασίας και το κόστος χρηματοδότησης από χώρα σε χώρα, την ανταγωνιστικότητα των δυο κλάδων, αν ληφθεί υπόψη ότι η α' ύλη (βαμβάκι) είναι χρηματιστηριακό προϊόν που αποκτάται από τους υφαντουργούς στην ίδια τιμή. Η βελτίωσή της

αποδίδεται στην αναδιάρθρωση της παραγωγής, με διακοπή της λειτουργίας πολλών προβληματικών επιχειρήσεων (Λώλος & Παπαγιαννάκης, 1993).

Το κόστος εργασίας αποτελεί βασικό προσδιοριστικό παράγοντα των τιμών των προϊόντων με άμεσες συνέπειες στην ανταγωνιστικότητα και τις εξαγωγές. Η διαχρονική αύξησή του έχει σαν αποτέλεσμα να αυξάνει η συμμετοχή της αμοιβής της εργασίας στην ακαθάριστη αξία της παραγωγής και συνεπώς, η ανά μονάδα προϊόντος διαχρονική εξέλιξη τόσο του κόστους εργασίας όσο και της παραγωγικότητας είναι δυσμενής (Καλλωνιάτης, 1994).

***Πίνακας 7 :* Παραγωγικότητα και κόστος εργασίας, 1985-1991 (%)**

	Κλωστοϋφαντουργία				Ένδυση-Υπόδηση			
	Παραγωγικότητα		Κόστος εργασίας		Παραγωγικότητα		Κόστος εργασίας	
Ετη	Ελλάδα	Ε.Ε.	Ελλάδα	Ε.Ε.	Ελλάδα	Ε.Ε.	Ελλάδα	Ε.Ε.
1985	5,8	5,7	14,5	6,4	8,4	3,4	10,7	6,6
1986	6,[illegible]	7,4	8,5	4,4	-1,9	1,2	20,0	2,7
1987	2,7	6,4	8,1	4,4	-16,3	4,3	35,7	3,5
1988	1,3	1,2	19,5	5,8	-2,5	1,4	18,6	4,1
1989	0,5	5,8	19,8	5,7	-5,6	1,4	29,5	7,9
1990	8,1	3,0	11,7	5,2	-8,5	4,3	29,0	6,6
1991	4,7	4,0	11,4	-	-2,0	0,4	14,3	-

Πηγή : Καλλωνιάτης, 1994

Ο κλάδος της *κλωστοϋφαντουργίας* στην Ελλάδα, ακολουθώντας την αντίστοιχη πορεία του ευρωπαϊκού τομέα, παρουσιάζει αύξηση της παραγωγικότητάς του στο διάστημα 1985-91. Οι αυξήσεις αυτές υποδηλώνουν την πορεία αναδιάρθρωσης στην οποία βρίσκεται ο κλάδος τα τελευταία χρόνια, με κλείσιμο πολλών μονάδων. Όμως σημαντική αύξηση παρουσιάζει το κόστος εργασίας με μεγαλύτερα ποσοστά την περίοδο 1988-89. Το γεγονός ότι το κόστος εργασίας παρουσιάζει μεγαλύτερες αυξήσεις από την παραγωγικότητα μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο κλάδος αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα ανταγωνιστικότητας που πλήττουν τις εξαγωγικές επιδόσεις του.

Από την άλλη μεριά στον κλάδο της *ένδυσης* η παραγωγικότητα παρουσιάζει συνεχή μείωση μετά το 1986, σε αντίθεση με τον ευρωπαϊκό τομέα που παρουσιάζει σχετικά μικρές αυξήσεις. Το κόστος εργασίας παρουσιάζει μεγάλες αυξήσεις, πολύ μεγαλύτερες τόσο από τον ευρωπαϊκό τομέα όσο και από την κλωστοϋφαντουργία. Και σ' αυτή την περίπτωση το κόστος εργασίας αυξάνεται περισσότερο από την παραγωγικότητά, φέρνοντας σε δυσχερή θέση τον κλάδο. Ωστόσο, το κόστος εργασίας επιβαρύνει σε χαμηλότερο βαθμό τις τιμές - διότι είναι ακόμη αρκετά χαμηλό σε σχέση με τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά - με αποτέλεσμα η ανταγωνιστικότητα και οι εξαγωγές του κλάδου να μην έχουν πληγεί τόσο πολύ από αυτή την δυσμενή εξέλιξη. Επειδή όμως οι αυξήσεις είναι μεγάλες, οι προοπτικές για το μέλλον είναι δυσοίωνες.

Αν και οι εξελίξεις στην παραγωγικότητα και το κόστος εργασίας ήταν αρνητικές, η υποτίμηση της δραχμής το 1985 και η αύξηση του κόστους εργασίας στην Ε.Ε. έπρεπε να δώσει συγκριτικό πλεονέκτημα στις Ελληνικές επιχειρήσεις. Τις ευνοϊκές συγκυρίες δεν εκμεταλλεύτηκαν οι Ελληνικές επιχειρήσεις, κάτι που δεν δικαιολογείται από την στιγμή που τα εγχώρια προϊόντα ήταν πιο ελκυστικά απο τα ευρωπαϊκά. Όπως φαίνεται από την διαχρονική εξέλιξη του μεριδίου των εξαγωγών στο σύνολο της μεταποίησης (πιν. 1) κάτι άλλο επηρέασε αρνητικά τα εξαγωγικά μεγέθη. Αυτό το κάτι ήταν ο ανταγωνισμός από τις χώρες χαμηλού εργατικού κόστους όπου το κόστος εργασίας ήταν ιδιαίτερα χαμηλό συγκριτικά με την Ελλάδα, αποτελώντας, και συνεχίζοντας να αποτελεί, τον βασικότερο "εχθρό" για τα Ελληνικά προϊόντα[6].

3.8. Τεχνολογικό επίπεδο

Με τον όρο τεχνολογία εννοούμε το σύνολο της γνώσης που απαιτείται για να παραχθεί ένα αγαθό. Η τεχνολογική πρόοδος εκφράζεται με την κατασκευή πιο αποδοτικών μηχανών που αντικαθιστούν την ανθρώπινη εργασία και

[6] Στην Ελλάδα το ωριαίο κόστος εργασίας στην κλωστοϋφαντουργία το 1989 ήταν 4-5$, ενώ στην Ινδονησία, την Κίνα, την Αίγυπτο, την Ινδία, την Ταϊλάνδη 0-1$, στο Μαρόκο, το Hong-Kong, την Ν. Κορέα 2-3$, στην Ταϊβάν 3-4$ ενώ ακολουθούν οι ανεπτυγμένες χώρες με αμοιβές από 5-15$ (Εφημ. Express, Σεπτ. 1998).

μειώνουν έτσι το κόστος παραγωγής. Ο εξοπλισμός μιας μονάδας αποτελεί την βασικότερη ένδειξη του βαθμού εκσυγχρονισμού της και κατ' επέκταση, της καλής ή κακής πορείας ολόκληρου του κλάδου. Η Ελληνική βιομηχανία δεν παράγει μηχανήματα αλλά τον αναγκαίο για την παραγωγή της εξοπλισμό τον εισάγει από το εξωτερικό. Η εξάρτηση από την ξένη τεχνογνωσία είναι άμεση και σε συνδυασμό με τις συνθήκες ανταγωνισμού, οδηγεί τις Ελληνικές επιχειρήσεις σε σημαντική τεχνολογική καθυστέρηση συγκριτικά με τις επιχειρήσεις των ανεπτυγμένων χωρών. Ταυτόχρονα απαιτείται σημαντική δέσμευση κεφαλαίων προκειμένου να αγοραστεί ο κατάλληλος εξοπλισμός.

Ελλείψει των απαραίτητων στοιχείων, αφού η ΕΣΥΕ δεν συγκεντρώνει στοιχεία που να αφορούν την τεχνολογία ενός κλάδου, η εκτίμηση του τεχνολογικού επιπέδου παρουσιάζει αντικειμενικές δυσκολίες. Με βάση τον *πίνακα* 2 θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι επιχειρήσεις των κλάδων κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης είναι νέες από την στιγμή που το 51,5% της κλωστοϋφαντουργίας και το 67,1% της ένδυσης έχουν ιδρυθει μετά το 1980. Όμως ένα τέτοιο συμπέρασμα θα ήταν αυθαίρετο διότι μια νέα επιχείρηση δεν είναι σίγουρο ότι χρησιμοποιεί σύγχρονη τεχνολογία ή μπορεί ακόμη να έχει προκύψει από συγχώνευση μονάδων που χρησιμοποιούν παλιό εξοπλισμό.

***Πίνακας 8 :* Μέση ηλικία μηχανολογικού εξοπλισμού (1996)**

	Μέση ηλικία μηχανολογικού εξοπλισμού		
Κλάδοι / Υποκλάδοι	**Κάτω των 5 ετών**	**5-10 έτη**	**Πάνω από 10 έτη**
Κλωστοϋφαντουργία	***14,5***	***48,8***	***36,7***
Εκκοκκιστήρια	45,4	36,4	18,2
Νηματουργία	12,0	60,0	28,0
Υφαντήρια	10,0	32,0	58,0
Βαφεία-Φινιριστήρια	29,4	47,1	23,5
Πλεκτική	13,3	52,6	34,1
Ένδυση-Υπόδηση	***22,1***	***59,8***	***18,1***
Έτοιμο ένδυμα	23,5	62,8	13,7
Λευκά είδη-υφάσματα επιπλώσεων	13,3	44,5	42,2
Sportswear	20,0	80,0	0
Υπεργολαβία	21,6	61,8	16,7

Πηγή : ΙΟΒΕ, Επιτόπια έρευνα.

Το ΙΟΒΕ, με την τεχνική των ερωτηματολογίων, μέσα από δείγμα επιχειρήσεων προσπάθησε να προσδιορίσει την μέση ηλικία του μηχανολογικού εξοπλισμού που χρησιμοποιείται στους κλάδους και υποκλάδους της κλωστοϋφαντουργίας και της ένδυσης. Από τις απαντήσεις των επιχειρήσεων προέκυψε ο *πίνακας 8* που δείχνει την κατάσταση το 1996. Ο μηχανολογικός εξοπλισμός που χρησιμοποιούν οι δυο κλάδοι δεν είναι τελευταίας τεχνολογίας αφού το 85,5% του εξοπλισμού της κλωστοϋφαντουργίας και το 77,9% της ένδυσης είναι πάνω από 5 έτη. Από τους υποκλάδους εντάσεως κεφαλαίου στην καλύτερη κατάσταση βρίσκονται τα εκκοκκιστήρια ενώ απο τους υποκλάδους εντάσεως εργασίας το έτοιμο ένδυμα. Τα σημαντικότερα προβλήματα εμφανίζονται στα υφαντήρια αφού μόνο το 10% του εξοπλισμού είναι κάτω των πέντε ετών.

Γενικώς από τα παραπάνω φαίνεται ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα εστιάζεται στην *κλωστοϋφαντουργία* αφού σ' ένα μεγάλο κομμάτι του κλάδου ο εξοπλισμός δεν είναι σύγχρονος με συνέπεια αυξημένο κόστος και ασταθή ποιότητα. Το πρόβλημα γίνεται ακόμη πιο σοβαρό αν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι ο κλάδος τα τελευταία χρόνια μετατρέπεται σε εντάσεως κεφαλαίου, εξέλιξη που απαιτεί υψηλές επενδύσεις σε σύγχρονο μηχανολογικό εξοπλισμό. Στην *ένδυση* ο εξοπλισμός είναι πιο νέος με συνέπεια χαμηλό κόστος παραγωγής και σχετικά ικανοποιητική ποιότητα προϊόντων. Η φύση του κλάδου - εντάσεως εργασίας - έχει ως συνέπεια οι επενδύσεις σε υψηλή τεχνολογία να μην είναι τόσο επιτακτικές.

Θα πρέπει όμως τα τονιστούν δυο σημεία:

- το γεγονός της έλλειψης τεχνογνωσίας που δεν επιτρέπει την παραγωγή επώνυμων προϊόντων (brand name products) αλλά αντιγράφων και
- ο δυϊσμός που κατέχει το τεχνολογικό επίπεδο των κλάδων. Επιχειρήσεις που συνεργάζονται με ξένες ή παράγουν αποκλειστικά γι' αυτές μπορεί να έχουν στην κατοχή τους εξοπλισμό εφάμιλλο των αντίστοιχων προηγμένων χωρών.

Ειδικότερα, οι χρησιμοποιούμενες τεχνολογίες και τα συστήματα (είδος, ηλικία, προέλευση, δυναμικότητα) διαμορφώνουν την μελλοντική πορεία κάθε υποκλάδου[7] :

Εκκοκκιστήρια

Ο μηχανολογικός εξοπλισμός χαρακτηρίζεται μέσης τεχνολογικής στάθμης αφού το 55% είναι ηλικίας 5-15 ετών (πιν. 8). Η ετήσια δυναμικότητα του προσεγγίζει τους 750000 τόνους σύσπορου βάμβακος και απασχολείται κατά 75% της δυναμικότητάς του. Χωρίζονται σε δυο κατηγορίες : σε αυτά που κάνουν χειροσυλλογή και αυτά που κάνουν μηχανοσυλλογή βάμβακος. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται ιδιωτικά ή συνεταιριστικά εκκοκκιστήρια με εξοπλισμό χαμηλής απόδοσης ενώ στην δεύτερη κατηγορία, σε σύνολο 57 εκκοκκιστηρίων, τα 15 είναι εξοπλισμένα με μηχανές χαμηλής απόδοσης, 17 με μηχανές μεγάλης απόδοσης και 25 με μηχανές πολύ μεγάλης απόδοσης.

Τα περισσότερα εκκοκκιστήρια είναι αυτοτελείς μονάδες, ενώ ένας μικρός αριθμός είναι καθετοποιημένα (με νηματουργείο-υφαντήριο). Οι σύγχρονες μονάδες απασχολούν συνήθως 4 εκκοκκιστικές μηχανές των 142-158 πριονιών, καθώς και ξηραντήρια και χώρους αποθήκευσης με μηχανήματα που ξεφορτώνουν και ταξινομούν αυτόματα το σύσπορο βαμβάκι.

Νηματουργία

Συνολικά στον υποκλάδο χρησιμοποιείται τεχνολογία χαμηλής τεχνολογικής στάθμης αφού το 88% είναι μεταξύ 5-15 ετών (πιν. 8). Στους επιμέρους τομείς όμως η κατάσταση είναι διαφορετική.

[7] Η παρακάτω ανάλυση στηρίζεται σε μεγάλο ποσοστό στην μελέτη της MIC για τις τεχνολογικές επιπτώσεις, με χρονικούς ορίζοντες το 2000 και 2010, στον τομέα της κλωστοϋφαντουργίας (τόμος γ'). Για τον τομέα της ένδυσης η ανάλυση γίνεται προσεγγιστικά για το σύνολο του κλάδου, δεδομένου ότι το προφίλ προσεγγίζει περισσότερο αυτό του υποκλάδου της πλεκτικής. Δεν αποκλείεται ωστόσο το γεγονός να χρησιμοποιούνται διαφορετικές τεχνολογίες.

Στον τομέα των *βαμβακερών κλωστηρίων*, σύμφωνα με τα στοιχεία του Οργανισμού βάμβακος, είναι εγκατεστημένα 1049342 δακτυλοφόρα αδράκτια εκ των οποίων τα 880900 είναι σε λειτουργία. Επίσης είναι εγκατεστημένες 21431 κεφαλές ανοικτής κλώσης εκ των οποίων λειτουργούν οι 19580. Με αυτό τον εξοπλισμό, η παραγωγική δυναμικότητα υπολογίζεται σε 180000 τόνους βαμβακερών νημάτων που αντιπροσωπεύει το 10% της συνολικής δυναμικότητας της ευρωπαϊκής ένωσης. Το τεχνολογικό επίπεδο είναι σε σχετικά καλή κατάσταση αφού σε αρκετές μονάδες τα τελευταία χρόνια έγιναν σημαντικές επενδύσεις και εγκαταστάθηκαν νέα κλωστήρια μικρής δυναμικότητας αλλά εφάμιλλα του ευρωπαϊκού τεχνολογικού επιπέδου με δυνατότητα παραγωγής νημάτων λεπτότερων τίτλων και καλύτερων ποιοτικών προδιαγραφών.

Στον τομέα των *συνθετικών νημάτων* η κατάσταση είναι η χειρότερη δυνατή και τούτο διότι ο υποκλάδος ουσιαστικά βασίζεται στις εισαγωγές α' υλών λόγω της στροφής των καταναλωτών σε προϊόντα ινών φυσικής προέλευσης. Το μικρό μέγεθος των μονάδων σε σύγκριση με τα ευρωπαϊκά δεδομένα εκθέτει τον κλάδο στον ανταγωνισμό και αναστέλλει την λειτουργία πολλών μονάδων.

Στον τομέα των *μάλλινων νημάτων* παρατηρείται και πάλι μικρό μέγεθος μονάδων, το οποίο μπορεί όμως να μετατραπεί σε σημαντικό πλεονέκτημα για την παραγωγή εξειδικευμένων νημάτων με προσαρμογή στις απαιτήσεις της αγοράς. Η συνολική δυναμικότητα του υποκλάδου υπολογίζεται περίπου σε 300000 ατράκτους από τις οποίες το 65% είναι άτρακτοι πεννιέ και το υπόλοιπο άτρακτοι καρντέ. Λόγω της μεγάλης ηλικίας του εξοπλισμού, παράγονται νήματα υψηλού κόστους και χαμηλής ποιότητας συγκριτικά με τις κυριότερες ανταγωνίστριες χώρες που διαθέτουν μονάδες μεγαλύτερου μεγέθους με σύγχρονο εξοπλισμό.

Υφαντουργία

Το τεχνολογικό επίπεδο χαρακτηρίζεται χαμηλής στάθμης αφού το 90% του εξοπλισμού είναι πάνω από 5 έτη (πιν. 8). Εκτιμάται ότι υπάρχουν 8500 περίπου υφαντικοί ιστοί, στην μεγάλη τους πλειοψηφία αυτόματοι. Το άριστο μέγεθος ανά επιχείρηση κυμαίνεται μεταξύ 20 και 100 μηχανημάτων, αναλόγως του είδους της αγοράς στην οποία απευθύνεται κάθε εταιρεία. Το ποσοστό αξιοποίησης του εξοπλισμού κυμαίνεται μεταξύ 79% και 85%, με σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των επιχειρήσεων. Όπου ο εξοπλισμός είναι παλαιός και μη αυτοματοποιημένος (π.χ. υφαντικές μηχανές με σαίτα) οι διακοπές και οι νεκροί χρόνοι περιορίζουν το ποσοστό σε 70-75%, ενώ όπου χρησιμοποιείται σύγχρονος εξοπλισμός (π.χ. ασάϊτοι αργαλειοί) το ποσοστό κυμαίνεται στο 90-95% επειδή οι νέες μηχανές έχουν μεγαλύτερη απόδοση και δεν σταματούν καθόλου να δουλεύουν για να μην εμφανίζουν ελαττώματα. Η κυρίαρχη τάση είναι για μείωση του ποσοστού απασχόλησης του εξοπλισμού, λόγω της κάμψης της ζήτησης και του έντονου ανταγωνισμού.

Βαφεία-Φινιριστήρια

Το τεχνολογικό επίπεδο είναι χαμηλής στάθμης αφού το 85% είναι πάνω από 5 έτη (πιν. 8). Στον υποκλάδο υπάρχουν 60 μεγάλες μονάδες, από τις οποίες οι μισές περίπου είναι καθετοποιημένες ενώ οι υπόλοιπες ασχολούνται αποκλειστικά με την βαφή και επεξεργασία των υφασμάτων. Η τεχνολογική στάθμη των βαφείων υστερεί σημαντικά έναντι των κυριοτέρων ανταγωνιστών του εξωτερικού με εξαίρεση τις μεγάλες μονάδες που διαθέτουν εξοπλισμό σχετικά ικανοποιητικής στάθμης. Η τεχνογνωσία βρίσκεται σε αισθητά χαμηλό επίπεδο σε σχέση με τα διεθνή επίπεδα και σε συνδυασμό με το χαμηλό επίπεδο του εξοπλισμού και την έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού έχουν σαν συνέπεια την παραγωγή τελειοποιημένου υφάσματος χαμηλής ανταγωνιστικής ικανότητας στην διεθνή αγορά. Λόγω του υψηλού βαθμού διασύνδεσης του υποκλάδου με τον υποκλάδο του έτοιμου ενδύματος, η χαμηλή ποιότητα επηρεάζει τον κλάδο της ένδυσης.

Πλεκτική

Και εδώ το τεχνολογικό επίπεδο είναι χαμηλής τεχνολογικής στάθμης αφού το 85% του εξοπλισμού είναι πάνω από 5 έτη (πιν.8). Εκτιμάται ότι είναι εγκατεστημένες άνω των 700 ευθύγραμμων πλεκτικών μηχανών για εξώρουχα και 2500 κυκλικών πλεκτομηχανών για εσώρουχα και εξώρουχα. Σαν άριστο μέγεθος μιας μονάδας θεωρείται εκείνο που απασχολεί κατά μέσο όρο 50 μηχανήματα ανά επιχείρηση. Η πλειοψηφία των επιχειρήσεων είναι μικρού μεγέθους, ωστόσο η παραγωγική δυναμικότητά τους είναι σε θέση να καλύψει την εγχώρια αγορά.

Τα τελευταία χρόνια η αξιοποίηση του παραγωγικού δυναμικού μειώνεται συνεχώς. Ως αιτίες θεωρούνται α) η αντιστοιχία του μικρού μεγέθους των μονάδων και της μεγάλης γκάμας προϊόντων σε συνδυασμό με την τάση των επιχειρήσεων να κινούνται ανεξάρτητα και να μην συνεργάζονται, β) η έλλειψη συστηματικών ερευνών και μελετών πριν την υλοποίηση μιας νέας επένδυσης, γ) η έλλειψη οργάνωσης και προγραμματισμού της παραγωγής, δ) η έλλειψη ειδικευμένου προσωπικού και ε) η μη αξιοποίηση μεθόδων marketing για την ανάλυση των αγορών.

Ένδυση

Συνολικά ο κλάδος παρουσιάζει μέσης τεχνολογικής στάθμης εξοπλισμό αφού το 60% είναι μεταξύ 5-10 ετών (πιν. 8). Ο βαθμός αξιοποίησης του παραγωγικού δυναμικού παρουσιάζει πτώση τα τελευταία χρόνια (φτάνοντας το 70% το 1995) και σε γενικές γραμμές οι βασικές αιτίες γι' αυτή την εξέλιξη είναι ίδιες με του υποκλάδου της πλεκτικής. Σε επίπεδο υποκλάδων τον πιο σύγχρονο εξοπλισμό έχει ο υποκλάδος των Sportswear (100% του εξοπλισμού είναι μεταξύ 1-10 ετών) και του φασόν (82% του εξοπλισμού μεταξύ 1-10 ετών).

Μελέτες των τελευταίων ετών έχουν δείξει ότι απαιτείται σωστή οργάνωση των επιχειρήσεων οι οποίες θα ανταγωνίζονται όχι στην βάση του χαμηλού

κόστους αλλά κυρίως στην ποιότητα, το σχέδιο και την διαφοροποίηση του προϊόντος[8]. Η εξέλιξη της πληροφορικής επηρεάζει σημαντικά τον κλάδο και επιβάλλει τον συντονισμό των επιμέρους τμημάτων της παραγωγικής διαδικασίας σε κάθε υποκλάδο (α' ύλες, κλωστήριο, πλεκτήριο κτλ.) προς την κατεύθυνση της ταχείας ανταπόκρισης στις παραγγελίες (Quick Response System-QRS).

3.9. Παραγωγή βασικών προϊόντων

Στην Ευρώπη η παραγωγή επικεντρώνεται στην Ιταλία, την Γερμανία, την Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο κυρίως λόγω των μεγεθών των οικονομιών. Σε τρεις χώρες (Ιταλία, Πορτογαλία και Ελλάδα) η εξειδίκευση είναι μεγάλη και η παραγωγή καταλαμβάνει σημαντικό μερίδιο στην συνολική βιομηχανική παραγωγή. Το 1996 η χρηματική αξία των κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων της Κοινότητας ήταν 87,6 δις ECU, μειωμένη κατά 2,8% σε σχέση με το 1995[9]. Παρόλα αυτά η Ευρώπη έχει ακόμη την μεγαλύτερη παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων σε παγκόσμιο επίπεδο, ενώ οι ΗΠΑ παράγουν το 77,2% και η Ιαπωνία το 54,4% της αξίας της κοινοτικής παραγωγής.

***Πίνακας 9 :* Παραγωγή βασικών προϊόντων των δυο κλάδων**

Έτη / Προϊόντα	*1985*	*1986*	*1987*	*1988*	*1989*	*1990*	*1991*	1992	ΜΕΡΜ
Βαμβάκι	389937	486831	489138	524340	625855	595947	443604	456807	***2.00***
Νήματα	197712	229816	210424	187363	170551	173740	158376	143535	***-3.92***
Υφάσματα	80437	95829	70540	64942	60734	66589	71870	68966	***-1.90***
Πλεκτά ενδύματα	51214	63627	61276	57761	58859	56741	54445	55102	***0.92***
Τάπητες	1990	3398	7425	5697	5946	5320	5399	4828	***11.72***
Έτοιμο ένδυμα	50892	47786	92172	80465	87638	86986	84961	80213	***5.85***

Πηγή : Ε.Σ.Υ.Ε., Ετήσιες βιομηχανικές απογραφές 1985-1992.

[8] "Το μέλλον της Ελληνικής βιομηχανίας", Υπουργείο ανάπτυξης (1997).

[9] Η μείωση συνεχίστηκε και το 1997, με μεγαλύτερες μειώσεις στη Ιταλία (1,4%), την Γαλλία (1,2%), την Γερμανία (0,9%) και την Βρετανία (0,8%).

Ο *πίνακας 9* μας δείχνει την πορεία που διαγράφει η παραγωγή σε ορισμένα βασικά προϊόντα των δυο κλάδων στην Ελλάδα την περίοδο 1985-92. Σε μέσους ετήσιους ρυθμούς μεταβολής αρνητικά ποσοστά εμφανίζουν η παραγωγή νημάτων και υφασμάτων. Ωστόσο τα προϊόντα που εμφανίζουν θετική μεταβολή στο διάστημα 1985-92, εμφανίζουν άνοδο στο διάστημα 1985-88 ενώ μετά το 1988 πτώση.

Για το 1996 ο δείκτης παραγωγής στο σύνολο της κοινότητας σημείωσε μείωση 5,1% σε σχέση με το 1995 (Eurostat, 1997). Η μεγαλύτερη μείωση σημειώθηκε στην Γερμανία με 8,1% και η μεγαλύτερη αύξηση στο Λουξεμβούργο με 16,2%. Η Ελλάδα με μέση αρνητική μεταβολή 3,2% βρίσκεται κάτω του μέσου ευρωπαϊκού όρου, παρουσιάζει όμως σε ετήσια βάση τον χαμηλότερο δείκτη παραγωγής απ' όλες τις χώρες της Ε.Ε.

***Πίνακας 10 :* Δείκτες παραγωγής στους δυο κλάδους (1980=100, %)**

Έτος / Κλάδος	Κλωστοϋφαντουργία	Ένδυση-Υπόδηση	Συν. Μεταποίησης
1985	87,6	92,8	96,6
1986	101,9	84,0	100,3
1987	103,9	73,8	98,3
1988	101,2	78,4	103,4
1989	99,3	74,3	105,6
1990	95,4	69,9	102,6
1991	86,8	70,4	101,7
1992	79,6	67,2	100,3
1993	74,3	69,5	97,1
1994	73,9	61,3	98,1
1995	69,9	55,3	100,3
ΜΕΡΜ 95/85	***-2,23***	***-5,04***	***0,37***

Πηγή : Ε.Σ.Υ.Ε., Δείκτες βιομηχανικής παραγωγής 1985-95.

Από τον *πίνακα 10* διαπιστώνουμε ότι σε γενικές γραμμές οι δυο κλάδοι εμφανίζουν πτώση του επιπέδου παραγωγής, διαφοροποιημένοι από το σύνολο της μεταποίησης. Η *κλωστοϋφαντουργία* παρουσιάζει αύξηση στην τριετία 1985-88 αλλά μετά πτώση η οποία σε μέσους ετήσιους όρους ανέρχεται στο 2,2%. Η *ένδυση* παρουσιάζει πτώση σε όλο το διάστημα που

σε μέσους ετήσιους όρους φτάνει στο 5,04% και είναι ιδιαίτερα υψηλή συγκριτικά τόσο με το σύνολο της μεταποίησης όσο και με την κλωστοϋφαντουργία[10]. Η παραγωγή των δυο κλάδων ακολουθεί πορεία ανάλογη με την ευρωπαϊκή αφού κατά μέσο όρο την δεκαετία αυτή η παραγωγή στην Ε.Ε. μειώθηκε κατά 0,3% στην κλωστοϋφαντουργία και 1,9% στην ένδυση-υπόδηση, την στιγμή που στο σύνολο της μεταποίησης σημείωνε αύξηση 1,3%. Αντίθετα στις αναπτυσσόμενες χώρες τα ποσοστά ήταν θετικά, της τάξης του 3%, 3,7% και 5,6% αντίστοιχα (Καλλωνιάτης, 1994).

Η έντονη υποχώρηση στους δυο κλάδους μετά το 1988 υποδηλώνει σημαντικές απώλειες της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων και αντικατοπτρίζει την σημαντική μεταβολή των συνθηκών λειτουργίας τους. Οι λόγοι για την κάμψη της παραγωγής ήταν η αλλαγή του παραγωγικού προτύπου, που οφείλεται τόσο η κάμψη της κατανάλωσης στις βιομηχανικές χώρες όσο και στον γρήγορο ρυθμό εισόδου νέων τεχνολογιών[11], η σημαντική αύξηση του κόστους εργασίας που δεν συνοδεύτηκε από ανάλογη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και τέλος, η ραγδαία αύξηση των εισαγωγών ενδιάμεσων κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων για την κάλυψη των αναγκών της παραγωγής φασόν στον κλάδο της ένδυσης.

[10] Το μικρό μέγεθος των μονάδων δεν επέτρεπε την έκθεση στον ανταγωνισμό, με αποτέλεσμα η βοήθεια του κράτους να είναι μείζονος σημασίας. Από την στιγμή που καταργήθηκαν οι προνομιακές καταστάσεις και οι εξαγωγικές επιδοτήσεις οι εξελίξεις ήταν ραγδαίες. Οι περισσότερες μονάδες αναγκάστηκαν είτε να κλείσουν είτε να συνεργαστούν με ξένες (παραγωγή μέσω υπεργολαβίας), με αποτέλεσμα τα επίπεδα παραγωγής να παρουσιάζουν αυτή την μείωση.

[11] Οι χαμηλές επενδύσεις έχουν ως συνέπεια η παραγωγή να μην μπορεί να εκσυγχρονισθεί και να εμφανίζει σημαντική απόκλιση από το παραγωγικό πρότυπο. Αυτό το γεγονός δημιουργεί μια αναντιστοιχία ποιότητας μεταξύ της παραγωγής και της ζήτησης που οδηγεί με την σειρά του σε μείωση της ζήτησης η οποία καλύπτεται από εισαγόμενα προϊόντα, ποιοτικά πιο αναβαθμισμένα και προσαρμοσμένα στην μόδα (Ντερμανάκης, 1998).

3.10. Πηγές της ζήτησης

Η *κλωστοϋφαντουργία* ως κλάδος μεταποιεί α' ύλες όπως το βαμβάκι ή οι συνθετικές και τεχνητές ίνες και στην συνέχεια τις διαθέτει είτε απευθείας στην κατανάλωση είτε ως α' ύλη στον κλάδο της ένδυσης. Ως κύριοι προσδιοριστικοί παράγοντες της ζήτησης κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων ορίζονται το επίπεδο των τιμών των προϊόντων αυτών σε σχέση με το επίπεδο των τιμών που επικρατεί στην διεθνή αγορά, οι κλιματολογικές συνθήκες που επηρεάζουν την ποιότητα και ποσότητα των α' υλών καθώς και οι διεθνείς τάσεις της μόδας για έτοιμα ενδύματα. Τα προϊόντα του κλωστοϋφαντουργικού κλάδου κατευθύνονται προς τον κλάδο της ένδυσης που χρησιμοποιεί κυρίως υφάσματα (βαμβακερά, τεχνητά, σύμμεικτα κτλ.) και νήματα, προς τα νοικοκυριά όπου καταναλώνεται μεγάλο μέρος των προϊόντων (π.χ. υφάσματα οικιακού εξοπλισμού) και προς ορισμένες βιομηχανίες (όπως π.χ. οι σπάγκοι, τα σκοινιά κτλ.).

Ο κλάδος της *ένδυσης* χρησιμοποιεί ως α' ύλες προϊόντα της κλωστοϋφαντουργίας. Ειδικότερα, οι α' ύλες που προέρχονται από τον υποκλάδο των υφαντικών καλύπτουν το 93% των ενδιάμεσων εισροών του κλάδου της ένδυσης και αποτελούν το 45% της συνολικής ζήτησης κλωστοϋφαντουργικών ειδών (Καλλωνιάτης, 1992). Άρα και σ' αυτόν τον κλάδο ισχύουν οι ίδιοι προσδιοριστικοί παράγοντες για την ζήτηση των προϊόντων. Βασική πηγή ζήτησης είναι τα νοικοκυριά αφού ο κλάδος παράγει μόνο τελικά προϊόντα. Είναι φανερό ότι η μεταβολή της ζήτησης για τα προϊόντα της ένδυσης επιδρά στη ζήτηση των κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων αφού η ζήτηση για τα κύρια κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα (ίνες, νήματα, υφάσματα) είναι συνάρτηση της αγοράς των τελικών προϊόντων.

3.11. Επίπεδα κατανάλωσης

Στον τομέα αυτό χρησιμοποιείται η φαινομενική κατανάλωση που αποτελεί μορφή προσδιορισμού του επιπέδου της ζήτησης των προϊόντων των δυο κλάδων. Αν από την παραγωγή αφαιρέσουμε τον εξωτερικό τομέα τότε αυτό

που θα προκύψει αποδίδει την κατανάλωση της εγχώριας αγοράς. Με τον τρόπο αυτό προσδιορίζουμε το επίπεδο της ζήτησης μέσα στα όρια της χώρας που δεν αποτελεί προϊόν διεθνούς εμπορίου.

***Πίνακας 11 :* Φαινομενική κατανάλωση επιλεγμένων προϊόντων των δυο κλάδων (ποσότητα σε χιλ. τόνους)**

Ετη / Προϊόν	1988	1989	1990	1991	1992	*ΜΕΡΜ 88/92*
Βαμβάκι	530965	550387	562716	375447	407642	***-5.15***
Νήματα	152744	133532	158025	130931	132142	***-2.86***
Υφάσματα	68457	72286	86982	90693	91660	***6.01***
Πλεκτά ενδύματα	26224	11098	18748	17750	6141	***-25.20***
Τάπητες	6676	11220	13070	12748	14519	***16.81***
Έτοιμο ένδυμα	70259	74877	75990	73789	68316	***-0.56***

Πηγή : Ε.Σ.Υ.Ε., Ετήσιες έρευνες βιομηχανίας 1988-92.

Από τον *πίνακα 11* παρατηρούμε ότι η κατανάλωση παρουσιάζει κάμψη στην περίοδο 1988-92, με μεγαλύτερη στην κατανάλωση πλεκτών ενδυμάτων (25,2% κατά μέσο όρο). Εξαίρεση αποτελούν η κατανάλωση ταπήτων και υφασμάτων, όπου σημειώνεται σημαντική αύξηση. Οι μελλοντικές προοπτικές είναι ευοίωνες αφού η ζήτηση από το 1996 εμφάνισε τάσεις ανόδου σχεδόν σε όλη την Ευρώπη, ιδιαίτερα στον τομέα της ένδυσης. Ήδη κατά το 1997 παρατηρείται σημαντική άνοδος της ζήτησης κυρίως σε νήματα και λιγότερο σε υφάσματα (Eurostat, 1997).

***Πίνακας 12 :* Δαπάνη για ένδυση ως ποσοστό (σταθερές τιμές)**

Ετος	Του διαθέσιμου εισοδήματος	Της καταναλωτικής δαπάνης
1985	6,8	7
1986	7	6,7
1987	6,9	6,8
1988	6,2	6,7
1989	5,8	6,6
1990	5,5	6,5
1991	5,4	6,4
1992	5	5,8
1993	-	5,8
1994	-	5,4

Πηγή : ΥΠΕΘΟ, Εθνικοί λογ/σμοί.

Η εγχώρια δαπάνη για ένδυση τόσο ως ποσοστό του διαθέσιμου εισοδήματος όσο και ως ποσοστό της καταναλωτικής δαπάνης παρουσιάζει μείωση σε όλη την περίοδο 1985-94. Η δαπάνη για ένδυση ως ποσοστό του διαθέσιμου εισοδήματος μειώνεται συνεχώς με μόνο σημείο ανάκαμψης το 1986 και με χαμηλότερη τιμή το 5% το 1992, ενώ η δαπάνη για ένδυση ως ποσοστό της καταναλωτικής δαπάνης μειώνεται συνεχώς (από 7% το 1985 έφτασε στο 5,4% το 1994).

Οι εξελίξεις αυτές σηματοδοτούν μια μείωση στην ζήτηση για προϊόντα του κλάδου της ένδυσης αλλά συνεπάγονται και μείωση της ζήτησης για τα κλωστοϋφαντουργικά από την στιγμή που το μεγαλύτερο μέρος των προϊόντων καταναλώνεται στον κλάδο της ένδυσης. Η μείωση του ποσοστού επί της καταναλωτικής δαπάνης σημαίνει ότι η μικρή αύξηση των πραγματικών εισοδημάτων την τελευταία εικοσαετία οδήγησε στην υιοθέτηση ενός καταναλωτικού προτύπου προσανατολισμένου προς υψηλής ποιότητας προϊόντα, ανεξαρτήτου προελεύσεως και ενδεχομένως τιμής. Το γεγονός αυτό μείωσε την συμμετοχή της κατανάλωσης ετοίμων ενδυμάτων στο σύνολο της ιδιωτικής κατανάλωσης (MIC,1994).

3.12. Αποδοτικότητα κεφαλαίων

Η αποδοτικότητα των κεφαλαίων εκφράζει την βιωσιμότητα του κλάδου και την ικανότητα να επιτύχει τους στόχους του. Η αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων δίνεται από τον λόγο των καθαρών κερδών προς τα ίδια κεφάλαια ενώ η αποδοτικότητα των συνολικών κεφαλαίων από τον λόγο του αθροίσματος των καθαρών κερδών, των εξόδων χρηματοδότησης και των αποσβέσεων προς τα συνολικά κεφάλαια. Ο λόγος ιδίων προς συνολικά κεφάλαια μας δηλώνει πόσο κομμάτι των συνολικών κεφαλαίων καλύπτουν τα ίδια κεφάλαια. Όταν η αποδοτικότητα των κεφαλαίων είναι μικρή δηλώνει αδυναμία αυτοχρηματοδότησης και δυσκολίες προσαρμογής στις απαιτήσεις της αγοράς, αποφεύγοντας το υψηλό κόστος της "εξωτερικής" χρηματοδότησης σε συνθήκες κρίσης. Έτσι η επιχείρηση δεν μπορεί να εκσυγχρονισθεί τεχνολογικά λόγω έλλειψης κεφαλαίων. Όταν εμφανίζεται

αυξημένη, οι μισθοί μειώνονται και οι επενδύσεις αυξάνουν. Ανασταλτικός παράγων εδώ είναι το μικρό μέγεθος της επιχείρησης (Λώλος & Παπαγιαννάκης, 1993).

Πίνακας 13 : **Αποδοτικότητα κεφαλαίων (%)**

Ετη	Κλωστοϋφαντουργία			Ένδυση-Υπόδηση		
	Ίδια κεφάλαια	Συνολικά κεφάλαια	Ίδια προς συνολικά	Ίδια κεφάλαια	Συνολικά κεφάλαια	Ίδια προς συνολικά
1985	-41,2	10,6	6	13,3	9,6	21,9
1986	18	15,1	22,3	27,1	12,8	22
1987	12	13	35,1	15,2	11,6	27
1988	-6,5	6,6	37,4	7,5	9,4	35,5
1989	-9,7	5,5	34,8	10	9,6	31,6
1990	-8,8	8,5	32,9	8,8	10,4	31,5
1991	-18,8	8,2	26,1	7,7	10,5	32
1992	8,2	11,3	43,5	15,3	12,6	35,3
1993	0,4	7,1	30,5	9,4	10,4	35,8
1994	9,7	10	48	8,7	9,2	37,8
1995	12,1	12,1	48,4	7,1	7,1	38,1

Πηγή : ΣΕΒ, 1985-95.

Η αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων στην *κλωστοϋφαντουργία* εμφανίζει αρνητικά ποσοστά στο διάστημα 1988-91 και θετικά στο 1991-95. Αυτό σημαίνει ότι τα καθαρά κέρδη, ως ποσοστό των ιδίων κεφαλαίων, παρουσιάζουν αυξομειώσεις στο διάστημα 1985-95. Για την *ένδυση* η απόδοση των ιδίων κεφαλαίων εμφανίζει συνεχώς θετικά ποσοστά σ' όλο το διάστημα 1985-95, κάτι που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα κέρδη του κλάδου ακολουθούν θετική πορεία. Η αποδοτικότητα των συνολικών κεφαλαίων στην κλωστοϋφαντουργία και την ένδυση είναι θετική όλο το διάστημα 1985-95 ενώ ίδιες είναι οι εξελίξεις και στον λόγο ιδίων προς συνολικά κεφάλαια. Γενικά η δανειοληπτική ικανότητα της κλωστοϋφαντουργίας δεν είναι καλή ίσως και λόγω της διαδικασίας αναδιάρθρωσης στην οποία βρίσκεται. Αντίστοιχα η ένδυση φαίνεται να διατηρεί κάποια αποθέματα κεφαλαίων, αν και με βάση τις επιδόσεις πρέπει να είναι μικρά. Ουσιαστικά όμως και οι δυο κλάδοι παρουσιάζουν μικρά ποσοστά κεφαλαιακής απόδοσης αφού ο χρόνιος

κρατικός προστατευτισμός είχε ως συνέπεια την δημιουργία προβλημάτων αυτοχρηματοδότησης και τεχνολογική καθυστέρηση.

3.13. Επενδύσεις και επιχορηγήσεις

Οι επενδύσεις έχουν ως στόχο την κάλυψη της εγχώριας ζήτησης. Επειδή όμως η εγχώρια αγορά είναι περιορισμένη, σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση των επενδύσεων παίζουν οι εξαγωγές και όχι οι πωλήσεις. Η πορεία των εξαγωγών υπαγορεύει περισσότερες επενδύσεις για να μην μειωθεί το μερίδιο στις ξένες αγορές. Οι επενδύσεις αυξάνουν διαχρονικά αλλά με ασταθή ρυθμό, κάτι που μπορεί να οφείλεται στο μεταπολεμικό πρότυπο συμπεριφοράς σύμφωνα με το οποίο οι επενδύσεις γίνονται κυρίως από το εξωτερικό και άρα η ανάπτυξη στηρίζεται στο ξένο κεφάλαιο και τεχνολογία (Γιαννίτσης 1988, Λώλος & Παπαγιαννάκης 1993). Σημαντικό όμως ρόλο έπαιξε το κράτος με την αδυναμία του να προωθήσει την συσσώρευση κεφαλαίου με την δημιουργία νέων βιομηχανικών δραστηριοτήτων που θα κάλυπταν μέρος της εγχώριας ζήτησης (Γιαννίτσης, 1988).

Πίνακας 14 : **Κατανομή των επενδύσεων στους δυο κλάδους (εκατ. δρχ.)**

Κατηγορία	Μηχανολογικός εξοπλισμός			Κτιριακά			Λοιπά		
	1993	1994	1995	1993	1994	1995	1993	1994	1995
Κλωστοϋφαντουργία	***10,6***	***9,5***	***18,5***	***4,4***	***3,9***	***2,1***	***1,9***	***2,5***	***2,9***
Εκκοκκιστήρια	18,8	26,6	21,7	19,8	10,5	0,3	0,1	0,5	1,6
Νηματουργία	14,8	18,8	54,5	1,2	1,4	8,0	5,4	9,1	9,7
Υφαντουργία	6,1	5,4	7,1	3,0	0,3	0,3	1,1	2,0	0,9
Βαφεία-Φινιριστήρια	19,0	14,1	33,6	6,3	6,3	2,5	2,9	5,0	3,9
Πλεκτική	9,7	6,4	12,0	3,6	5,8	1,2	1,4	1,4	1,4
Ένδυση-Υπόδηση	***4,3***	***4,8***	***7,0***	***2,2***	***2,6***	***2,3***	***0,9***	***1,5***	***1,3***
Έτοιμο ένδυμα	3,5	4,6	6,4	2,0	2,5	2,6	0,7	1,5	1,2
Λευκά είδη-Υφ. Επιπλ.	4,5	3,1	3,2	3,4	1,2	0,8	1,0	1,1	2,0
Sportswear	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Υπεργολαβία	7,5	8,1	9,7	1,7	3,6	1,5	1,1	2,1	1,3

Πηγή : ΙΟΒΕ, Από δείγμα 2000 επιχειρήσεων.

Φαίνεται από τον *πίνακα 14* ότι οι επενδύσεις στην *κλωστοϋφαντουργία* τα τελευταία χρόνια παρουσιάζουν αύξηση. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών γίνεται για την ανανέωση του μηχανολογικού εξοπλισμού (από 10,6 εκατ. το 1993 σε 18,5 εκατ. δρχ. το 1995). Στους υποκλάδους την μεγαλύτερη αύξηση παρουσιάζουν οι κλάδοι εντάσεως κεφαλαίου (νηματουργία, βαφεία-φινιριστήρια). Αντίθετα οι επενδύσεις για κτιριακά παρουσιάζουν μείωση (από 4,4 εκατ. το 1993 σε 2,1 εκατ. το 1995), με μεγαλύτερες στα εκκοκκιστήρια. Στην *ένδυση* παρουσιάζεται αύξηση των επενδύσεων για μηχανολογικό εξοπλισμό (από 4,3 εκατ. το 1993 σε 7 εκατ. δρχ. το 1995), με μεγαλύτερη στο έτοιμο ένδυμα. Αύξηση παρουσιάζεται και στις επενδύσεις για κτιριακή υποδομή (από 2,2 εκατ. το 1993 σε 2,3 εκατ. το 1995). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο υποκλάδος των Sportswear δεν πραγματοποιεί καθόλου επενδύσεις αυτή την τριετία, συνέπεια του σύγχρονου εξοπλισμού τον οποίο κατέχει.

Υπολογίζεται μέσα στα επόμενα χρόνια οι επενδύσεις να ξεπεράσουν τα 13 δις δρχ. Ήδη το Υπουργείο Ανάπτυξης στο πλαίσιο του Ν.2234/94 ενέκρινε 42 επενδυτικά προγράμματα ισάριθμων εταιριών. Τα περισσότερα φετινά επενδυτικά προγράμματα υποβλήθηκαν από μικρές μονάδες, κυρίως από τον υποκλάδο της πλεκτικής, έχοντας ως κοινό παρονομαστή την αναβάθμιση της ποιότητας των προϊόντων, την μείωση του κόστους εργασίας και τον προσανατολισμό των πωλήσεων προς τις εξαγωγές.

***Πίνακας 15 :* Επιχορηγήσεις εταιρειών των δυο κλάδων με βάση τον αναπτυξιακό νόμο Ν.1892/90 (από ισχύος του νόμου εώς 27/3/96)**

	Κλωστοϋφαντουργία		Ένδυση-Υπόδηση	
Χώρα	**Ελλάδα**	**Αλβανία**	**Ελλάδα**	**Αλβανία**
Υψος επένδυσης (εκατ. δρχ.)	50275	2926	31656	1545
Υψος επιχορήγησης (εκατ. δρχ.)	22526	287	13820	511
Επιχορήγηση ως ποσοστό της επένδυσης (%)	44,8	9,8	43,65	33,07
Νέες θέσεις εργασίας	2439	958	2497	2047
Αριθμός επενδυτικών σχεδίων	110	11	167	20

Πηγή : ΥΠΕΘΟ, Γενική διεύθυνση ιδιωτικών επενδύσεων.

Οι επιχορηγήσεις με βάση τον Ν.1892/90 εμφανίζονται ιδιαίτερα υψηλές (50 δις δρχ. στην κλωστοϋφαντουργία και 31 δις δρχ. στην ένδυση). Στην κλωστοϋφαντουργία το 44,8% και στην ένδυση το 43,6% της επένδυσης είναι επιχορηγούμενα. Συνολικά οι επενδύσεις αυτές δημιούργησαν εώς τώρα 4936 νέες θέσεις εργασίας. Από τον *πίνακα 15* παρατηρούμε το μέγεθος των επενδύσεων στην Αλβανία που για τους δυο κλάδους προσεγγίζει τα 4,5 δις δρχ. Στην κλωστοϋφαντουργία η επιχορήγηση αφορά το 9,8% της επένδυσης και στην ένδυση το 33%. Το υψηλό ποσοστό στον κλάδο της ένδυσης σημαίνει ότι το κράτος ουσιαστικά ευνοεί την μετοίκηση των επιχειρήσεων ένδυσης προς χώρες χαμηλού εργατικού κόστους. Συνολικά εώς τώρα οι επενδύσεις αυτές δημιούργησαν 3005 νέες θέσεις απασχόλησης στην γείτονα χώρα.

3.14. Εξαγωγικές επιδόσεις

Στο εμπόριο των κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων σε παγκόσμιο επίπεδο η Ευρωπαϊκή κοινότητα έχει την μερίδα του λέοντος. Το μεγαλύτερο μέρος των α' υλών που χρησιμοποιεί το εισάγει κυρίως από την Κινά, την Ινδία, την Ινδονησία, το Πακιστάν και την Τουρκία. Αποτελεί τον μεγαλύτερο εξαγωγέα στον κόσμο, εξάγοντας πολύ περισσότερα απο τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία. Το 1991 το εμπορικό έλλειμμα της Ε.Ε. ήταν 3 δις ECU και διαμορφώθηκε κυρίως λόγω της υποχρέωσης που είχε να εισάγει μεγάλες ποσότητες α' ύλης. Χωρίς τις εισαγωγές αυτές το ισοζύγιο θα ήταν πλεονασματικό κατά 3 δις ECU. Στην Ελλάδα η πορεία των εξαγωγών του τομέα, λόγω του όγκου που καταλαμβάνουν στο σύνολο της μεταποίησης, επηρεάζουν σημαντικά την πορεία και των δυο κλάδων.

Πίνακας 16 : **Εξαγωγές βασικών προϊόντων των δυο κλάδων 1988-1994 (Π= ποσότητα σε τόνους, Α= αξία σε χιλ. ECU)**

		1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	*MEPM 88/94*
Βαμβάκι	Π	41260	108634	69144	94147	71012	177670	189728	*24,34*
	Α	50224	131705	91184	119079	71083	157725	223977	*23,81*
Νήματα	Π	63962	72196	55869	61831	58671	52623	48421	*-3,89*
	Α	238777	263025	223458	224106	211185	178963	175105	*-4,33*
Υφάσματα	Π	16520	18427	12981	15852	14763	14741	18141	*1,34*
	Α	64864	77617	58003	65366	58062	60505	75142	*2,12*
Πλεκτό ένδυμα	Π	34030	51440	42702	42508	55994	46676	43610	*3,60*
	Α	533435	734177	816302	816080	989983	917315	891447	*7,61*
Τάπητες	Π	3595	4463	3794	6422	6606	6798	6641	*9,16*
	Α	18978	22528	17396	32779	24842	25715	24105	*3,47*
Έτοιμο ένδυμα	Π	12730	16871	15735	16781	19161	14944	15015	*2,38*
	Α	268486	338418	374069	398535	440322	400648	349715	*3,84*

Πηγή : Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστικές εξωτερικού εμπορίου, Ετήσιες έρευνες βιομηχανίας.

Παρατηρούμε ότι οι εξαγώγιμες ποσότητες αυξήθηκαν σε όλα τα προϊόντα εκτός των νημάτων όπου σημειώνεται μείωση. Αξιοσημείωτη είναι η αύξηση στο βαμβάκι (24,3% στην ποσότητα και 23,8 στην αξία κατά μέσο όρο) που είναι το προϊόν με τις μεγαλύτερες εξαγώγιμες ποσότητες (189728 τόνους) για το 1994. Από την πλευρά της αξίας το πλεκτό ένδυμα είναι το πιο κερδοφόρο εξαγώγιμο προϊόν (891447 ECU το 1994). Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι οι αξίες είναι σε τρέχουσες τιμές και ο τρέχων πληθωρισμός τις επηρεάζει.

Επειδή οι εξαγωγές των δυο κλάδων κινούνται σε χαμηλής αξίας και μικρής γκάμας προϊόντα, ο βαθμός ανταγωνιστικότητάς τους χειροτερεύει ως προς τις χώρες χαμηλού εργατικού κόστους. Σημαντικό επίσης ρόλο στην μείωση της ανταγωνιστικότητας των Ελληνικών προϊόντων μετά το 1987 έπαιξαν :

- οι θεσμικές αλλαγές που επιβάρυναν το εξωτερικό εμπόριο και των δυο κλάδων. Οι αλλαγές αναφέρονταν στην εισαγωγή της Ισπανίας και της Πορτογαλίας στην Ε.Ε., στην ολοκλήρωση της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς, στην αλλαγή στα καθεστώτα της Αν. Ευρώπης σε συνδυασμό με την διαμόρφωση εμπορικών σχέσεων με την Ε.Ε., στην νέα συμφωνία της

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝ. & ΠΟΛΙΤ. ΕΠΙΣΤ. - ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

GATT με την κατάργηση της πολυϊνικής συμφωνίας και στην τελωνειακή σύνδεση Ε.Ε. και Τουρκίας (Λαμπριανίδης, 1995).

- η κατάργηση των συνθηκών προστασίας έναντι των χωρών της Ε.Ε. που ίσχυαν εώς το 1987.
- η κατάργηση των εξαγωγικών επιδοτήσεων.
- η συνακόλουθη κάμψη της εσωτερικής ζήτησης λόγω της σκληρής συναλλαγματικής πολιτικής που εφαρμόστηκε, κυρίως μετά το 1987.

Η απώλεια των συγκριτικών πλεονεκτημάτων, εκτός των συνεπειών στην παραγωγή και την απασχόληση, σηματοδότησε την αρχή της κρίσης η οποία συνδέθηκε με την μεταβολή των συνθηκών λειτουργίας των κλάδων στην Ελλάδα αλλά και τις εξελίξεις σε διεθνές επίπεδο. Αυτή η αρνητική εξέλιξη των εξαγωγικών μεγεθών αντανακλάται μέσα απο τον βαθμό εξωστρέφειας ο οποίος μετράται με τον λόγο των εξαγωγών προς την ακαθάριστη αξία της παραγωγής. Η αύξησή του μπορεί να οφείλεται στις επενδύσεις, οι οποίες επηρεάζονται από τις διεθνείς εξελίξεις, και στον βαθμό αύξησης της εξωτερικής ζήτησης, που αυξάνει τον βαθμό εξωστρέφειας ακόμη και αν οι επενδύσεις παραμένουν σταθερές.

Η αύξηση της εξωστρέφειας μπορεί να υπονοεί και μια στροφή προς τεχνολογίες εντάσεως κεφαλαίου αφού από βραχυχρόνια άποψη θεωρείται ο φθηνότερος τρόπος για την διεύρυνση της παραγωγικότητας και την δημιουργία εξαγωγικών μονάδων. Αντίστοιχα η πτώση του ποσοστού μπορεί να οφείλεται στην επιβράδυνση του διεθνούς εμπορίου που συμπαρασύρει και τις Ελληνικές εξαγωγές και στην αυξημένη απορροφητικότητα της εγχώριας αγοράς ή/και στην καθετοποίηση της παραγωγής (Λώλος & Παπαγιαννάκης, 1993).

Πίνακας 17 : **Εξωστρέφεια παραγωγής των δυο κλάδων (%)**

Έτη	Κλωστοϋφαντουργία	Ένδυση
1985	63,8	71,3
1986	56,2	65,9
1987	63,7	49,5
1988	42,8	29,4
1989	60,4	31,8
1990	40,4	25,6
1991	45,7	24,5
1992	42,3	26,8
1993	56,7	21,4
1994	54,7	19,9
1995	51,8	20,4
ΜΕΡΜ 85/95	***-2,07***	***-11,7***

Πηγή : Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστικές εξωτερικού εμπορίου 1990-95.

Ο *πίνακας 17* μας δίνει μια εικόνα της κατάστασης στις αρχές της δεκαετίας του '90. Στην *κλωστοϋφαντουργία* ο βαθμός εξωστρέφειας μειώνεται με μέσο ετήσιο ρυθμό 2,07%. Ο δείκτης εμφανίζει έντονες αυξομειώσεις σε όλο το εξεταζόμενο διάστημα, διατηρείται όμως πάνω από το 40%. Στην *ένδυση* παρουσιάζεται μεγάλη πτώση του ποσοστού εξωστρέφειας με μέσο ετήσιο ρυθμό 11,7%. Σε όλη την περίοδο, με εξαίρεση τα έτη 1989,1992 και 1995 εμφανίζει πτώση και είναι συγκριτικά μικρότερος από της κλωστοϋφαντουργίας.

3.15. Εισαγωγές

Οι εισαγωγές διαμορφώνονται συνεχώς σε υψηλότερο επίπεδο διότι (Ευμοιρίδης, 1992):

- οι λιγότερο οργανωμένες Ελληνικές κλωστοϋφαντουργικές επιχειρήσεις διευκολύνουν την είσοδο ευρωπαϊκής προέλευσης ενδυμάτων και ενδιάμεσων προϊόντων αφού οι ευρωπαϊκές επιχειρήσεις μπορούν να εκμεταλλευθούν καλύτερα τις δυνατότητες της εγχώριας αγοράς λόγω εμπειρίας και καλύτερης οργάνωσης.

- οι Ελληνικές επιχειρήσεις για την βελτίωση των παρεχόμενων υπηρεσιών εισάγουν απ' ευθείας έτοιμα προϊόντα τα οποία διοχετεύουν στην αγορά μέσω των δικτύων πωλήσεων τους.
- εμφανίζεται ποιοτική υστέρηση στον χώρο της δημιουργικότητας και της δυνατότητας έγκαιρης προσαρμογής στους κανόνες της μόδας.

Πίνακας 18 : **Εισαγωγές βασικών προϊόντων των δυο κλάδων 1988/94**
(Π= ποσότητα σε τόνους, Α= αξία σε χιλ. ECU)

		1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	*ΜΕΡΜ 88/94*
Βαμβάκι	Π	47885	33166	35913	25990	21847	8477	7055	***-23,93***
	Α	82005	54633	54487	43075	26788	11161	9900	***-26,06***
Νήματα	Π	29343	35177	40154	34386	47278	35469	44014	***5,96***
	Α	135986	164706	182159	158639	205582	149675	164527	***2,75***
Υφάσματα	Π	20035	29979	33374	34675	37457	33448	36187	***8,81***
	Α	250090	406454	455802	467726	507088	400863	405284	***7,14***
Πλεκτό ένδυμα	Π	2493	3679	4709	5813	7033	7468	8227	***18,59***
	Α	62490	102504	130758	143391	156[illegible]24	154872	175580	***15,90***
Τάπητες	Π	4574	9737	11544	13771	16297	15176	15463	***19,01***
	Α	15675	36765	46263	55258	60530	56551	58335	***20,65***
Έτοιμο ένδυμα	Π	2524	4110	4739	5609	7264	8424	10997	***23,39***
	Α	77114	148072	180405	208863	246711	254094	281333	***20,31***

Πηγή : Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστικές εξωτερικού εμπορίου, Ετήσιες έρευνες βιομηχανίας.

Ο *πίνακας 18* μας δίνει μια εικόνα των εισαγωγών για βασικά προϊόντα των δυο κλάδων. Παρατηρείται η μεγάλη αύξηση σε όλα τα προϊόντα αλλά και η μεγάλη πτώση στο βαμβάκι (23,9% στην ποσότητα και 26,06% στην αξία κατά μέσο όρο). Η μεγαλύτερη αύξηση παρουσιάζεται στο έτοιμο ένδυμα (23,3% στην ποσότητα και 20,3% στην αξία κατά μέσο όρο) που θέτει ερωτήματα για την βιωσιμότητα του υποκλάδου. Μέρος όμως αυτής της αύξησης θα πρέπει να αποδοθεί στις ξένες επιχειρήσεις ένδυσης που τα τελευταία χρόνια κατακλύζουν την εγχώρια αγορά.

Οι εξελίξεις αυτές εκφράζονται μέσα απο τον δείκτη εισαγωγικής διείσδυσης που δίνεται από τον λόγο των εισαγωγών προς την φαινομενική κατανάλωση. Όταν αυξάνεται σημαίνει ότι τα εισαγόμενα καταναλωτικά αγαθά αυξάνουν το

μερίδιο τους στην εγχώρια αγορά εκτοπίζοντας τα εγχώρια προϊόντα. Με άλλα λόγια ο δείκτης αυτός δείχνει το ποσοστό της εγχώριας κατανάλωσης των προϊόντων των δυο κλάδων που καλύπτεται από εισαγωγές. Αντανακλά την ανταγωνιστικότητα των κλάδων και η μείωσή του μπορεί να οφείλεται στον πληθωρισμό.

Πίνακας 19 : **Εισαγωγική διείσδυση στους δυο κλάδους (%)**

Έτη	Κλωστοϋφαντουργία	Ένδυση
1985	26,5	10,6
1986	29,5	9,5
1987	30,1	9,1
1988	28,02	9,4
1989	35,8	12,1
1990	39,1	9,7
1991	39,0	10,4
1992	42,9	11,5
1993	52,2	11,6
1994	56,1	13,3
1995	59,3	13,8
ΜΕΡΜ 85/95	***8,39***	***2,67***

Πηγή : Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστικές εξωτερικού εμπορίου 1990-95.

Παρατηρούμε από τον *πίνακα 19* ότι η διείσδυση των ξένων προϊόντων εμφανίζεται αυξημένη στο εξεταζόμενο διάστημα 1985-1995. Στην κλωστοϋφαντουργία η μέση ετήσια αύξηση ανέρχεται στο 8,39% ενώ στην ένδυση στο 2,67%. Η επιμέρους εικόνα δείχνει ότι στην *κλωστοϋφαντουργία* παρουσιάζεται αύξηση σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο (εξαίρεση το 1988 και το 1991) και στην *ένδυση* κάμψη στο διάστημα 1985-87 ενώ μετά το 1990 συνεχή άνοδο. Οι εξελίξεις αυτές, σε συνδυασμό με τον βαθμό εξωστρέφειας, σηματοδοτούν την μείωση της ανταγωνιστικότητας των Ελληνικών προϊόντων τα τελευταία χρόνια που οφείλεται στον έντονο ανταγωνισμό τρίτων χωρών όπου το κόστος εργασίας είναι χαμηλό[12].

[12] Στην ένδυση οι απώλειες οφείλονται και στην αδυναμία του κλάδου να παράγει προϊόν ικανό να καλύψει τις ανάγκες της αγοράς. Σήμερα η ζήτηση χαρακτηρίζεται από ποικιλία, υψηλή ποιότητα και σχετικά μικρές ποσότητες που δεν συμβιβάζονται με τους οικονομικούς όρους της παραγωγής των ελληνικών μονάδων (Ντερμανάκης, 1998).

3.16. Δείκτες Balassa

Χρησιμοποιείται στους υπολογισμούς του βιομηχανικού τομέα λόγω της απλότητας υπολογισμού του και της ατέλειας των στοιχείων που συλλέγονται. Ο δεύτερος λόγος είναι πολύ σημαντικός διότι η ακαθάριστη αξία της παραγωγής υπολογίζεται από την ΕΣΥΕ μόνο για επιχειρήσεις 10 απασχολούμενων και άνω ενώ. Για τα υπόλοιπα καταστήματα γίνεται χονδρική εκτίμηση με βάση την δηλωμένη απασχόληση, με αποτέλεσμα να υπάρχει μεγάλος συντελεστής αυθαιρεσίας και κάθε εκτίμηση να θεωρείται αναξιόπιστη. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο ο δείκτης Balassa είναι σκόπιμο να χρησιμοποιείται στην προσπάθεια διάκρισης των εξελίξεων που έχουν συμβεί στα συγκριτικά πλεονεκτήματα των διαφόρων τομέων της μεταποίησης (Χασσίδ & Κάτσος, 1992). Ο δείκτης δίνεται από την διαφορά εξαγωγών και εισαγωγών προς το άθροισμα εξαγωγών και εισαγωγών. Θετικός Balassa σημαίνει ότι οι εξαγωγές υπερβαίνουν τις εισαγωγές. Παίρνει τιμές από -1 εώς +1 και όταν η τιμή βρίσκεται κοντά στο +1 ο κλάδος είναι πιο ανταγωνιστικός. Αυξητικές τάσεις του οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο ρυθμός αύξησης των εξαγωγών είναι μεγαλύτερος των εισαγωγών και ο κλάδος έχει αποκτήσει συγκριτικό πλεονέκτημα.

***Πίνακας 20 :* Δείκτες Balassa**

Έτη	1988		1994	
Προϊόν	**Αξία**	**Ποσότητα**	**Αξία**	**Ποσότητα**
Κλωστοϋφαντουργία	***-0,21***	***0,02***	***-0,21***	***0,10***
Βαμβάκι	-0,24	-0,07	0,91	0,92
Νήματα	0,27	0,37	0,03	0,04
Υφάσματα	-0,58	-0,09	-0,68	-0,33
Πλεκτά ενδύματα	0,79	0,86	0,67	0,68
Τάπητες	0,09	-0,11	-0,41	-0,39
Ένδυση-Υπόδηση	***0,66***	***0,60***	***0,36***	***0,23***
Έτοιμο ένδυμα	0,55	0,66	0,10	0,15

Πηγή : Ε.Σ.Υ.Ε., Στατιστικές εξωτερικού εμπορίου 1988,1994.

Από τον *πίνακα 20* παρατηρούμε ότι στην *κλωστοϋφαντουργία*, με βάση την αξία, οι εισαγωγές υπερβαίνουν τις εξαγωγές. Φαίνεται ότι η πολιτική της

σκληρής δραχμής που ακολουθήθηκε την περίοδο 1988-94 απώλεσε το συγκριτικό πλεονέκτημα του κλάδου και επηρέασε άμεσα τα προϊόντα του. Η πολιτική αυτή φαίνεται να επηρέασε ως ένα βαθμό και τον κλάδο της *ένδυσης* αφού ο δείκτης εμφανίζεται μειωμένος και στις δυο κατηγορίες σε σχέση με το 1988. Παρόλα αυτά είναι θετικός, κάτι που σημαίνει ότι οι εξαγωγές υπερβαίνουν τις εισαγωγές και διατηρούν τον δυναμισμό του κλάδου. Αξιοσημείωτος είναι ο Balassa του βάμβακος αφού από αρνητικός το 1988 γίνεται θετικός το 1994, πολύ κοντά στο 1, δημιουργώντας ένα ανταγωνιστικό, σε διεθνές επίπεδο, προϊόν.

3.17. Γενικές διαπιστώσεις για την πορεία και το μέλλον των κλάδων

Ουσιαστικά οι δυο κλάδοι φαίνεται να έχουν εγκλωβιστεί στην παγίδα του ανταγωνισμού με τις τρίτες χώρες. Το κόστος παραγωγής τα τελευταία χρόνια αυξήθηκε σημαντικά λόγω των διαρθρωτικών προβλημάτων και της χρήσης παλιάς τεχνολογίας. Οι τεχνολογικές εξελίξεις επηρέασαν σημαντικά την πορεία του κλάδου της κλωστοϋφαντουργίας, όσο όμως και της ένδυσης. Η αδυναμία παροχής υψηλής ποιότητας προϊόντων είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια εξαγωγικών μεριδίων και την συρρίκνωση των δυο κλάδων. Λόγω του υψηλού κόστους, στην κλωστοϋφαντουργία πολλές μεγάλες μονάδες αναγκάστηκαν να κλείσουν ενώ στην ένδυση είτε προτίμησαν την μετοίκηση σε χώρες χαμηλού εργατικού κόστους (κυρίως Βαλκανικές που βρίσκονται και κοντά) είτε έκλεισαν.

Η κάμψη της παραγωγής και η συνακόλουθη μείωση της απασχόλησης, η οποία άρχισε έντονα από το 1990, οφείλονται σε μια πλειάδα λόγων, τόσο εξωγενών όσο και ενδογενών. Η κάμψη αυτή υποδηλώνει μια μη σωστή αξιοποίηση του παραγωγικού δυναμικού, υπό την έννοια ότι είτε έχουν γίνει υπερεπενδύσεις - συνέπεια κακού σχεδιασμού και πλουσιοπάροχων κρατικών παροχών - είτε δεν υπάρχουν εξειδικευμένα άτομα να δουλέψουν τα νέα μηχανήματα – συνέπεια της έλλειψης στελεχών και της τεχνολογικής καθυστέρησης. Μέσα σ' αυτό το αρνητικό κλίμα η παραγωγή δεν μπορεί να

προσαρμοστεί στις νέες ποιοτικές και ποσοτικές τάσεις και να διεκδικήσει χώρο τόσο στην εγχώρια όσο και στην διεθνή αγορά.

Τα χρόνια προβλήματα όπως το μικρό μέγεθος των μονάδων, η έλλειψη ικανών στελεχών, οι προχειρότητες στα επενδυτικά σχέδια, η νοοτροπία του κρατικοδίαιτου, τα τεράστια προβλήματα στην προώθηση και διανομή του προϊόντος, η ελλιπής οργάνωση και προγραμματισμός της παραγωγικής διαδικασίας είναι λόγοι για τους οποίους η κλωστοϋφαντουργία και ένδυση στην Ελλάδα δεν μπόρεσαν τόσα χρόνια, παρά τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα σε σχέση με άλλες χώρες της Ευρώπης, να κάνουν το μεγάλο άλμα στην ανάπτυξή τους.

Σήμερα οι εξελίξεις υποδηλώνουν μια στροφή προς επιχειρήσεις μικρού μεγέθους, σύγχρονες και ανταγωνιστικές που αποδίδουν σημασία στο σχέδιο, στην διαφοροποίηση του προϊόντος και στην βελτίωση της ποιότητας ως συνιστώσες της εξαγωγικής τους δραστηριότητας. Αυτές θα έχουν καλές προοπτικές μακροπρόθεσμα και θα μπορέσουν να λειτουργήσουν αποτελεσματικά στην αγορά. Απαιτείται λοιπόν μια ριζική αναδιάρθρωση των δυο κλάδων.

Στην *κλωστοϋφαντουργία* θα πρέπει να αυξηθούν οι επενδύσεις σε μηχανολογικό εξοπλισμό αφού οι νέες τεχνολογίες μέρα με την μέρα αλλάζουν την εικόνα του κλάδου. Επίσης θα πρέπει να αυξηθεί ο βαθμός συγκέντρωσης και να δημιουργηθούν μεγάλες καθετοποιημένες μονάδες που να αντέχουν τον ανταγωνισμό από τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις. Αντίστοιχα στην *ένδυση*, λόγω της φύσης του κλάδου, οι υπάρχουσες μονάδες θα πρέπει να στραφούν προς το μεσαίο και υψηλά ποιοτικό κομμάτι της αγοράς, διεκδικώντας εξαγωγικά μερίδια. Με αυτό τον τρόπο θα καταφέρουν να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό από τις χώρες χαμηλού κόστους και να ανοίξουν νέες αγορές για τα προϊόντα τους.

Παράλληλα οι επιχειρήσεις των δυο κλάδων θα πρέπει να ενδιαφερθούν να αυξήσουν την παραγωγικότητα τους μέσω διαδικασιών Research &

Development (R & D) και συνεργασιών με ευρωπαϊκές επιχειρήσεις, αυξάνοντας τον αριθμό των παρεχόμενων προϊόντων (σε αριθμό και είδος), διαφοροποιώντας την παραγωγή τους και αναζητώντας νέες εξειδικευμένες αγορές και νέους τρόπους χρηματοδότησης. Όλα αυτά έχουν ως στόχο την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας τους, με μείωση του κόστους παραγωγής και βελτίωση της ποιότητας του προϊόντος, και την διείσδυση σε νέες αγορές στην Ευρώπη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Οι υπεργολαβίες στην κλωστοϋφαντουργία και την ένδυση

4.1. Εισαγωγή

Ο προσδιορισμός του θεωρητικού πλαισίου των υπεργολαβιών αποτέλεσε το πρώτο στάδιο προσέγγισης των υπεργολαβιών. Το δεύτερο στάδιο αφορά τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν οι κλάδοι οι οποίοι χρησιμοποιούν αυτές τις σχέσεις. Επομένως μετά την ανάλυση της κατάστασης στους κλάδους κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης απομένει η παρουσίαση των ειδικών χαρακτηριστικών που εμφανίζουν οι υπεργολαβίες στους δυο υπό εξέταση κλάδους και η αποτίμηση του τρόπου με τον οποίο οι υπεργολαβικές σχέσεις επηρεάζουν την λειτουργία τους.

Το κεφάλαιο αυτό χωρίζεται σε τρία μέρη : στην *πρώτη ενότητα* παρουσιάζονται τα ειδικά χαρακτηριστικά των υπεργολαβιών στον τομέα, με ειδική αναφορά στους λόγους για τους οποίους χρησιμοποιούνται οι υπεργολαβίες. Στην *δεύτερη ενότητα* παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των μελετών σε ευρωπαϊκό επίπεδο όπου προκύπτουν σημαντικά συμπεράσματα για τον τρόπο με τον οποίο εμφανίζονται οι υπεργολαβίες στην Ευρώπη (κατ' επέκταση και στην Ελλάδα). Τέλος στην *τρίτη ενότητα* παρουσιάζονται τα συμπεράσματα για την Ελλάδα και αναλύεται η κατάσταση που επικρατεί σήμερα με τα υπεργολαβικά δίκτυα.

4.2. Γενικά για τις υπεργολαβίες στον τομέα

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται μια παρουσίαση των χαρακτηριστικών που εμφανίζουν οι υπεργολαβικές σχέσεις στους κλάδους της κλωστοϋφαντουργίας και της ένδυσης. Επίσης προσδιορίζονται οι λόγοι για τους οποίους οι επιχειρήσεις του τομέα χρησιμοποιούν αυτή την μορφή οργάνωσης.

Σε γενικές γραμμές οι υπεργολαβικές σχέσεις στους κλάδους κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης εμφανίζουν τα βασικά γνωρίσματα που προσδιορίστηκαν στο δεύτερο κεφάλαιο. Ειδικότερα όμως παρουσιάζουν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αφού σύμφωνα με την Comitextil (1997)[1]:

- στον τομέα της *ένδυσης* μια υπεργολαβική σχέση υφίσταται όταν ο πελάτης συμμετέχει στην σύλληψη του προϊόντος, δεδομένου ότι οι ειδικεύσεις για τον παραγωγό εκτείνονται από λεπτομερή τεχνικά πλάνα ως ασταθείς προδιαγραφές, και έχει την ευθύνη για την εμπορία του.
- στον *κλωστοϋφαντουργικό* τομέα η υπεργολαβία υφίσταται όταν ο υπεργολάβος κατασκευάζει ένα ειδικό προϊόν για λογαριασμό του πελάτη, ο οποίος μπορεί να προμηθεύει τα φυσικά υλικά και τις τεχνικές γνώσεις, και είναι υπεύθυνος για τις πωλήσεις του προϊόντος. Δηλαδή εδώ η υπεργολαβία ταυτίζεται με την επεξεργασία του προϊόντος.

Οι δυο κλάδοι χαρακτηρίζονται από τον μεγάλο αριθμό επιχειρήσεων (σε μεγαλύτερο ποσοστό η ένδυση) που έρχονται σε στενή επαφή μεταξύ τους. Η χρήση των υπεργολαβιών επιτρέπει την διάχυση των ορίων των σχέσεων και την μείωση της επικινδυνότητας των επαφών. Η ευρεία χρήση τους οδηγεί :

- στον *διαχωρισμό της εργασίας* αφού οι επιχειρήσεις δίνουν μέρη της παραγωγής σε εξειδικευμένα άτομα. Για παράδειγμα, τα μεμονωμένα μέρη ενός προϊόντος ένδυσης (μανίκια, κολάρα, μανσέτες) μπορεί να παραχθούν από διαφορετικές επιχειρήσεις σύμφωνα με σχέδια και να συναρμολογηθούν από κάποιες άλλες. Η όλη διαδικασία συντονίζεται από μια κεντρική μονάδα η οποία αναλαμβάνει παράλληλα τις πωλήσεις και τις διευθυντικές και χρηματοδοτικές λειτουργίες.
- στην *γεωγραφική αποκέντρωση* η οποία περιλαμβάνει λειτουργίες εντάσεως εργασίας σε χώρες χαμηλών μισθών, είτε μέσα στην ΕΕ (Πορτογαλία και Ελλάδα) είτε έξω από τα όριά της. Αυτή η χωροθέτηση οδηγεί σε μια ιεραρχία χώρων (Βαίου, 1993). Στο πρώτο επίπεδο βρίσκεται

[1] "Qualitative study of subcontracting in the European Union textiles sector", Coordinating Committee for the textile industries in the European Communities (COMITEXTIL), DG 23, European Commission, 1997.

ο παγκόσμιος χώρος αποτελούμενος από τις χώρες και περιφέρειες όπου λειτουργούν οι επιχειρήσεις-εντολείς και κάποιοι μεγάλοι υπεργολάβοι. Εδώ οι παραγγελίες αλλάζουν κάθε 2-3 μήνες. Στο δεύτερο επίπεδο βρίσκεται ο περιφερειακός ή αστικός χώρος αποτελούμενος από τις περιφέρειες και τα αστικά κέντρα όπου λειτουργούν υπεργολάβοι μεγάλων επιχειρήσεων. Οι παραγγελίες αλλάζουν κάθε εβδομάδα. Στο τρίτο επίπεδο βρίσκεται ο αστικός χώρος αποτελούμενος από τις γειτονιές και τα σπίτια όπου λειτουργούν οι μεμονωμένοι υπεργολάβοι (φασιονίστες). Οι παραγγελίες αλλάζουν κάθε μέρα. Αυτό το παραγωγικό σύστημα απαιτεί : α) ανεξέλεγκτη χωροθέτηση των μονάδων, β) ελάχιστη υποδομή επικοινωνιών, γ) ανοχή του κράτους και το σημαντικότερο όλων δ) απορρόφηση των παραγόμενων προϊόντων από την αγορά. Αν κάτι από τα παραπάνω δεν ισχύει τότε παρατηρούνται δυσλειτουργίες που πιθανόν να αναγκάσουν την επιχείρηση να εγκαταλείψει την παραγωγή. Αυτή η γεωγραφική τάση επηρεάζει κυρίως την ένδυση χωρίς όμως να αφήνει αλώβητο και τον βασικό προμηθευτή, την κλωστοϋφαντουργία.

Συνοπτικά, στην ένδυση η υπεργολαβία υφίσταται όταν ο πελάτης συμμετέχει στην σύλληψη του προϊόντος ενώ στην κλωστοϋφαντουργία όταν η επιχείρηση κατασκευάζει ένα προϊόν, τα υλικά του οποίου μπορεί παρέχονται από τον εντολέα, και είναι υπεύθυνη για τις πωλήσεις. Ο μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων και η στενή αλληλεξάρτηση μεταξύ τους διαμορφώνει ένα σύνολο σχέσεων, οι κίνδυνοι των οποίων μπορεί να μειωθούν μέσα από την χρήση υπεργολαβικών δικτύων. Οι υπεργολαβίες επιτρέπουν τον διαχωρισμό της εργασίας και την γεωγραφική αποκέντρωση, μειώνοντας σημαντικά το κόστος παραγωγής.

4.3. Η ευρωπαϊκή εμπειρία

Στο τμήμα αυτό παρουσιάζονται τα συμπεράσματα από δυο μελέτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την έκταση των υπεργολαβικών σχέσεων σε πέντε ευρωπαϊκές χώρες. Τα συμπεράσματα αυτά αναφέρονται στα χαρακτηριστικά των συμβαλλόμενων μερών και στις ιδιομορφίες που παρουσιάζουν οι

υπεργολαβικές σχέσεις (περίοδος αποπληρωμής, τυποποίηση των σχέσεων, αποκλειστική χρήση εξοπλισμού, βαθμός εξειδίκευσης).

Οι υπεργολαβίες αποτελούν βασικό παράγοντα της ανταγωνιστικότητας των δυο κλάδων και έχουν μεγάλη σημασία για το μέλλον τους. Για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή είναι σημαντικό να προσδιοριστούν ο τρόπος με τον οποίο οργανώνονται οι επιχειρήσεις και οι σχέσεις που αναπτύσσουν με άλλες επιχειρήσεις, οι αλληλεπιδράσεις με τους άλλους τομείς και η ύπαρξη αλληλεξαρτώμενων επαφών και δικτύων. Γι' αυτούς τους λόγους ζήτησε την σύνταξη δυο μελετών οι οποίες προέκυψαν μέσα από ερωτηματολόγια και αναφέρονται σε επιχειρήσεις με λιγότερα από 20 άτομα προσωπικό στην Ελλάδα, την Γαλλία, την Ισπανία, την Ιταλία και την Πορτογαλία[2].

Η μελέτη της Comitextil για τις υπεργολαβίες στην ευρωπαϊκή κλωστοϋφαντουργία προσδιόρισε έξι τύπους βασικών εντολέων οι οποίοι ανήκουν στον τομέα ή σε βιομηχανίες που βρίσκονται χαμηλά στην αλυσίδα παραγωγής. Αυτοί μπορεί να είναι μεταποιητές, χονδρέμποροι, κατασκευαστές, χονδρέμποροι σε μη τελικά προϊόντα, λιανέμποροι και μια κατηγορία αποτελούμενη από ειδικούς τεχνίτες (σχεδιαστές, στυλίστες κ.α.). Στον ευρωπαϊκό κλωστοϋφαντουργικό κλάδο σύμφωνα με την Comitextil ο τυπικός υπεργολάβος είναι μικρός (10-50 εργαζόμενους), υψηλά εξαρτώμενος από τις υπεργολαβίες, έχει περιορισμένο αριθμό εντολέων, υψηλή ειδίκευση και είναι εγκατεστημένος σε αυστηρά καθορισμένη κλωστοϋφαντουργική περιοχή. Οι εντολές που συνήθως αναλαμβάνει αφορούν φινίρισμα (υφάσματος και νήματος), πλέξη και κλώσιμο. Συναντώνται όλοι οι προαναφερόμενοι τύποι υπεργολαβικών σχέσεων αλλά οι πιο κοινοί στον Ευρωπαϊκό χώρο είναι οι υπεργολαβίες ποσότητας, στην πιο συχνή περίπτωση, και οι υπεργολαβίες ειδίκευσης, σε μακροχρόνιες σχέσεις όπου γίνεται χρήση των τεχνικών δεξιοτήτων των υπεργολάβων (Comitextil, 1997).

[2] Η πρώτη είναι της επιτροπής συνεργασιών για τις κλωστοϋφαντουργικές βιομηχανίες (COMITEXTIL) και αφορά τον τομέα της κλωστοϋφαντουργίας και η δεύτερη είναι της Mercer Management Consulting και αφορά τον τομέα της ένδυσης και πλεκτικής.

Αντίστοιχα στην ένδυση οι βασικοί εντολείς μπορεί να ανήκουν σε διαφορετικούς τομείς (κύρια της κλωστοϋφαντουργίας). Στον τομέα αυτό κυριαρχεί η συνύπαρξη δυο διαφορετικών λογικών που ανταποκρίνονται σε συγκεκριμένο τύπο γεωγραφικής οργάνωσης. Από την μια η λογική που ανταποκρίνεται στις αναγκαιότητες της ευελιξίας όπου οι υπεργολαβίες είναι οργανωμένες σε εξειδικευμένες βιομηχανικές περιοχές, επιτρέποντας μειωμένα μεταφορικά κόστη και άμεση ανταπόκριση στις μεταβολές των αγορών. Από την άλλη η λογική που ανταποκρίνεται στις αναγκαιότητες του κόστους όπου οι υπεργολαβίες αναθέτονται εκεί όπου η αμοιβή της εργασίας είναι μικρή, ανταποκρινόμενες στο χαμηλό εργατικό κόστος. Σύμφωνα με αυτές τις διαπιστώσεις η Mercer προσδιόρισε τέσσερις λόγους που ωθούν τις επιχειρήσεις ένδυσης σε υπεργολαβία[3] :

- *άμεση ανταπόκριση και ευελιξία* : οι εντολείς χρειάζονται άμεσα ποσότητες προϊόντος σε μικρά χρονικά διαστήματα, κάτι που γίνεται με την χρήση βραχυχρόνιων υπεργολαβικών αλυσίδων.
- *οριακή απασχόληση* : ο υπεργολάβος παρέχει στον εντολέα παραγωγική δυναμικότητα στα όρια του δικού του οριακού κόστους.
- *κόστος* : οι εντολείς απαιτούν χαμηλότερο κόστος από το δικό τους και γι' αυτό χρησιμοποιούν μικρές επιχειρήσεις ή κρυφά εργαστήρια.
- *εξειδικεύσεις και know-how* : οι υπεργολάβοι παρέχουν πρόσθετες υπηρεσίες στον εντολέα που του είναι απαραίτητες (σχέδιο, κόψιμο πατέντας, logistics κ.α.).

Ειδικότερα, για τον τομέα της *κλωστοϋφαντουργίας* προέκυψαν τα εξής :

- το 20-25% του συνολικού τζίρου των εντολέων γίνεται απο υπεργολαβίες.
- το 98% των υπεργολαβιών αναθέτονται στην ίδια χώρα και το 90% αυτού στην ίδια περιφέρεια. Το 2% που ανατίθεται στο εξωτερικό αφορά κυρίως χώρες της Ένωσης.
- στο 80% των υπεργολάβων οι εντολές αφορούν περισσότερο από το 80% του τζίρου τους ενώ σε μέσο όρο οι υπεργολαβίες αποτελούν το 64% του

[3] "European subcontracting in the Clothing sector", Mercer Management Consulting, DG 23, European Commission, 1997.

τζίρου τους. Άρα η εξάρτηση είναι πλήρης και αντανακλά την οργάνωση του τομέα.

- οι υπεργολάβοι δουλεύουν κυρίως για πελάτες της χώρας τους, με λιγότερο από το 2% των υπεργολαβικών πωλήσεων να εξάγεται. Οι υπεργολάβοι δουλεύουν για εντολείς στην ίδια περιφέρεια (80%) που μπορεί να είναι κατασκευαστές, μεταποιητές, βιομηχανίες, χονδρέμποροι, λιανέμποροι.
- ο βαθμός εξειδίκευσης των υπεργολάβων είναι υψηλός αφού οι περισσότεροι απασχολούνται σε ένα τύπο δουλειάς. Οι εξειδικεύσεις αφορούν περισσότερο παραγωγικές λειτουργίες όπως το κόψιμο ή η δημιουργία ρούχων, το φινίρισμα, το κλώσιμο ή η ύφανση παρά συγκεκριμένο σύνολο προϊόντων.
- υπάρχει μικρή τυποποίηση των σχέσεων ανάμεσα στα δυο μέρη. Συνολικά λιγότερο από το 20% των υπεργολάβων έχουν τυπικά συμβόλαια με τους εντολείς.
- μόνο το 20% των υπεργολάβων χρησιμοποιούν μέρος του εξοπλισμού τους αποκλειστικά για έναν εντολέα.
- η περίοδος πληρωμής ποικίλλει από χώρα σε χώρα. Στην Ελλάδα, την Πορτογαλία και την Ισπανία οι υπεργολάβοι πληρώνονται μετά 90 ή ακόμη και 120 μέρες, ενώ στην Γαλλία και την Ιταλία η μέση περίοδος είναι 60 μέρες.

Αντίστοιχα για τον τομέα της *ένδυσης* προέκυψαν τα εξής :

- το μερίδιο των υπεργολαβιών στον συνολικό τζίρο των εντολέων ανέρχεται στο 25-30%.
- οι αναθέσεις αφορούν σε ποσοστό 95% την ίδια χώρα και το 80% την ίδια περιφέρεια.
- καταλαμβάνουν το 70-80% του συνολικού τζίρου των υπεργολάβων "άμεσης απόκρισης"[4]. Η εξάρτηση είναι εμφανής αφού λιγότερο από το

[4] Οι υπεργολαβίες αναθέτονται για λόγους άμεσης απόκρισης και ευελιξίας που προσφέρουν οι υπεργολάβοι (κυρίως στην Γαλλία, την Ιταλία και τη Ισπανία) και στόχο έχουν την προσαρμογή στις τοπικές συνθήκες.

10% αυτών έχουν περιορισμένη εξάρτηση από τις υπεργολαβίες, κερδίζοντας λιγότερο από το 30% του τζίρου τους από αυτές.

- οι υπεργολάβοι "άμεσης απόκρισης" δουλεύουν σε ποσοστό 80% για πελάτες στην ίδια χώρα και το 50-70% αυτών για πελάτες της ίδιας περιφέρειας οι οποίοι μπορεί να είναι κατασκευαστές ρούχων (70-80%), λιανέμποροι (10-15%) και πολυκαταστήματα (10-15%).
- ειδικεύονται κατά κύριο λόγο σε δυο ή τρεις τύπους εργασιών που αφορούν μέρη της παραγωγικής διαδικασίας παρά συγκεκριμένα προϊόντα. Οι εργασίες αυτές αφορούν συναρμολογήσεις και κατασκευή αντικειμένων μόδας (70%) ή κοπή και φινίρισμα υφασμάτων σύμφωνα με σχέδιο (30%).
- δεν υπάρχει τυποποίηση των σχέσεων ανάμεσα στα δυο μέρη αφού μόνο το 10-20% των υπεργολάβων "άμεσης απόκρισης" δουλεύουν με τυπικά συμβόλαια.
- μόνο το 20-30% των υπεργολάβων "άμεσης απόκρισης" χρησιμοποιεί μέρος του εξοπλισμού αποκλειστικά για έναν πελάτη.
- οι πληρωμές γίνονται μέσα σε 30 μέρες, αν και στην Ισπανία το 35% στην πλεκτική πληρώνεται σε 90 μέρες.
- οι υπεργολάβοι "κόστους"[5] εξαρτώνται σε μικρότερο βαθμό από τις υπεργολαβίες αφού αυτές καταλαμβάνουν το 30-50% του τζίρου τους. Ωστόσο αυτές οι επιχειρήσεις εξαρτώνται πολύ από τους βασικούς τους πελάτες : στην πλεκτική στο 50% των υπεργολάβων ο βασικός πελάτης καταλαμβάνει το 80% του υπεργολαβικού τζίρου, ενώ στην ένδυση το 50% των υπεργολάβων εξαρτάται από τον βασικό πελάτη σε ποσοστό 50% και το υπόλοιπο 50% των υπεργολάβων σε ποσοστό από 50-80%[6].

[5] Οι υπεργολαβίες αναθέτονται λόγω του χαμηλού κόστους που προσφέρουν οι υπεργολάβοι (κυρίως στην Ελλάδα και την Πορτογαλία).

[6] Ουσιαστικά οι βασικοί πελάτες μπορεί να είναι και εντολείς. Σ' αυτό το συμπέρασμα οδηγούμαστε αν παρατηρήσουμε την συμπεριφορά των Ελληνικών επιχειρήσεων που ανήκουν σ' αυτή την κατηγορία υπεργολάβων. Δεν δηλώνουν τις υπεργολαβίες που αναλαμβάνουν από το εξωτερικό (γι' αυτό και τα χαμηλά έσοδα φασόν) αλλά τις εργασίες (φασόν) που αναθέτουν για παραγωγή προϊόντων τα οποία εξάγονται (γι' αυτό και οι υψηλές πληρωμές φασόν).

- περισσότερο από το 80% της εργασίας των υπεργολάβων "κόστους" εξάγεται, το περισσότερο στα όρια της Ένωσης. Οι εντολείς είναι κυρίως πολυκαταστήματα, λιανέμποροι και χονδρέμποροι που βρίσκονται πολύ κοντά στον τελικό χρηστή.
- οι υπεργολάβοι "κόστους" είναι υψηλά εξειδικευμένοι σε μέρη της παραγωγικής διαδικασίας παρά σε ένα προϊόν. Οι εξειδικεύσεις αφορούν δυο τύπους εργασιών : κόψιμο υφάσματος σύμφωνα με σχέδιο και συναρμολόγηση.
- οι σχέσεις είναι τυποποιημένες αφού σε ποσοστό 50-60% οι υπεργολάβοι "κόστους" έχουν γραπτό συμβόλαιο με τους εντολείς τους. Αυτό συμβαίνει διότι οι εντολείς βρίσκονται σε άλλη χώρα.
- το 50-60% των υπεργολάβων "κόστους" χρησιμοποιούν μέρος του εξοπλισμού τους αποκλειστικά για έναν πελάτη. Άρα η υπεργολαβική σχέση είναι μακροχρόνια.
- οι πληρωμές γίνονται μέσα σε 60 μέρες στην πλεκτική και 30 στην ένδυση.

Από τις μελέτες προέκυψαν ορισμένα σημαντικά συμπεράσματα για την επίδραση των υπεργολαβιών στην λειτουργία των κλάδων :

- όπου τα προϊόντα δεν είναι πολυσύνθετα οι επιχειρήσεις δημιουργούν ισχυρά δίκτυα μεταξύ των επιχειρήσεων και οργάνωση βασιζόμενη στις υπεργολαβίες.
- στην *κλωστοϋφαντουργία* οι επιχειρήσεις παραδοσιακά οργανώνονται γύρω από την επεξεργασία των α' υλών όπου και αποκτούν την ειδίκευση ενώ στην *ένδυση* ειδικεύονται σε συγκεκριμένα τμήματα του προϊόντος τα οποία μπορούν να παραχθούν χωριστά και μετά να συναρμολογηθούν. Αυτή η οργάνωση δεν βασίζεται στον διαχωρισμό της εργασίας μεταξύ των επιχειρήσεων αλλά στην χρήση των υπεργολαβιών. Στην οργάνωση αυτή η αλληλεξάρτηση υπάρχει όχι στο τελικό προϊόν αλλά στην θέση της επιχείρησης μέσα σε μια γραμμική παραγωγική διαδικασία.
- το μεταφορικό κόστος είναι σημαντικός παράγοντας για την κλωστοϋφαντουργία όπου τα ίδια υλικά περνούν από την μια επιχείρηση στην άλλη μέσα από πολλαπλές μορφές επεξεργασίας.

- το προφίλ των υπεργολαβιών στην πλεκτική βρίσκεται πιο κοντά στο προφίλ της ένδυσης παρά της κλωστοϋφαντουργίας. Οι υπεργολαβικές σχέσεις δεν περιορίζονται στους κατασκευαστές αφού ο λιανικός τομέας δρα σαν εντολέας με περισσότερο από το 1/3 των αναθέσεων να προέρχονται από τις επιχειρήσεις ένδυσης.

Συνοπτικά οι μελέτες έδειξαν ότι στην κλωστοϋφαντουργία, σε αντίθεση με την ένδυση, οι εντολείς εξαρτώνται σε μικρό βαθμό από τις υπεργολαβίες. Και στους δυο κλάδους οι υπεργολαβικές επιχειρήσεις εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τους εντολείς τους αφού οι υπεργολαβίες καταλαμβάνουν σημαντικό κομμάτι του τζίρου τους. Στην ένδυση, όπου οι υπεργολαβίες αναθέτονται είτε για λόγους άμεσης απόκρισης είτε για λόγους κόστους, η εξάρτηση είναι μεγαλύτερη. Η εξειδίκευση των υπεργολάβων είναι υψηλή αλλά στην κλωστοϋφαντουργία αφορά μέρη της παραγωγικής διαδικασίας ενώ στην ένδυση δυο ή τρεις τύπους εργασιών. Οι υπεργολάβοι στην κλωστοϋφαντουργία και οι υπεργολάβοι άμεσης απόκρισης στην ένδυση δεν δεσμεύουν μέρος του εξοπλισμού τους για έναν εντολέα και οι σχέσεις τους δεν είναι τυποποιημένες, σε αντίθεση με τους υπεργολάβους κόστους στην ένδυση. Τέλος, η περίοδος πληρωμής στην κλωστοϋφαντουργία είναι μεγάλη ενώ στην ένδυση, και στις δυο κατηγορίες, μικρή.

4.4. Οι υπεργολαβίες στην Ελλάδα

Στον τομέα αυτό γίνεται ειδική αναφορά για τις υπεργολαβίες στους δυο κλάδους στην Ελλάδα. Αναλύονται οι λόγοι που επέτρεψαν την χρήση των υπεργολαβικών σχέσεων και ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζονται μέσα στο πλαίσιο λειτουργίας των δυο κλάδων.

Και στην Ελλάδα οι υπεργολαβικές σχέσεις αποτελούν ένα ευρέως διαδεδομένο φαινόμενο που υπήρχε από παλιά, όχι όμως στην έκταση στην

οποία εμφανίζεται σήμερα[7]. Η ευρεία χρήση τους οφείλεται στην οργανωτική δομή του τομέα που καθορίζεται από :

- το υψηλό επίπεδο κατάτμησης και την στενή αλληλεξάρτηση μεταξύ των επιχειρήσεων που δημιουργούν επαφές με άλλους τομείς.[8]
- την ανάπτυξη μέσα και γύρω από τον πολεοδομικό ιστό της πόλης
- τις αδύνατες ή λιγοστές εσωτερικές οικονομίες κλίμακας.
- την ανάγκη διαμόρφωσης μιας ευέλικτης τοπικής αγοράς εργασίας και πολλών πυκνών διαπροσωπικών σχέσεων.

Οι συνθήκες αυτές είναι ιδανικές για την διάχυση της παραγωγής μέσω της ανάπτυξης υπεργολαβικών σχέσεων, που διευρύνουν τις αλληλοσυσχετίσεις μεταξύ των μονάδων και αναδεικνύουν νέες γεωγραφικές σχέσεις. Παράλληλα όμως αναπτύσσουν την ζήτηση παροχής υπηρεσιών και διαμορφώνουν δίκτυα διανομής προϊόντων. Οι γεωγραφικές αποστάσεις μέσα στις οποίες μπορούν να αναπτυχθούν είναι μικρές προκειμένου να αυξηθούν οι δυνατότητες προσωπικών επαφών με χαμηλό κόστος. Μάλιστα όσο υψηλότερο είναι το κόστος αυτών των αλληλοσυσχετίσεων, τόσο οι μονάδες συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένα κομμάτια της πόλης.

Τα τελευταία χρόνια λόγω της κρίσης που έπληξε τους δυο κλάδους πολλές μονάδες οδηγήθηκαν σε υπεργολαβική σχέση, είτε με μεγαλύτερες μονάδες είτε με επιχειρήσεις του εξωτερικού. Η ισχύς τους επομένως στηρίχθηκε στο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα της φθηνής ανοργάνωτης εργασίας το οποίο, όπως τονίστηκε, δεν οδηγεί σε οικονομική ανάπτυξη την χώρα διότι δεν μεταφέρεται τεχνολογική γνώση από τις υπεργολαβίες που αναθέτουν οι ξένες επιχειρήσεις. Ειδικότερα στην ένδυση και πλεκτική οι υπεργολαβίες αναθέτονται από επιχειρήσεις του εξωτερικού, κυρίως Γερμανικές, και

[7] Σε ένα αξιοσημείωτο 10% των νοικοκυριών, ένα ή περισσότερα μέλη κάνουν δουλειά με το κομμάτι στο σπίτι (Βαΐου κ.α., 1993).

[8] Το επίπεδο κατάτμησης λαμβάνει δυο μορφές : α) κάθετη, όπου οι επιχειρήσεις απασχολούνται συνολικά με λειτουργίες όπως από το κλώσιμο ως την κατασκευή ρούχων και β) οριζόντια, όπου οι επιχειρήσεις ειδικεύονται σε μια λειτουργία όπως το κλώσιμο ή η ραφή, στην παραγωγή ατομικών προϊόντων ή τέλος στην επεξεργασία α' υλών.

βασίζονται στην βάση της δικτύωσης που ακολουθεί δυο διαδικασίες μετεξέλιξης : α) αναβάθμισης και σύσφιξης των σχέσεων με τις γερμανικές επιχειρήσεις και β) δημιουργίας μιας τοπικής δικτύωσης με κατεύθυνση τις χώρες της ΕΕ (Λαμπριανίδης, 1995).

Και στις δυο εκδοχές παρουσιάζονται παραδείγματα επιχειρήσεων που αύξησαν την απασχόλησή τους και έδωσαν σημάδια βραχυπρόθεσμης ή μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας. Στην πρώτη περίπτωση η εγχώρια επιχείρηση παραλαμβάνει τα υφάσματα και τις βοηθητικές ύλες από το εξωτερικό, τα συναρμολογεί και τα επανεξάγει στην Γερμανία. Αν οι εργασίες είναι πολύπλοκες εκτελούνται στο εσωτερικό της επιχείρησης, αλλιώς δίνονται ψασόν σε τοπικά συνεργεία ή σπίτια[9]. Από την άποψη των συστημάτων παραγωγής και τεχνολογίας μιλάμε για επιχειρήσεις απόλυτα ενταγμένες στο γερμανικό δίκτυο, με μόνη διαφορά το χαμηλό εργατικό κόστος. Οι απασχολούμενοι εκπαιδεύονται πάνω στην δουλειά (on the job training), αν και υπάρχουν ελλείψεις σε τεχνικό προσωπικό. Ουσιαστικά αποτελούν σύνθετες μονάδες με υψηλές επενδύσεις. Η δεύτερη περίπτωση αναφέρεται σε επιχειρήσεις οι οποίες επιδιώκουν να αυξήσουν την προστιθέμενη αξία μέσω του σχεδιασμού, επιλέγοντας είτε μια μορφή καθετοποίησης (επενδύσεις για πλεκτήρια, βαφεία κτλ.) είτε την ανάθεση υπεργολαβιών σε συνδυασμό με μείωση του κόστους. Οι μονάδες αυτές παράγουν

[9] Το φασόν στο έτοιμο ένδυμα στην Ελλάδα χωρίζεται σε 5 κατηγορίες (Λαμπριανίδης, 1995) : α) *Ανθυποφασόν*, όπου οι επιχειρήσεις λαμβάνουν όλα τα υλικά τα οποία και επεξεργάζονται (γάζωμα, συσκευασία) μέσω των αναλυτικών σχεδίων του εντολέα, β) *Υποφασόν*, όπου η επεξεργασία αφορά το κόψιμο, το ράψιμο και την συσκευασία, γ) *Φασόν*, όπου δίνονται τα υλικά και δείγμα του ρούχου και οι επιχειρήσεις απασχολούνται με την επεξεργασία του υφάσματος, το βάψιμο, το κόψιμο, το ράψιμο και την συσκευασία, δ) *"Φασόν εμπορία"*, όπου η επιχείρηση παράγει και δειγματίζει δική της κολεξιόν είτε με το δικό της όνομα είτε με του εντολέα και ε) *"Επώνυμο ρούχο"* όπου η επιχείρηση παράγει δική της κολεξιόν με το δικό της όνομα. Οι δυο πρώτες περιπτώσεις αφορούν καλό ρούχο και έπαψαν να υπάρχουν στην Ελλάδα. Η τρίτη κατηγορία αφορά φθηνό ρούχο και συναντάται στην μεγάλη μάζα των επιχειρήσεων στην Ελλάδα. Οι δυο τελευταίες κατηγορίες αφορούν ακριβό και επώνυμο ρούχο και λόγω των κεφαλαίων που απαιτεί η ανάπτυξή τους συναντώνται σε ελάχιστες επιχειρήσεις στην χώρα μας.

ολοκληρωμένα προϊόντα για χρηστές είτε στην Ελλάδα είτε στο εξωτερικό. Τα τελευταία χρόνια, λόγω της ανάγκης συμπίεσης του κόστους, έχουν αρχίσει να μετοικούν προς τις γειτονικές χώρες όπου η εργασία είναι φθηνή.

Τα δίκτυα αυτά πιθανόν να μην ήταν επιλογή της αναπτυξιακής πολιτικής, ωστόσο η εξάπλωσή τους μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι μετουσιώθηκαν από τις κοινωνικές δομές και τις μακροχρόνιες παραγωγικές παραδόσεις. Θα πρέπει όμως να τονιστεί και η συμβολή του κράτους στην διαιώνιση του φαινομένου με την ανοχή από πλευράς του των ανωμαλιών στις εργασιακές σχέσεις, στους μισθούς και τις συνθήκες εργασίας. Στην διαιώνιση του φαινομένου σημαντικό ρόλο επίσης ρόλο έπαιξαν η κακή διαχείριση των αδειών λειτουργίας, των κρατικών δανείων και των φόρων, η αδυναμία έλεγχου και η ανεπαρκής επιβολή των λίγων κανονισμών. Η κρατική συμπεριφορά εξαρτάται, και ως ένα βαθμό νομιμοποιείται, από την κοινωνική συνενοχή η οποία τρέφει τέτοιου είδους φαινόμενα, ιδιαίτερα σε περιοχές που είναι πολύ έντονα.

Συνοπτικά, η οργανωτική δομή του τομέα επέτρεψε την χρήση των υπεργολαβικών σχέσεων. Ενισχυτικά επέδρασε και η κρίση των τελευταίων ετών που ανάγκασε πολλές μονάδες σε υπεργολαβική σχέση, είτε με μεγαλύτερες μονάδες είτε με επιχειρήσεις του εξωτερικού. Η ισχύς αυτών των σχέσεων έχει σχέση με την θέση της χώρας στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας, στηριζόμενη στο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα της φθηνής ανοργάνωτης εργασίας. Ειδικότερα στην ένδυση και πλεκτική η δικτύωση αφορά επιχειρήσεις του εξωτερικού, κυρίως Γερμανικές, και ακολούθησε δυο διαδικασίες μετεξέλιξης : α) αναβάθμισης και σύσφιξης των σχέσεων με τις γερμανικές επιχειρήσεις και β) δημιουργίας μιας τοπικής δικτύωσης με κατεύθυνση τις χώρες της ΕΕ. Ουσιαστικά στην πρώτη περίπτωση οι εγχώριες επιχειρήσεις λειτουργούν σαν υποκαταστήματα των ξένων ενώ στην δεύτερη περίπτωση λειτουργούν σαν καθετοποιημένες μονάδες, προσπαθώντας να ξεφύγουν από αυτή την εξάρτηση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η γεωγραφική διάσταση των υπεργολαβικών σχέσεων - η περίπτωση του Π. Σ. Θεσσαλονίκης[1]

Το κεφάλαιο αυτό αποτελεί το τρίτο στάδιο προσέγγισης των υπεργολαβικών σχέσεων όπου αναλύονται οι επιπτώσεις των υπεργολαβικών σχέσεων στον χώρο, μέσα στο πλαίσιο λειτουργίας των δυο κλάδων. Επιλέγεται το Π.Σ. θεσσαλονίκης αφού η έκταση των υπεργολαβικών σχέσεων είναι, αναλογικά με τον πληθυσμό, η μεγαλύτερη στην χώρα. Τα συμπεράσματα στηρίζονται σε σχετικές μελέτες που έχουν γίνει για την περιοχή τα προηγούμενα χρόνια. Τέλος αναλύεται μια συγκεκριμένη περιοχή του πολεοδομικού συγκροτήματος (δήμος Συκέων) προκειμένου να διαπιστωθούν οι συνθήκες εργασίας των απασχολούμενων αλλά και οι επιπτώσεις στην λειτουργία της περιοχής.

Το πολεοδομικό συγκρότημα Θεσσαλονίκης αποτελεί την δεύτερη μεγαλύτερη συγκέντρωση βιομηχανικών δραστηριοτήτων στην χώρα μας. Σύμφωνα με τις βιομηχανικές απογραφές, στο διάστημα 1958-1988 παρουσίαζε ρυθμούς αύξησης βιομηχανικών καταστημάτων και απασχόλησης μεγαλύτερους από το σύνολο της χώρας. Δεν υπήρξαν δηλαδή τάσεις αποβιομηχάνισης όπως στην περίπτωση των Αθηνών. Η δυναμική αυτή στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό στην ανάπτυξη των υπεργολαβικών σχέσεων. Η Θεσσαλονίκη παρουσιάζει την μεγαλύτερη πανελλαδικά αναλογία εργαζομένων με υπεργολαβική σχέση στο σύνολο του εργατικού δυναμικού. Το εργατικό κέντρο Θεσ/νίκης υπολόγισε ότι δίπλα στους επίσημους 23000 εργαζόμενους στο έτοιμο ένδυμα και το πλεκτό υπάρχουν άλλοι 20000-35000 "κρυφά" εργαζόμενοι σε σπίτια και εργαστήρια (1989).

Στην Θεσ/νίκη ο κλάδος της κλωστοϋφαντουργίας αντιπροσωπεύει περίπου το 19% και της ένδυσης το 20,5% των μεταποιητικών μονάδων στο σύνολο

[1] Το κεφάλαιο αυτό στηρίζεται στις μελέτες των Βαίου, Χατζημιχάλη, Λαμπριανίδη, Χρονάκη για τις επιπτώσεις της διάχυσης της παραγωγής στο Π.Σ.Θ. και του Πελαγίδη για τις επιπτώσεις της εργασιακής ευελιξίας στον ίδιο χώρο.

της χώρας. Το ποσοστό των υπεργολαβιών που αναλαμβάνονται στους δυο υπό εξέταση κλάδους είναι υψηλότερο από το σύνολο της χώρας με σημαντικότερα ποσοστά στους υποκλάδους του έτοιμου ενδύματος, στα βαφεία-φινιριστήρια, την παραγωγή νημάτων και την πλεκτική. Το υψηλό ποσοστό υπεργολαβιών επιβεβαιώνει τόσο την δυναμική των υπεργολαβιών στους δυο κλάδους όσο και μια μορφή ειδίκευσης της περιοχής που εστιάζεται κυρίως σε δραστηριότητες εντάσεως εργασίας. Άλλωστε η ύπαρξη μιας σχετικής βιομηχανικής παράδοσης και ενός ευέλικτου εργατικού δυναμικού αποτέλεσαν ισχυρά κίνητρα για την ανάπτυξή τους. Ανεξάρτητα του κλάδου, το ποσοστό της παραγωγής που δίνεται υπεργολαβικά αυξάνει την δεκαετία 1980-90 με αποτέλεσμα οι εργαζόμενοι στον υπεργολαβικό τομέα να είναι περισσότεροι από τους "τυπικά" εργαζόμενους (αναλογία 1 προς 0,7).

Η χωροθετική διάταξη του δικτύου είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, δημιουργώντας μια ιδιόμορφη κατάσταση που ακολουθεί ένα βασικό χαρακτηριστικό : οι παραδοσιακοί κλάδοι εντάσεως εργασίας συγκεντρώνονται στο εσωτερικό του Π.Σ.Θ. ενώ οι κλάδοι εντάσεως κεφαλαίου στα όριά του. Ειδικότερα, σύμφωνα με τα στοιχεία του ΕΒΕΘ, οι μονάδες πλεκτικής και ετοίμου ενδύματος, ως κλάδοι εντάσεως εργασίας, παρουσιάζουν συγκέντρωση στο κέντρο της πόλης, με το 62% των επιχειρήσεων-εντολέων να συγκεντρώνεται στην περιοχή του Βαρδάρη, ένα πραγματικό garment district (Ένθετο χάρτης 1). Η πλειονότητα των υπεργολαβικών επιχειρήσεων σε αυτούς τους υποκλάδους βρίσκονται σε απόσταση 7-8 χιλιόμετρα από τους εκάστοτε εντολείς ενώ η μέση απόσταση των συνεργείων φασόν είναι 4,5 χιλιόμετρα. Οι αναθέσεις στα σπίτια χαρακτηρίζονται από τις μικρές μεταξύ τους αποστάσεις και δεν ξεπερνούν ποτέ το χιλιόμετρο. Τα συνεργεία φασιονιστών και ατόμων που εργάζονται στο σπίτι είναι πάρα πολλά, δεν ενσωματώνονται ποτέ στην κύρια παραγωγική διαδικασία και αφορούν κυρίως γυναίκες (75%) όπου ο βαθμός ειδίκευσης είναι χαμηλός (Πελαγίδης, 1995). Η κατανομή αυτή εξυπηρετεί τις επιχειρήσεις αφού όλες οι βασικές τους δραστηριότητες γίνονται σ' ένα μικρό γεωγραφικό χώρο, συμβάλλοντας στην διαπλοκή των χρήσεων και στην διατήρηση της καθημερινής ζωντάνιας μέσα στην πόλη. Ωστόσο αναπαραγάγει τις απαράδεκτες εργασιακές συνθήκες σε

εργαστήρια και σπίτια. Οι συνθήκες είναι δυσμενέστερες για τις επιχειρήσεις που κάνουν εξαγωγές λόγω του έντονου ανταγωνισμού από τρίτες χώρες, ειδικότερα από τις Βαλκανικές.

Οι αναθέσεις γεωγραφικά τοποθετούνται στην ευρύτερη περιοχή Θεσσαλονίκης ή το πολύ στους γύρω νομούς της Κεντρικής Μακεδονίας. Ένα μεγάλο μέρος των επιχειρήσεων αναλαμβάνει υπεργολαβίες από το εξωτερικό, κυρίως από την Γερμανία, και αναλόγως της ειδίκευσης που απαιτείται είτε την εκτελεί η ίδια είτε την δίνει σε μικρά συνεργεία ή φασιονιστές. Η πρώτη περίπτωση αναφέρεται στην λιγότερο συναντώμενη μορφή που είναι η υπεργολαβία ειδίκευσης. Αφορά κυρίως τους υποκλάδους της νηματουργίας και βαφής όπου χρησιμοποιούνται τεχνικές εντάσεως κεφαλαίου και η τεχνολογία είναι σύγχρονη. Οι επιχειρήσεις δουλεύουν αποκλειστικά για μεγάλους (ξένους ή εγχώριους) εντολείς και χαρακτηρίζονται από την χρησιμοποίηση εξειδικευμένου προσωπικού. Δεν απευθύνονται στην τοπική αγορά αλλα υλοποιούν προγράμματα παραγωγής άλλων επιχειρήσεων που απευθύνονται στην εθνική ή διεθνή ζήτηση. Η δεύτερη περίπτωση αφορά την συνηθέστερη μορφή υπεργολαβιών στους δυο κλάδους που είναι η υπεργολαβία ποσότητος (capacity subcontracting). Το 33% των επιχειρήσεων αναθέτει περισσότερο από το 60% της παραγωγής του σε υπεργολαβίες ποσότητος, κυρίως μέσα στα όρια του Π. Σ. Θεσ/νίκης (Χάρτης 2). Οι υπεργολάβοι κυμαίνονται από 4-10 και αυξάνουν όσο αυξάνει το μέγεθος της μονάδας. Ο κύριος λόγος βέβαια που αναθέτονται αυτού του είδους οι υπεργολαβίες είναι ότι ικανοποιούν την επιτακτική ανάγκη των δυο κλάδων για μείωση του κόστους εργασίας προκειμένου να αντεπεξέλθουν στον ανταγωνισμό από τις γείτονες χώρες[2].

[2] Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται σημαντική μετοίκηση επιχειρήσεων προς γειτονικές χώρες όπου το κόστος είναι ιδιαίτερα μικρό. Αυτές οι τάσεις είναι ιδιαίτερα έντονες στο έτοιμο ένδυμα αφού στην Ελλάδα μια γαζώτρια με 3 παιδιά μαζί με ασφαλιστικές εισφορές παίρνει μεροκάματο 10000 δρχ. ενώ στην Βουλγαρία 625 δρχ. Η διαφορά δεν καλύπτεται από μια αντίστοιχη διαφορά στην παραγωγικότητα : στην Ελλάδα η εργαζόμενη θα ράψει 10 παντελόνια την ημέρα ενώ στην Βουλγαρία 6.

Επειδή τα παραπάνω στοιχεία έχουν κυρίως ποιοτικό χαρακτήρα και δεν αφορούν μακροοικονομικά μεγέθη, για να εξεταστούν συνολικά οι επιπτώσεις στον αστικό ιστό θα πρέπει να δούμε τον κάθε χώρο χωριστά. Μια ποσοτική μελέτη που έγινε για έναν συγκεκριμένο δήμο της πόλης (Συκιές) έδειξε ότι σε ένα ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό 10% των νοικοκυριών (σε δείγμα 600-1600), κάποιο μέλος εργάζεται φασόν στο σπίτι. Το 80,2% των επιχειρήσεων ετοίμου ενδύματος και πλεκτικής αναλαμβάνει υπεργολαβίες κυρίως από το κέντρο της πόλης (45%) και εν συνεχεία τις αναθέτει σε συνεργεία φασόν κυρίως σε συνοικίες του δήμου (36,8%) αλλά και σε άλλους γειτονικούς νομούς (21,1%). Τα εργαστήρια φασόν βρίσκονται όλα σε ισόγειους ή υπόγειους χώρους οι οποίοι χαρακτηρίζονται ακατάλληλοι ακόμη και από τους ίδιους τους ιδιοκτήτες. Χρησιμοποιούν φως ακόμα και την ημέρα, έχουν ανεπαρκή θέρμανση και βαμμένα εξωτερικά τζάμια. Αυτές οι συνθήκες εξασφαλίζουν ανωνυμία στον εργοδότη αφού το εργαστήριο δεν γίνεται εύκολα αντιληπτό και διαμορφώνουν ένα ομοιόμορφο περιβάλλον που δεν επιτρέπει στους εργαζόμενους να "χαζεύουν έξω".

Τα συμπεράσματα δείχνουν κάποιες επικρατούσες τάσεις και δεν μπορούν να γενικευτούν για όλη την πόλη. Σε ορισμένες περιοχές το φαινόμενο του φασόν εμφανίζει ακόμη μεγαλύτερη συγκέντρωση, πιθανότατα με πιο έντονα αποτελέσματα (Χάρτης 3). Αυτό ωστόσο που μπορεί να γενικευθεί είναι το γεγονός ότι τα συνεργεία ανταγωνίζονται μεταξύ τους και δεν συνεργάζονται όπως συμβαίνει στις περιοχές της Τρίτης Ιταλίας με τους impannatori, κάτι που έχει ως συνέπεια χαμηλούς μισθούς (για 8-12 ώρες το μεροκάματο είναι 6000-15000 δρχ.) αφού δεν υπάρχουν περιθώρια διαπραγματεύσεων με τον εντολέα. Η διάχυση αυτών των δραστηριοτήτων στον χώρο έχει περιβαλλοντικό κόστος για την πόλη και κοινωνικό κόστος για τους εργαζόμενους. Το κυκλοφοριακό, η ηχορύπανση και οι χαμηλοί μισθοί ως συνέπεια της υπερπροσφοράς εργατικού δυναμικού είναι κάποιες μορφές έκφρασης αυτού του κόστους.

Συνοπτικά, σε εθνικό επίπεδο οι τοπικές μονάδες κλωστοϋφαντουργίας αντιπροσωπεύουν το 19% και της ένδυσης το 20% του συνόλου της

μεταποίησης. Επίσης το Π. Σ. Θεσ/νίκης εμφανίζει την μεγαλύτερη πανελλαδικά αναλογία εργαζομένων με υπεργολαβική σχέση στο σύνολο του εργατικού δυναμικού. Από τους υποκλάδους του τομέα με τα μεγαλύτερα ποσοστά ανάληψης είναι το έτοιμο ένδυμα, τα βαφεία, τα νήματα και η πλεκτική. Η γεωγραφική διαμόρφωση του δικτύου έχει ως αποτέλεσμα χαμηλό μεταφορικό κόστος και συμβάλλει στην διατήρηση της ζωντάνιας μέσα στην πόλη, παράλληλα όμως αναπαραγάγει απαράδεκτες συνθήκες εργασίας και επιβαρύνει το περιβάλλον και την κυκλοφορία. Ένα μεγάλο μέρος επιχειρήσεων αναλαμβάνει υπεργολαβίες από το εξωτερικό και αναλόγως της ειδίκευσης είτε την δίνει σε συνεργεία φασόν είτε την εκτελεί η ίδια. Ωστόσο η συνηθέστερα συναντώμενη μορφή υπεργολαβίας είναι η υπεργολαβία χωρικότητας (ή ποσότητας) που εκμεταλλεύεται το φθηνό και ευέλικτο, χωρίς ειδίκευση, εργατικό δυναμικό. Σε επίπεδο γειτονιάς (Συκιές) η έρευνα έδειξε ένα πολύ υψηλό ποσοστό νοικοκυριών όπου ένα μέλος εργάζεται φασόν στο σπίτι (10% σε δείγμα 600-1600 νοικοκυριά). Οι εντολείς προέρχονται από το κέντρο της πόλης και οι αναθέσεις φασόν τοποθετούνται είτε στα όρια του δήμου είτε σε γειτονικούς νομούς. Τα εργαστήρια φασόν βρίσκονται σε υπόγειους χώρους με ελλιπή φωτισμό και θέρμανση, στοιχεία που εξυπηρετούν τις επιδιώξεις των επιχειρηματιών. Τα αποτελέσματα αυτά δεν μπορούν να γενικευθούν για το σύνολο της πόλης, δείχνουν ωστόσο κάποιες επικρατούσες συνθήκες αν και σε άλλες περιοχές το φαινόμενο πιθανόν να εμφανίζεται σε μεγαλύτερη έκταση. Το σίγουρο όμως είναι ότι τα συνεργεία ανταγωνίζονται μεταξύ τους με αποτέλεσμα χαμηλούς μισθούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Στοιχεία και προτάσεις για τις υπεργολαβίες στους δυο κλάδους

6.1. Δυσκολίες μέτρησης

Η έλλειψη στοιχείων είναι εμφανής σε οποιονδήποτε προσπαθήσει να αποτιμήσει την έκταση των φαινομένων στην Ελλάδα. Στην ενότητα αυτή παρουσιάζεται ο τρόπος με τον οποίο μετράται το φασόν στην χώρα μας και οι λόγοι στους οποίους οφείλεται η παραπάνω δυσκολία.

Στην διεθνή βιβλιογραφία το σύνολο των εμπειρικών ερευνών είναι ποιοτικού χαρακτήρα διότι η ακριβής ποσοτική εκτίμηση του βαθμού επέκτασης των υπεργολαβικών σχέσεων είναι πολύ δύσκολη αφού :

- δεν υπάρχει η δυνατότητα καταγραφής σε διαφορετικές χρονικές στιγμές των χαρακτηριστικών κάποιου δείγματος λόγω των μεγάλων ποσοστών θνησιμότητας που παρουσιάζουν οι μονάδες που ενέχονται στο φαινόμενο. Ακόμη και αν περιορίσουμε την μελέτη στο επίπεδο της μεμονωμένης επιχείρησης δεν θα καταφέρουμε να βγάλουμε σαφή συμπεράσματα διότι οι ποσότητες που αναθέτονται υπεργολαβικά μεταβάλλονται συνεχώς, οι συνεργασίες αλλάζουν ταχύτατα και οι εργαζόμενοι αυξομειώνονται λόγω εποχιακών διακυμάνσεων.
- ανθεί η παραοικονομία αφού, με την ανοχή του κράτους, υπάρχει σωρεία παρατυπιών με αποτέλεσμα οι επιχειρήσεις να είναι φειδωλές στις απαντήσεις που δίνουν.
- οι στατιστικές μέθοδοι αδυνατούν να καταγράψουν την πραγματική εργασία των γυναικών. Αυτό οφείλεται τόσο στους όρους με τους οποίους διαμορφώνονται οι εργασιακές σχέσεις όσο και στον ρόλο που παίζει η εργασία στην διαμόρφωση των σχέσεων μέσα στην οικογένεια. Οι γυναίκες που απασχολούνται στο σπίτι θεωρούν την απασχόλησή τους ως βοήθεια προς στην οικογένεια (ή την επιχείρηση του άντρα τους) και όχι πραγματική απασχόληση (Βαίου, 1993).

Η ΕΣΥΕ συγκεντρώνει στοιχεία μόνο για τις επιχειρήσεις που εμπλέκονται στο φαινόμενο του φασόν. Η συγκέντρωση αυτών των στοιχείων γίνεται με ερωτηματολόγια μέσα από τις ετήσιες βιομηχανικές απογραφές και αφορούν επιχειρήσεις που απασχολούν περισσότερα από 20 άτομα, με ένα μικρό δείγμα που απασχολεί 10-19 άτομα, ενώ κάθε 5 χρόνια υπάρχει δείγμα και για επιχειρήσεις με λιγότερους από 10 απασχολούμενους. Οι απογραφές διακρίνουν δυο είδη φασόν :

- το *πιστωτικό* (έσοδα), δηλαδή την συμμετοχή στην ακαθάριστη αξία παραγωγής της επιχείρησης εσόδων από παραγωγή ή επεξεργασία προϊόντων για λογαριασμό τρίτων, όπου η α' ύλη ή το προϊόν ανήκει σε τρίτους.
- το *χρεωστικό* (πληρωμές), δηλαδή τις αμοιβές σε τρίτους για παραγωγή ή επεξεργασία προϊόντων για λογαριασμό της επιχείρησης. Εδώ δεν προσδιορίζεται αν τα υλικά ή το προϊόν είναι του εντολέα.

Ήδη από τον τρόπο συλλογής των στοιχείων, φαίνεται να προκύπτει μια σημαντική υποεκτίμηση της αξίας παραγωγής που γίνεται υπεργολαβικά ή φασόν αφού (Λαμπριανίδης, 1992) :

- οι μετρήσεις του χρεωστικού φασόν είναι αφερέγγυες επειδή δεν διευκρινίζεται αν τα υλικά είναι του εντολέα (οπότε πληρώνεται μόνο η επεξεργασία τους) ή του υπεργολάβου (οπότε στην αξία πληρωμών συμπεριλαμβάνεται και το κόστος τους).
- υπάρχουν κλάδοι που εμφανίζουν τα έσοδα από υπεργολαβίες μικρότερα των πληρωμών. Το γεγονός αυτό συμβαίνει διότι οι εντολείς δεν ανήκουν στον ίδιο κλάδο με τους υπεργολάβους με συνέπεια να μην αποκαλύπτονται οι σχέσεις υπεργολαβίας μεταξύ των κλάδων. Επίσης είναι περίεργο για δυο λόγους : πρώτον διότι η Ελλάδα δεν αναθέτει υπεργολαβίες αλλά αναλαμβάνει και δεύτερον διότι υπεργολαβίες αναθέτουν και οι εμπορικές επιχειρήσεις.
- τα στοιχεία μετρούν την υπεργολαβία μόνο σε σχέση με την αξία ενώ θα έπρεπε να την μετρούν και σε σχέση με την απασχόληση. Η παράληψη αυτή δημιουργεί προβλήματα υποεκτίμησης της σημασίας του φαινομένου

σε κάποιον κλάδο. Έτσι π.χ. ο κλάδος των εκτυπώσεων εμφανίζει μεγαλύτερη αξία υπερωλαβιών από τον κλάδο των ενδυμάτων, όμως με βάση μέτρησης την απασχόληση η εικόνα είναι ακριβώς η αντίθετη. Επιπλέον η μέτρηση με βάση την αξία είναι προβληματική διότι η υπερωλαβική σχέση βασίζεται σε ανισότιμη βάση (ευνοεί τον ισχυρότερο στην υπερωλαβική αλυσίδα).

- δεν λαμβάνονται υπόψη οι επιχειρήσεις με λιγότερα από 10 άτομα που στην Ελλάδα είναι οι κατ' εξοχήν αποδέκτες υπερωλαβικών εντολών.
- ο τρόπος συλλογής με ερωτηματολόγια αποκρύπτει σημαντικό μέρος των δραστηριοτήτων αφού οι επιχειρήσεις δεν είναι υποχρεωμένες να δηλώσουν τις πραγματικές αξίες των δηλωθέντων.

Συνοπτικά, η ακριβής ποσοτική εκτίμηση του φαινομένου των υπερωλαβιών είναι δύσκολη λόγω αδυναμίας καταγραφής των χαρακτηριστικών μιας χρονολογικής σειράς σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, μεγάλης έκτασης της παραοικονομίας και αδυναμίας καταγραφής της πραγματικής εργασίας των γυναικών. Τα στοιχεία που συλλέγονται στην Ελλάδα είναι ελλιπή και αφορούν το φασόν το οποίο διαχωρίζουν σε πιστωτικό και χρεωστικό. Αυτή η διάκριση δεν παρέχει αξιόπιστα στοιχεία διότι δεν διευκρινίζει την καταγωγή των υλικών, μετρά την υπερωλαβία μόνο σε σχέση με την αξία και δεν αποκαλύπτει τις διακλαδικές σχέσεις. Επίσης η όλη διαδικασία είναι διαβλητή διότι στηρίζεται σε ερωτηματολόγια που δεν λαμβάνουν υπόψη τις μικρές επιχειρήσεις.

6.2. Ποσοτική εκτίμηση των φαινομένων στην Ελλάδα

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται στοιχεία που έχουν εξαχθεί από τις ετήσιες βιομηχανικές απογραφές της ΕΣΥΕ (ποσοτικού χαρακτήρα με τα όποια προβλήματα αυτό συνεπάγεται) και από μια πρόσφατη μελέτη του ΙΟΒΕ (ποιοτικού χαρακτήρα). Παρουσιάζουν την έκταση των υπερωλαβικών σχέσεων στους κλάδους κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης στην Ελλάδα κατά τα τρία τελευταία χρόνια εώς την πρόσφατη αδημοσίευτη απογραφή (1995).

Πίνακας 21 : **Γεωγραφική κατανομή των επιχειρήσεων υπεργολαβίας στην κλωστοϋφαντουργία και ένδυση (1995)**

Νομοί	Αριθμός επιχειρήσεων	Αριθμός απασχολούμενων
Αττικής	120	3505
Βοιωτίας	4	66
Εύβοιας	7	205
Αιτωλοακαρνανίας	23	680
Αργολίδας	6	48
Αχαΐας	10	380
Λακωνίας	1	10
Κερκύρας	1	24
Λάρισας	11	679
Μαγνησίας	5	210
Δράμας	17	1865
Ημαθίας	6	330
Θεσσαλονίκης	59	2350
Καβάλας	20	1830
Καστοριάς	2	46
Κιλκίς	3	288
Κοζάνης	1	19
Πέλλης	3	265
Πιερίας	11	580
Σερρών	3	159
Φλώρινας	2	268
Έβρου	17	1305
Ξάνθης	12	1268
Ροδόπης	9	308
Κυκλάδων	1	19
Ηρακλείου	5	34
Χανίων	1	3
Σύνολο χώρας	***360***	***16744***

Πηγή : ΙΟΒΕ, Επιτόπια έρευνα, 1997.

Ο *πίνακας 21* μας δείχνει την γεωγραφική κατανομή των επιχειρήσεων κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης που εμπλέκονται σε υπεργολαβική σχέση. Το δείγμα που συνέλεξε το ΙΟΒΕ (2000 επιχειρήσεις) είναι μικρό και πιθανόν οι απασχολούμενοι με υπεργολαβικές σχέσεις να είναι πολλαπλάσιοι του

αναφερόμενου αριθμού. Παρατηρούμε ότι οι περισσότερες επιχειρήσεις που εμπλέκονται σε υπεργολαβίες συγκεντρώνονται στους νομούς Αττικής (120) και Θεσ/νίκης (59). Το ίδιο συμβαίνει και από την πλευρά της απασχόλησης όπου οι περισσότεροι απασχολούμενοι με υπεργολαβική σχέση βρίσκονται στους νομούς Θεσ/νίκης (34% του συνόλου) και Αττικής (21% του συνόλου). Επίσης, το φαινόμενο βρίσκεται σε μεγάλη έκταση στην Β. Ελλάδα κάτι που φαίνεται και από το γεγονός ότι στους νομούς της Β. Ελλάδος λειτουργούν 165 επιχειρήσεις που εμπλέκονται σε υπεργολαβίες (48% του συνόλου), απασχολώντας 10881 απασχολούμενους (64% του συνόλου).

***Πίνακας 22 :* Συμμετοχή των εσόδων και πληρωμών φασόν στην ακαθάριστη αξία παραγωγής και την ανάλωση (Μεγ. βιομηχ., εκατ. δρχ.)**

Υποκλάδοι	Έσοδα φασόν επί % της ΑΑΠ			Πληρωμές φασόν επί % του συνόλου της αναλώσεως		
Ετη	1993	1994	1995	1993	1994	1995
171	2,08	1,84	0,41	4,78	4,32	1,66
172	1,31	1,33	1,12	9,70	11,13	10,41
173	81,51	94,77	94,27	9,89	6,57	6,91
174	0,65	0,66	0,95	15,62	13,05	7,09
175	2,67	2,85	3,08	3,61	3,75	2,35
176	4,20	6,90	6,77	12,66	11,92	8,83
177	9,35	8,33	1,89	23,35	23,85	23,28
17	***12,16***	***11,59***	***9,98***	***11,16***	***10,45***	***7,70***
181	3,62	7,14	9,15	4,65	2,08	1,71
182	14,43	12,90	12,80	27,58	27,35	27,32
183	25,11	18,74	15,45	20,72	17,49	15,75
18	***14,76***	***13,12***	***12,88***	***27,16***	***26,73***	***26,67***

Πηγή : ΕΣΥΕ, Αδημοσίευτα στοιχεία των ετήσιων βιομηχανικών απογραφών 1993-95.

Ο *πίνακας 22* αφορά τις πληρωμές και τα έσοδα φασόν της μεγάλης βιομηχανίας. Οι πληρωμές φασόν παρουσιάζονται ως ποσοστό της συνολικής αναλώσεως και τα έσοδα φασόν ως ποσοστό της ακαθάριστης αξίας της παραγωγής. Παρατηρούμε ότι τόσο η κλωστοϋφαντουργία όσο και η ένδυση παρουσιάζουν στην τριετία μείωση στα έσοδα φασόν ως ποσοστό της ΑΑΠ με μεγαλύτερη στον υποκλάδο κατασκευής και βαφής γουναρικών (183). Μόνο

πέντε υποκλάδοι εμφανίζουν αύξηση στα έσοδα ως ποσοστό της ΑΑΠ, με μεγαλύτερη στον υποκλάδο φινιρίσματος κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων (173), όπου και το μεγαλύτερο ποσοστό εσόδων. Μείωση παρουσιάζεται στους δυο κλάδους και στις πληρωμές φασόν ως ποσοστό της ανάλωσης, με μεγαλύτερη στον υποκλάδο των ετοίμων κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων εκτός ενδυμάτων (174).

Οι υποκλάδοι του φινιρίσματος (173) και βαφής γουναρικών (183) είναι αυτοί που περισσότερο αναλαμβάνουν φασόν αφού παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ποσοστό εσόδων ως ποσοστό της ΑΑΠ. Οι κλάδοι αυτοί είναι εντάσεως κεφαλαίου και αντανακλούν το σημαντικό πρόβλημα των στοιχείων της ΕΣΥΕ. Φασόν κυρίως αναλαμβάνουν οι μικρού μεγέθους μονάδες οι οποίες δεν περιλαμβάνονται στο δείγμα που συλλέγει η ΕΣΥΕ με αποτέλεσμα τα συμπεράσματα να μην είναι τα αναμενόμενα. Αντίστοιχο πρόβλημα εμφανίζεται και στην στήλη της αναλώσεως όπου οι υποκλάδοι με τα μεγαλύτερα ποσοστά εντολών εκτέλεσης φασόν είναι η πλεκτική (177) και η ένδυση (182). Επειδή οι δυο υποκλάδοι κυρίως αναλαμβάνουν φασόν από το εξωτερικό, φαίνεται ότι τα ποσοστά αφορούν αναθέσεις σε σπίτια και εργαστήρια φασιονιστών.

Πίνακας 23 : **Τρόπος διεξαγωγής της παραγωγικής διαδικασίας**

Υποκλάδοι	Στο εργοστάσιο	Φασόν	
		Στο εσωτερικό	Στο εξωτερικό
Κλωστοϋφαντουργία	***87,3***	***11,8***	***0,9***
Εκκοκκιστήρια	100	0	0
Νηματουργία	97,5	2,1	0,4
Υφαντουργία	93,8	6	0,2
Βαφεία-Φινιριστήρια	99,3	0,1	0,6
Πλεκτική	83,2	15,4	1,4
Ένδυση-Υπόδηση	***72,7***	***25,4***	***1,9***
Ετοιμο ένδυμα	68,5	29,5	2
Λευκά είδη-Υφ. Επίπλων	93,5	6,5	0
Sportswear	88	5	7
Υπεργολαβία	84,5	14	1,5

Πηγή : ΙΟΒΕ, Επιτόπια έρευνα από δείγμα 2000 επιχειρήσεων (μέσος όρος ποσοστών).

Ο *πίνακας 23* μας δείχνει τον τρόπο με τον οποίο λαμβάνει χώρα η παραγωγική διαδικασία στους κλάδους και υποκλάδους της κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης. Κατά κύριο λόγο πραγματοποιείται στο εργοστάσιο και μόνο ένα μικρό ποσοστό διεξάγεται με το σύστημα φασόν. Οι υποκλάδοι της κλωστοϋφαντουργίας πραγματοποιούν το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγικής τους διαδικασίας μέσα στο εργοστάσιο, ενώ της ένδυσης δίνουν και έξω. Πιο αναλυτικά στην κλωστοϋφαντουργία το 87% της παραγωγικής διαδικασίας πραγματοποιείται μέσα στο εργοστάσιο ενώ το υπόλοιπο 12,7% με το σύστημα φασόν. Στην ένδυση το ποσοστό που αφορά το φασόν παρουσιάζεται αυξημένο (27,3%), ενώ στο εργοστάσιο πραγματοποιεί την παραγωγή του το 72,7% των επιχειρήσεων του δείγματος.

***Πίνακας 24* : Εξαγωγές ενδυμάτων Φασόν στην Γερμανία (χιλ. τόνοι)**

	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Ενδύματα από σταθερό ύφασμα	586	592	620	552	384	240
Πλεκτά υφάσματα	125	133	172	192	82	63
Σύνολο Ελληνικών Εξαγωγών Φασόν	711	725	792	744	466	303
Σύνολο Ελληνικών εξαγωγών ετοίμων ενδυμάτων στην Γερμανία	1457	1535	1691	1757	1446	1140
Μερίδιο Φασόν	***48,8***	***47,2***	***46,8***	***42,3***	***33***	***27***

Πηγή : Ετήσια έκθεση του γραφείου συμβούλου οικονομικών και εμπορικών υποθέσεων της Ελληνικής πρεσβείας στην Βόννη.

Τέλος, ο *πίνακας 24* παρουσιάζει τις εξαγωγές στην Γερμανία ενδυμάτων που παράχθηκαν με φασόν[1]. Η συνεχής πτώση των εξαγώγιμων ποσοτήτων αντανακλάται και στο μερίδιο που κατέχει το φασόν (σχεδόν 50% μείωση σε 5 χρόνια). Φαίνεται λοιπόν ότι η αύξηση του εργατικού κόστους τα τελευταία χρόνια αναγκάζει τις ξένες επιχειρήσεις να αναζητούν νέες φθηνότερες αγορές (που τις βρίσκουν στις γειτονικές βαλκανικές χώρες).

[1] Πρέπει να σημειωθεί ότι πιθανόν να υπάρχει σημαντική υποεκτίμηση, κυρίως λόγω του τρόπου μέτρησης της ΕΣΥΕ. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται από τον Σύνδεσμο Κατασκευαστών Ετοίμων Ενδυμάτων, "το 1983 η ΕΣΥΕ έλεγε ότι εξάγουμε στην Γερμανία 13 εκατ. T-shirts της κατηγορίας 4 ενώ οι Γερμανοί λένε ότι εισάγουνε από εμάς 25 εκατ. τεμάχια, σχεδόν τα διπλά" (Βαίου & Χατζημιχάλης, 1997). Βέβαια η κατάσταση σήμερα μπορεί να έχει βελτιωθεί, ωστόσο λόγω του τρόπου λειτουργίας των επιχειρήσεων πιθανόν ένα σημαντικό εξαγώγιμο κομμάτι να μην καταγράφεται.

Η μελέτη του ΙΟΒΕ έδωσε και άλλα ενδιαφέροντα, ποιοτικού χαρακτήρα, στοιχεία που προέκυψαν μέσα από ερωτήσεις πολλαπλών απαντήσεων :

- όσον αφορά τον μηχανολογικό εξοπλισμό αυτός θεωρείται σχετικά σύγχρονος. Στο 21,6% των επιχειρήσεων είναι κάτω από 5 έτη, στο 61,8% από 5-10 έτη και στο 16,7% πάνω από 10 έτη.
- το 85,5% των επιχειρήσεων στο φασόν απασχολούν μια βάρδια, το 10,3% δυο βάρδιες και το 4,2% τρεις βάρδιες. Ωστόσο το ποσοστά διπλής και τριπλής βάρδιας πιθανόν να είναι σημαντικά διαφοροποιημένα λόγω του φόρτου εργασιών σε περιόδους αιχμής.
- το 61,9% των επιχειρήσεων χρησιμοποιούν εγχώριες α' ύλες και το 38,1% ξένες.
- το 58,4% των επιχειρήσεων απευθύνονται στην εσωτερική αγορά και το 41,6% στο εξωτερικό.
- όσον αφορά τον τρόπο διάθεσης του προϊόντος στην *εγχώρια αγορά*, σε ποσοστό 38,7% γίνεται από δικό τους κατάστημα, σε ποσοστό 43,4% από άλλα καταστήματα, σε ποσοστό 59,2% με παραγγελίες από άλλους και σε ποσοστό 34% με άλλους τρόπους.
- όσον αφορά τον τρόπο διάθεσης στην *ξένη αγορά*, σε ποσοστό 3,1% γίνεται με δικό τους κατάστημα στο εξωτερικό, σε ποσοστό 32,1% με αντιπροσώπους, σε ποσοστό 30,3% με παραγγελίες και σε ποσοστό 59,3% με άλλους τρόπους.

Συνοπτικά, οι περισσότερες επιχειρήσεις που εμπλέκονται σε υπεργολαβίες, τόσο από την άποψη του αριθμού των επιχειρήσεων όσο και απασχολούμενων, συγκεντρώνονται στα δυο μεγάλα αστικά κέντρα Αθήνας και Θεσ/νίκης. Κατά κύριο λόγο η παραγωγική διαδικασία πραγματοποιείται στο εργοστάσιο και μόνο ένα μικρό ποσοστό διεξάγεται με το σύστημα φασόν. Το ποσοστό αυτό είναι μεγαλύτερο για τον τομέα της ένδυσης. Τέλος, η συνεχής πτώση των εξαγώγιμων ποσοτήτων που αφορούν μερίδια που κατέχει το φασόν αντανακλά την αύξηση του εργατικού κόστους που τα τελευταία χρόνια αναγκάζει τις ξένες επιχειρήσεις να αναζητούν νέες φθηνότερες αγορές.

6.3. Δράσεις και προτάσεις για την διατήρηση της ανταγωνιστικότητας των υπεργολαβιών[2]

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται προτάσεις που αφορούν την βελτίωση και αύξηση της ανταγωνιστικότητας των υπεργολαβιών, έτσι όπως ορίζονται μέσα από τις δράσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι προτάσεις αυτές δεν περιορίζονται μόνο στον κλωστοϋφαντουργικό τομέα αλλά αφορούν ένα σύνολο τομέων όπου οι υπεργολαβικές σχέσεις εμφανίζονται σε μεγάλη έκταση.

Οι υπεργολαβίες αποτελούν σημαντικό αναπτυξιακό παράγοντα για πολλές επιχειρήσεις, ιδιαίτερα μικρού και μεσαίου μεγέθους. Στους τομείς της κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης τα βασικά κέρδη της ανάπτυξης υπεργολαβικών δικτύων είναι η άμεση ανταπόκριση στα σημάδια των αγορών, η ελαχιστοποίηση του μεταφορικού κόστους και η μείωση του εργατικού κόστους στις νότιες χώρες της Ένωσης. Τα κέρδη αυτά διατηρούν την ανταγωνιστικότητα των δυο κλάδων και αποτελούν ισχυρά όπλα ενάντια στον διεθνή ανταγωνισμό.

Η νέα γενιά υπεργολάβων αναλαμβάνει πλέον ένα πολύπλοκο εύρος εργασιών για όλο και περισσότερους πελάτες. Οι επιχειρήσεις για να αποκτήσουν πρόσβαση στις νέες αγορές θα πρέπει να αντιμετωπίσουν μια σειρά προκλήσεων : θα πρέπει να αντεπεξέλθουν στις διακυμάνσεις της αγοράς με το μικρότερο δυνατό κόστος, να αναπτύσσουν συνεχώς νέα προϊόντα και να αναλαμβάνουν χρηματοοικονομικά ρίσκα μέσω επενδύσεων σε συστήματα ευέλικτης παραγωγής. Όλα αυτά είναι απαραίτητα εάν θέλει μια σύγχρονη επιχείρηση να παραμείνει ανταγωνιστική σε μια διαρκώς ολοένα και πιο δύσκολη αγορά. Μια σειρά αλλαγών λοιπόν κρίνεται ως απαραίτητη, παρέχοντας κάποιες κατευθύνσεις για την διασφάλιση της ανταγωνιστικότητας

[2] Οι προτάσεις αυτές δεν αφορούν αποκλειστικά την κλωστοϋφαντουργία και ένδυση αλλά όλους εκείνους τους τομείς όπου χρησιμοποιούνται υπεργολαβίες.

των ευρωπαίων υπεργολάβων. Οι υπεργολαβικές επιχειρήσεις για να αντεπεξέλθουν στις προκλήσεις θα πρέπει :

- να είναι ικανές να καινοτομούν, να σχεδιάζουν νέα προϊόντα και να προωθούν δράσεις R & D σε συνεργασία με τους εντολείς.
- να εγγυώνται τις καλύτερες τιμές και να έχουν ικανοποιητικά χρηματοοικονομικά αποθέματα διαθέσιμα για επενδύσεις ενίσχυσης της παραγωγικότητας.
- να είναι σε θέση να διεισδύσουν σε νέες αγορές έξω από τα εθνικά σύνορα.
- να είναι σε θέση να αναλαμβάνουν ολόκληρες παραγωγικές λειτουργίες, κάτι που σημαίνει ότι θα πρέπει να αναπτυχθούν υπό μορφή ομάδων (Clusters[3]) για να εξαπλωθεί το know-how και οι διαφορετικές τεχνικές επιδεξιότητες που απαιτούνται.
- να αντιμετωπίζουν την αυξανόμενη ζήτηση από τους εντολείς σε όρους ποιότητας προϊόντος, κάτι που απαιτεί μεθόδους ποιοτικού ελέγχου μέσα στην επιχείρηση.

Η παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο θέμα των υπεργολαβιών αφορά τρεις τομείς : της συνεργασίας, της ανταλλαγής εμπειριών και της πληροφόρησης. Οι παρεμβάσεις αυτές αποτελούν τρόπους ανάπτυξης της ανταγωνιστικότητας της παραγωγικής διαδικασίας που θα ωφελήσουν όλες τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις, ειδικότερα τις ΜΜΕ, θέτοντας τις βάσεις για την αντιμετώπιση του διεθνούς ανταγωνισμού. Στις κατευθύνσεις αυτές καθόρισε μια σειρά δράσεων οι οποίες ενθαρρύνουν τις διεθνείς συναλλαγές ανάμεσα στις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις που ενέχονται στις υπεργολαβίες :

- σύνταξη ενός πρακτικού οδηγού σε νομικά θέματα βιομηχανικών υπεργολαβιών.
- το πρόγραμμα SCAN (Subcontracting Assistance Network) που δημιουργεί αποκεντρωμένα δίκτυα και συμβιβάζει τις υπεργολαβικές αγορές και τις τράπεζες πληροφοριών στην Ευρώπη.

[3] Συμμαχίες επιχειρήσεων σε περιφερειακό επίπεδο υπό την μορφή της ομαδοποίησης των δραστηριοτήτων.

- την ανάπτυξη συνεργασιών ανάμεσα στις ΜΜΕ μέσω των ακόλουθων προγραμμάτων :
  1. BRE (Bureau de Rapprochement des Enterprises), το οποίο δημοσιεύει προσφορές για συνεργασίες.
  2. BC-NET (Business Cooperation Network), ένα δίκτυο συμβούλων που καλύπτει όλες τις γεωγραφικές ενότητες.
  3. Europartenariat, που αφορά τις λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές όπως και αυτές σε βιομηχανική παρακμή (περιοχές στόχων 1 και 2 της περιφερειακής πολιτικής).
  4. Interprise, που στηρίζει πρωτοβουλίες από τις τοπικές, περιφερειακές και εθνικές αρχές, ενισχύοντας τις συνεργασίες ανάμεσα στις βιομηχανίες και/ή τις υπηρεσίες στην Ευρώπη.
- καθορισμό πολύγλωσσων (multilingual) ορολογιών για διάφορους τομείς.
- ίδρυση μιας ευρωπαϊκής διεύθυνσης για τις υπεργολαβίες στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις.
- οργάνωση forum και διαλέξεων.
- προώθηση των ευρωπαϊκών υπεργολαβιών σε τρίτες χώρες (κυρίως ΗΠΑ και Ιαπωνία).
- διανομή πληροφοριών για τα ευρωπαϊκά προγράμματα μέσω των Euro Info Centers.
- προγράμματα εκπαίδευσης "ανθρώπινων πόρων".

Οι μελέτες έδειξαν ότι στον εκπαιδευτικό τομέα οι ανάγκες και οι προσδοκίες είναι πολύ σημαντικές από την στιγμή που κατά κύριο λόγο οι υπεργολάβοι είναι ΜΜΕ. Το μέλλον πολλών βιομηχανικών τομέων, κατά συνέπεια και εκατομμυρίων δουλειών, στην Ευρώπη εξαρτάται από την ανταγωνιστικότητα του υπεργολαβικού τομέα στον οποίο θα πρέπει να επικεντρωθεί το ενδιαφέρον και η προσοχή.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην εργασία αυτή αναλύθηκε μια σειρά ζητημάτων που αφορούσαν τις υπεργολαβικές σχέσεις. Τα τελευταία χρόνια η μεγάλη έκταση που έλαβε το φαινόμενο επηρέασε τόσο τον τρόπο λειτουργίας και οργάνωσης πολλών επιχειρήσεων όσο και την οργάνωση του χώρου, καθιστώντας εξαιρετικά ενδιαφέρουσα την μελέτη του. Η ανάλυση του φαινομένου απαίτησε τρία στάδια προσέγγισης : αρχικά προσεγγίστηκε από θεωρητική σκοπιά με αναφορά στο γενικότερο εννοιολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται η έννοια της υπεργολαβίας (κεφάλαια 1-2), εν συνεχεία εξετάστηκε από κλαδική άποψη (κεφάλαια 3-4) και τέλος αναλύθηκαν οι επιπτώσεις σε τοπικό επίπεδο όπου καταγράφηκε ο τρόπος με τον οποίο η λειτουργία του κλάδου μέσω υπεργολαβιών επηρεάζει την λειτουργία της πόλης (κεφάλαιο 5).

Στο *πρώτο κεφάλαιο* αναλύθηκε η διαχρονική πορεία μετάβασης από ένα άκαμπτο καθεστώς συσσώρευσης σε ένα πιο ευέλικτο. Μέσα απο αυτή την ανάλυση έγινε προσπάθεια προσδιορισμού του θεωρητικού πλαισίου στο οποίο εντάσσονται οι υπεργολαβικές σχέσεις. Τα συμπεράσματα σκιαγραφούν την κρίση του παλαιού συστήματος συσσώρευσης και την ανάδειξη νέων μορφών οργάνωσης της παραγωγής, έκφραση των οποίων είναι και οι υπεργολαβικές σχέσεις. Το φορντικό καθεστώς συσσώρευσης εκφραζόμενο μέσα από την παραγωγή τυποποιημένων προϊόντων μαζικής παραγωγής, τις άκαμπτες μορφές απασχόλησης (ασφάλιση, κοινωνικές παροχές κτλ.) και την συγκέντρωση σε βιομηχανικούς χώρους δεν άντεξε στην διαδικασία διεθνοποίησης του εμπορίου. Η νέα εποχή, απαιτώντας ποικιλία προϊόντων, αποτέλεσε πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη ευέλικτων μορφών απασχόλησης οι οποίες έδιναν την δυνατότητα ελέγχου των εργαζόμενων (λόγω αδυναμίας συλλογικής οργάνωσης, ασταθών συνθηκών απασχόλησης κτλ.), ικανοποιώντας έτσι τα διαφορετικά επίπεδα της ζήτησης.

Ειδικότερα, στο κεφάλαιο αυτό εντοπίστηκαν διακριτές διαφωνίες σχετικά με τα *αίτια* που προκάλεσαν την κρίση του φορντισμού (φυσικό επακόλουθο της

διαδικασίας αναδιάρθρωσης ή αποτέλεσμα της τεχνολογικής προόδου), την *ερμηνεία της έννοιας της ευελιξίας* (όρος "ομπρέλα" που μπορεί να υπονοεί μια επιχειρηματική στρατηγική, έναν διπολισμό στην αγορά εργασίας, τάσεις αποκέντρωσης και διασποράς της παραγωγής και ταυτόχρονα επανασυγκέντρωσης σε τοπικό επίπεδο ή τέλος ένα σύνολο τοπικών θεσμών) και την *μορφή του νέου συστήματος* (εντοπισμός της ευελιξίας στην βάση του αριθμού των εργαζόμενων ή στις τεχνικές τους δεξιότητες). Από την άλλη εντοπίστηκε μια σειρά από κοινές παραδοχές που αφορούν α) τις εκτιμήσεις ότι το φορντικό σύστημα έχει περιέλθει σε κρίση χωρίς ωστόσο να έχει ξεπεραστεί εντελώς, β) τις μεταβολές του χώρου μέσα από διαδικασίες αποκέντρωσης και επανασυγκέντρωσης της παραγωγής σε τοπικό επίπεδο (διαδικασία διάχυσης), γ) την επιτακτική ανάγκη για την προώθηση θεσμικών αλλαγών που θα ενεργοποιούν τις τοπικές δυνάμεις, δ) τον προσανατολισμό των επιχειρηματικών στρατηγικών στην κατεύθυνση των συνεργασιών μέσω δικτύων επιχειρήσεων και ε) την νομική κατοχύρωση των νέων μορφών απασχόλησης και την διαρκή κατάτμηση των τοπικών αγορών εργασίας, αυξάνοντας με αυτό τον τρόπο την προσφορά εργασίας, προσφέροντας ταυτόχρονα διέξοδο σε μεγάλο αριθμό εργαζομένων.

Στο *δεύτερο κεφάλαιο* αναλύθηκαν σε γενικές γραμμές τα χαρακτηριστικά των υπεργολαβικών σχέσεων με αναφορά στην θεωρητική και εννοιολογική τους διάσταση. Η προσέγγιση αυτή επέτρεψε τον προσδιορισμό της έννοιας της υπεργολαβίας και τον καθορισμό των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στα εμπλεκόμενα μέρη, τις μορφές με τις οποίες εμφανίζονται, τους λόγους που επιτρέπουν την ανάπτυξή τους και τον βαθμό μονιμότητας τους.

Ειδικότερα, η υπεργολαβία ως έννοια αναφέρεται στην κατάσταση κατά την οποία μια επιχείρηση προσκαλεί μια άλλη ανεξάρτητη επιχείρηση είτε για να παράγει για λογαριασμό της ένα προϊόν σύμφωνα με προκαθορισμένες προδιαγραφές, είτε να ολοκληρώσει την επεξεργασία ενός υλικού ή εξαρτήματος ή φάσης συναρμολόγησης. Διαχωρίζεται από τις έννοιες του προμηθευτή, αφού στηρίζεται σε ένα ενεργό συμβόλαιο με προκαθορισμένες προδιαγραφές, και του εργολάβου, όπου η κυριότητα των υλικών και η φύση

του εντολέα καθορίζει τις διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των δυο εννοιών. Όταν η κυριότητα των υλικών είναι του εντολέα τότε έχουμε μια ειδική μορφή υπεργολαβίας, το φασόν.

Το σύνολο των υπεργολαβικών σχέσεων καθορίζει τα υπέρ και τα κατά για κάθε συμβαλλόμενο μέρος. Ωστόσο για τον εντολέα (αυτός που δίνει την παραγγελία) η σχέση, λόγω της άνισης φύσης της, είναι πιο συμφέρουσα αφού μπορεί να επιβληθεί στον υπεργολάβο (αυτός που αναλαμβάνει την παραγγελία) μέσω των περιορισμών που θέτει. Οι μορφές με τις οποίες εμφανίζονται οι υπεργολαβικές σχέσεις είναι πολλές, ωστόσο ο βασικός διαχωρισμός στηρίζεται στην βάση του λόγου ανάθεσης : όταν δίνεται για λόγους χαμηλού κόστους έχουμε την υπεργολαβία ποσότητος ή χωρικότητας ενώ όταν δίνεται για λόγους άμεσης απόκρισης έχουμε την υπεργολαβία ειδίκευσης ή ποιότητος.

Πολλοί είναι και οι λόγοι για τους οποίους αναπτύχθηκαν οι υπεργολαβικές σχέσεις. Ωστόσο οι επιμέρους αιτίες ανάγονται στην άνιση οικονομική ανάπτυξη και στην αστάθεια των αγορών στην δεκαετία του '70. Οι επιχειρήσεις αναγκάστηκαν να στραφούν σε στρατηγικές που ενθάρρυναν τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης και αξιοποιούσαν τις τοπικές αγορές εργασίας. Ως αιτίες για την υιοθέτηση αυτών των στρατηγικών ήταν η ανάγκη να διατηρηθεί σε χαμηλά ποσοστά το κόστος παραγωγής και να αντιμετωπιστούν οι κυκλικές διακυμάνσεις της ζήτησης, η εισαγωγή νέων τεχνολογιών και η ύπαρξη κάποιων κοινωνικών φαινομένων (ρόλος οικογένειας και κράτους, η γυναικεία απασχόληση).

Αυτή η ανάλυση των υπεργολαβιών εγείρει το ερώτημα της μονιμότητας ή προσωρινότητας του φαινομένου. Συνοπτικά, οι υπεργολαβικές σχέσεις θα πρέπει να αντιμετωπίζονται σαν παροδικά φαινόμενα, με συχνή όμως εμφάνιση. Η συχνότητα δικαιολογείται λόγω της συχνής μετάλλαξης της μορφής με την οποία εμφανίζονται, αφού μέσα από τις διαδικασίες καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης προβάλλουν συνεχώς νέοι τύποι αυτών των σχέσεων.

Το τρίτο και τέταρτο κεφάλαιο αποτέλεσαν το δεύτερο στάδιο προσέγγισης των υπεργολαβικών σχέσεων μέσα από το πρίσμα της κλαδικής ανάλυσης. Βασικός στόχος εδώ ήταν η ερμηνεία των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που παρουσιάζουν οι υπεργολαβικές σχέσεις μέσα στο πλαίσιο λειτουργίας ενός κλάδου, καθώς και οι επιπτώσεις που έχουν στην λειτουργία των μονάδων. Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύθηκε η κατάσταση των κλάδων κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης με αναφορά στα μεγέθη της απασχόλησης, της παραγωγής, του τεχνολογικού επιπέδου, των επενδύσεων και του εμπορίου. Η γνώση αυτών των στοιχείων επέτρεψε την καλύτερη εκτίμηση του τρόπου λειτουργίας των επιχειρήσεων των δυο κλάδων και σκιαγράφησε τους λόγους για τους οποίους χρησιμοποιούνται οι υπεργολαβικές σχέσεις. Στο τέταρτο κεφάλαιο προσδιορίστηκαν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που φέρουν οι υπεργολαβικές σχέσεις μέσα στο πλαίσιο λειτουργίας των δυο κλάδων. Η ανάλυση αφορούσε τόσο τον ευρωπαϊκό όσο και τον ελληνικό χώρο.

Ειδικότερα, στο *τρίτο κεφάλαιο* αναλύθηκε η κατάσταση των κλάδων κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης. Η κρίση που περνούν τα τελευταία χρόνια οι δυο κλάδοι είναι εμφανής στο προϊόν και ενισχύεται από την μείωση της εξωστρέφειας και την αύξηση της εισαγωγικής διείσδυσης. Αυτό σημαίνει ότι και οι δυο κλάδοι χάνουν τμήματα της εγχώριας αγοράς ενώ ταυτόχρονα δεν μπορούν να αυξήσουν τις εξαγωγές τους. Η κατάσταση αυτή δικαιολογείται από την σημαντική αύξηση του κόστους παραγωγής που έκανε ευάλωτα τα Ελληνικά κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα στον ανταγωνισμό από τις τρίτες χώρες. Παράλληλα όμως αντικατοπτρίζει τα σημαντικά προβλήματα της τεχνολογικής καθυστέρησης, της αδυναμίας παροχής υψηλής ποιότητας προϊόντος, της έλλειψης ικανών στελεχών με βαθιά γνώση του αντικειμένου και του μικρού μεγέθους των μονάδων. Συνοπτικά, απαιτείται μια στροφή των δυο κλάδων προς μικρού μεγέθους επιχειρήσεις, σύγχρονες και ανταγωνιστικές που θα αποδίδουν σημασία στο σχέδιο, την διαφοροποίηση του προϊόντος και την βελτίωση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών. Στην κλωστοϋφαντουργία η στροφή προς τεχνικές εντάσεως κεφαλαίου κρίνεται απαραίτητη, δεδομένης της φύσης της χρησιμοποιούμενης τεχνολογίας (πλήρης αυτοματισμός, ευρεία χρήση των υπολογιστών κτλ.).

Στην ένδυση οι επιχειρήσεις θα πρέπει να στραφούν προς το μεσαίο και υψηλά ποιοτικό κομμάτι της αγοράς. Έτσι οι επιχειρήσεις και των δυο κλάδων θα καταφέρουν να αυξήσουν τα εξαγωγικά τους μερίδια και να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό από τις τρίτες χώρες.

Η ανάλυση αυτή οριοθέτησε τις συνθήκες που επικρατούν στους δυο κλάδους σήμερα και επέτρεψε την αξιολόγηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που εμφανίζουν οι υπεργολαβικές σχέσεις μέσα σ' αυτό το πλαίσιο λειτουργίας. Η διάρθρωσή των δυο κλάδων (μικρό μέγεθος μονάδων, μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων με στενή αλληλεξάρτηση, συγκέντρωση στα αστικά κέντρα, μικρές οικονομίες κλίμακας) αποτελεί ιδανική συνθήκη για την ανάπτυξη των υπεργολαβικών σχέσεων. Οι σχέσεις αυτές ικανοποιούν την βασική ανάγκη περιορισμού του κόστους αφού επιτρέπουν την επέκταση του διαχωρισμού της εργασίας και, μέσω της γεωγραφικής αποκέντρωσης, την εύρεση φθηνών δεξαμενών εργασίας.

Η αναφορά των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών έγινε στο *τέταρτο κεφάλαιο*. Στην κλωστοϋφαντουργία η υπεργολαβία υφίσταται όταν ο υπεργολάβος κατασκευάζει ένα ειδικό προϊόν για λογαριασμό του πελάτη και είναι υπεύθυνος για τις πωλήσεις. Αντίστοιχα, στην ένδυση μια υπεργολαβική σχέση υφίσταται όταν ο πελάτης συμμετέχει στην σύλληψη του προϊόντος και έχει την ευθύνη εμπορίας του. Όσον αφορά του λόγους ανάθεσης, στην κλωστοϋφαντουργία αναθέτονται στην βάση της φύσης των δεξιοτήτων των υπεργολάβων ενώ στην ένδυση αναθέτονται είτε λόγω κόστους είτε λόγω άμεσης απόκρισης.

Ειδικότερα, με βάση τον παραπάνω διαχωρισμό, οι μελέτες στον ευρωπαϊκό χώρο προσδιόρισαν τα επιμέρους χαρακτηριστικά των υπεργολάβων. Στην κλωστοϋφαντουργία οι υπεργολαβίες καταλαμβάνουν μικρό μέρος του τζίρου των εντολέων, οι αναθέσεις αφορούν την ίδια χώρα, οι υπεργολάβοι εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τους εντολείς, η εξειδίκευση είναι μεγάλη και αφορά τύπους εργασιών (κόψιμο ρούχων, φινίρισμα, κλώσιμο κτλ.), οι σχέσεις δεν είναι τυποποιημένες, οι υπεργολάβοι δεν δεσμεύουν εξοπλισμό για έναν

εντολέα και η περίοδος αποπληρωμής είναι μεγάλη. Αντίστοιχα στην ένδυση υφίσταται διαχωρισμός σε υπεργολάβους άμεσης απόκρισης και υπεργολάβους κόστους. Οι πρώτοι σε γενικές γραμμές παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά των υπεργολάβων της κλωστοϋφαντουργίας, με μόνη διαφορά την μικρή περίοδο αποπληρωμής. Αντίθετα οι υπεργολάβοι κόστους εμφανίζουν τα ακριβώς αντίθετα χαρακτηριστικά : δεν εξαρτώνται από τους εντολείς αλλά από τους βασικούς τους πελάτες, δεν δουλεύουν σε τοπικό επίπεδο αλλά κυρίως μέσα στα όρια της ΕΕ, είναι εξειδικευμένοι σε μέρη της παραγωγικής διαδικασίας (κόψιμο, συναρμολόγηση κτλ.), έχουν τυποποιημένες σχέσεις με τους εντολείς, χρησιμοποιούν σημαντικό ποσοστό του εξοπλισμού τους για έναν και μόνο εντολέα ενώ το μόνο κοινό σημείο με τους υπεργολάβους άμεσης απόκρισης είναι το γεγονός ότι η περίοδος αποπληρωμής είναι μικρή.

Στην Ελλάδα η κρίση που έπληξε τους δυο κλάδους οδήγησε πολλές επιχειρήσεις σε σύναψη υπεργολαβικών σχέσεων, κυρίως με μονάδες του εξωτερικού. Η ισχύς αυτών των αναθέσεων βρίσκεται στο χαμηλό κόστος εργασίας, συγκριτικά με των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών. Ωστόσο δεν οδηγεί σε ανάπτυξη τους δυο κλάδους διότι δεν μεταφέρεται τεχνολογία. Ειδικότερα στην πλεκτική και την ένδυση οι υπεργολαβίες ακολούθησαν δυο διαδικασίες μετεξέλιξης : α) αναβάθμισης και σύσφιξης των σχέσεων με ξένες επιχειρήσεις, κυρίως Γερμανικές και β) δημιουργίας μιας τοπικής δικτύωσης με κατεύθυνση της χώρες της ΕΕ. Στην πρώτη περίπτωση οι επιχειρήσεις λειτουργούν σαν υποκαταστήματα των ξένων, απόλυτα εξαρτώμενες, ενώ στην δεύτερη περίπτωση προσπαθούν είτε μέσω καθετοποίησης είτε μέσω ανάθεσης υπεργολαβιών να επιβιώσουν. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μετοίκηση πολλών επιχειρήσεων της δεύτερης κατηγορίας προς τις Βαλκανικές χώρες όπου το κόστος είναι πολύ χαμηλότερο από την Ελλάδα.

Το *πέμπτο κεφάλαιο* αποτέλεσε το τελευταίο στάδιο προσέγγισης των υπεργολαβικών σχέσεων. Η σημασία του φαινομένου στην οργάνωση του χώρου είναι πολύ μεγάλη διότι το σπάσιμο της παραγωγής σε κομμάτια επιτρέπει την εκμετάλλευση των αδρανών δυνάμεων του χώρου που με το

φορντικό μοντέλο συσσώρευσης δεν ενεργοποιούνταν. Η προσέγγιση αφορά το Π. Σ. Θεσ/νίκης, όπου το φαινόμενο συναντάται σε μεγάλη έκταση, και βασίζεται στις παραδοχές που αφορούν την βιομηχανική οργάνωση της περιοχής. Ουσιαστικά τα αποτελέσματα αφορούν τις επιπτώσεις των υπεργολαβικών σχέσεων στην χωροθέτηση των μονάδων κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης και στην λειτουργία του χώρου.

Συνοπτικά, σε εθνικό επίπεδο οι τοπικές μονάδες κλωστοϋφαντουργίας αντιπροσωπεύουν το 19% και της ένδυσης το 20% του συνόλου της μεταποίησης. Επίσης το Π. Σ. Θεσ/νίκης εμφανίζει την μεγαλύτερη πανελλαδικά αναλογία εργαζομένων με υπεργολαβική σχέση στο σύνολο του εργατικού δυναμικού. Από τους υποκλάδους του τομέα με τα μεγαλύτερα ποσοστά ανάληψης είναι το έτοιμο ένδυμα, τα βαφεία, τα νήματα και η πλεκτική. Η γεωγραφική διαμόρφωση του δικτύου έχει ως αποτέλεσμα χαμηλό μεταφορικό κόστος και συμβάλλει στην διατήρηση της ζωντάνιας μέσα στην πόλη, παράλληλα όμως αναπαραγάγει απαράδεκτες συνθήκες εργασίας και επιβαρύνει το περιβάλλον και την κυκλοφορία. Ένα μεγάλο μέρος επιχειρήσεων αναλαμβάνει υπεργολαβίες από το εξωτερικό και αναλόγως της ειδίκευσης είτε την δίνει σε συνεργεία φασόν είτε την εκτελεί η ίδια. Ωστόσο η συνηθέστερα συναντώμενη μορφή υπεργολαβίας είναι η υπεργολαβία χωρικότητας (ή ποσότητας) που εκμεταλλεύεται το φθηνό και ευέλικτο, χωρίς ειδίκευση, εργατικό δυναμικό. Σε επίπεδο γειτονιάς (Συκιές) η έρευνα έδειξε ένα πολύ υψηλό ποσοστό νοικοκυριών όπου ένα μέλος εργάζεται φασόν στο σπίτι (10% σε δείγμα 600-1600 νοικοκυριά). Οι εντολείς προέρχονται από το κέντρο της πόλης και οι αναθέσεις φασόν τοποθετούνται είτε στα όρια του δήμου είτε σε γειτονικούς νομούς. Τα εργαστήρια φασόν βρίσκονται σε υπόγειους χώρους με ελλιπή φωτισμό και θέρμανση, στοιχεία που εξυπηρετούν τις επιδιώξεις των επιχειρηματιών. Τα αποτελέσματα αυτά δεν μπορούν να γενικευθούν για το σύνολο της πόλης, δείχνουν ωστόσο κάποιες επικρατούσες συνθήκες αν και σε άλλες περιοχές το φαινόμενο πιθανόν να εμφανίζεται σε μεγαλύτερη έκταση. Το σίγουρο όμως είναι ότι τα συνεργεία ανταγωνίζονται μεταξύ τους με αποτέλεσμα χαμηλούς μισθούς.

Τέλος, στο *έκτο κεφάλαιο* παρουσιάστηκαν τα διαθέσιμα για την χώρα μας στοιχεία, με αναφορά όμως στις δυσκολίες μέτρησης, και οι προτάσεις και δράσεις που έχει αναλάβει η ευρωπαϊκή ένωση γύρω από το ζήτημα της διατήρησης της ανταγωνιστικότητας των υπεργολαβικών σχέσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Ξένη

- *European Commission,* "New Industrial subcontracting in Europe, First results with an updated definition - Subcontracting in the Textiles and Clothing industries (results from Greece, Spain, France, Italy and Portugal)", Directorate B, DG 23, 1997.
- *European Commission,* "White Paper on growth, Competitiveness, Employment. The challenges and ways forward into the 21th century", Brussels-Luxembourg, 1994.
- *Fuentes A., Ehrenreich B.,* "Women in the global factory", South end press, London, 1984.
- *Gimpel S., Siegl B.,* "Systematic evaluation of subcontractors in the clothing industry", from proceedings of the 78th world conference of the Textile Institute, "Textiles and the information society", Thessaloniki, 1997.
- *Holmes J.,* "The organization & locational structure of production subcontracting", From Scott A., Storper M., "Production, work, territory : The geographical anatomy of Industrial capitalism", Allena Unwin, Boston, 1986.
- *McDowell L., Massey D.,* "A woman's place", From D. Massey και J. Allen, "Geography matters!", Cambridge University Press, 1984.
- *Piore M. & Sabel C.,* "The second Industrial divide", New York, Basic Books, 1984.
- *Pollert A.,* "the flexible firm : fixation or fact?", Work, Employment and Society, Vol. 2, no 3, 1988.
- *Sayer A.,* "Post Fordism in question ", International Journal of Urban & Regional Research, no. 13, p. 273-305, 1989.
- *Scott J. Allen,* "Flexible production systems and regional development", International journal of Urban and Regional Research, No 12, 1988.

- *Werner International,* "Restructuring and Modernization of the Textile and Clothing Industry in Greece", Hellenic Industrial Development Bank S.A., Athens, 1991.

Β. Ελληνική

- *Bagnasco A.*, "Ανάπτυξη βασισμένη στην μικρή βιομηχανία : Η περίπτωση της «Τρίτης Ιταλίας»", Paris, 1982, Μετ. από Χατζημιχάλης Κ. , "Περιφερειακή πολιτική και ανάπτυξη, συλλογή κειμένων από την διεθνή εμπειρία", Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα, 1992.
- *Garofoli G.*, "Περιοχές διάχυτης εκβιομηχάνισης στην Λομβαρδία", Από "Industrializzazione Dizzozione diffusa in Lombardia", κεφ. 2, Angeli F. Editore, Milan, 1983, Μετ. από Χατζημιχάλης Κ. , "Περιφερειακή πολιτική και ανάπτυξη, συλλογή κειμένων από την διεθνή εμπειρία", Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα, 1992.
- *Lipietz A.*, "Το εθνικό και το περιφερειακό : π[illegible]ια η αυτονομία τους για την αντιμετώπιση της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης;", Εισήγηση στο 2ο διεθνές συνέδριο περιφερειακής ανάπτυξης, Μυτιλήνη, 1984, Μετ. από Χατζημιχάλης Κ., "Περιφερειακή πολιτική και ανάπτυξη, συλλογή κειμένων από την διεθνή εμπειρία", Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα, 1985.
- *MIC,* "Μελέτες πρόβλεψης τεχνολογικών επιπτώσεων με χρονικούς ορίζοντες το 2000 και 2010, τομέας κλωστοϋφαντουργίας", για λογ/σμό του υπουργείου βιομηχανίας, ενέργειας και τεχνολογίας, Αθήνα, 1994.
- *Ανδρικοπούλου Ε.*, "Βιομηχανική δομή και τάσεις αναδιάρθρωσης στην δεκαετία του '80: Οι περιπτώσεις της Θεσ/νίκης και Θράκης", Τόπος 1, Αθήνα, 1990, σελ. 47-79.
- *Βαΐου Ν., Λαμπριανίδης Λ., Χατζημιχάλης Κ., Χρονάκη Ζ.*, "Διάχυτη εκβιομηχάνιση στην Θεσσαλονίκη : από την επέκταση στην κρίση", Έρευνα για λογαριασμό του οργανισμού Θεσ/νίκης, ΑΠΘ, Τομέας πολεοδομίας-χωροταξίας, Θεσ/νίκη, 1991.
- *Βαΐου Ν., Λαμπριανίδης Λ., Χατζημιχάλης Κ., Χρονάκη Ζ.*, "Υπεργολαβίες βιομηχανικής παραγωγής και οι επιπτώσεις τους στην ανάπτυξη της

πόλης: η περίπτωση του δήμου Συκέων", Το βήμα των κοινωνικών επιστημών, Τεύχος 11, Τόμος γ', 1993.

- *Γιαννίτσης Τ.*, "Η Ελληνική βιομηχανία, ανάπτυξη και κρίση", Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 1988.
- Δεδουσόπουλος Α., "Πολιτικές απασχόλησης : ρύθμιση και απορύθμιση της αγοράς εργασίας", Παν/κές σημειώσεις, Τμήμα Αστικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Παν/μιο, Αθήνα 1998.
- *ΕΣΥΕ*, Βιομηχανικές απογραφές, 1978, 1984, 1988.
- *ΕΣΥΕ*, Ενημερωτικό Δελτίο Στατιστικών Ενδοκοινοτικού και Εξωτερικού Εμπορίου, τεύχη Δεκ. 86, 88, 90, 92, 94.
- *ΕΣΥΕ*, Έρευνες εργατικού δυναμικού, 1985-92.
- *ΕΣΥΕ*, Ετήσιες έρευνες βιομηχανίας, 1985-92.
- *ΕΣΥΕ*, Προσωρινοί εθνικοί λογαριασμοί, διάφορα τεύχη.
- *ΕΣΥΕ*, Στατιστικές επετηρίδες, 1985-96.
- *Ευμοιρίδης Α.*, "Ευρωπαϊκή ενοποίηση και κλωστοϋφαντουργία", ΙΟΒΕ, Αθήνα, 1992.
- *Καλλωνιάτης Κ.*, "Εξωτερικό εμπόριο κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων", ΙΟΒΕ, Αθήνα, 1994.
- Κεραμίδου Ι., "Ο ρόλος των διεθνών οικονομικών σχέσεων στην οικονομική ανάπτυξη", Τετράδια Εργασίας, ΙΠΑ, Αθήνα 1998.
- *Κομνηνός Ν.*, "Τοπική ευελιξία και η κρίση της βιομηχανίας στην Ελλάδα", Τόπος 1, Αθήνα, 1990, σελ. 81-92.
- *Λαμπριανίδης Λ.*, "Η γεωγραφική διάσταση των υπεργολαβικών σχέσεων παραγωγής στην βιομηχανία", Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσ/νίκη, 1992.
- *Λαμπριανίδης Λ., Ανδριάς Γ., Καραγιάννη Στ., Λινάρδος - Ρυλμόν Π.*, "Ένδυση : Ξάνθη - Δράμα - Καβάλα", Μελέτη στα πλαίσια του προγράμματος "Το μέλλον της Ελληνικής βιομηχανίας", Θεσ/νίκη, 1995.
- *Λυμπεράκη Α.*, "Ευέλικτη εξειδίκευση : κρίση και αναδιάρθρωση στην μικρή βιομηχανία", Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 1991.

- *Λυμπεράκη Α., Μουρίκη Α.*, "Η αθόρυβη επανάσταση : Νέες μορφές οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας", Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 1996.
- *Λώλος Σ., Παπαγιαννάκης Λ.*, "Η Ελληνική βιομηχανία στην Ευρωπαϊκή κοινότητα, επιπτώσεις από την ένταξη στην ΕΟΚ και προοπτικές", Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Έρευνας της Ελληνικής κοινωνίας, Τόμος 5, Αθήνα, 1993.
- *Μουρίκη Α.*, "Ευέλικτες μορφές απασχόλησης : ευλογία ή ανάθεμα;", Τόπος 3, Αθήνα, 1991, σελ. 97-117.
- Ντερμανάκης Ν., "Η Ελληνική μεταποίηση 1988-1995", Τμήμα Αστικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Διπλωματική θέση, Αθήνα 1998.
- *Πάκος Θ.*, "Κλαδική οικονομική 2 : Βιομηχανική οργάνωση, επιχειρηματικές πολιτικές και απόδοση", Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1997.
- *Πατσουράτης Β.*, "Επισκόπηση - χαρτογράφηση των κλάδων κλωστο-υφαντουργίας - ένδυσης", ΙΟΒΕ, Μελέτη για λογ/σμό του ΕΒΕΑ, Αθήνα, 1997.
- *Πελαγίδης Θ.*, "Η σκοτεινή πλευρά της εργασιακής ευελιξίας", Τόπος 9, Αθήνα, 1995, σελ. 95-120.
- *Πετράκος Γ., Ζήκος Σπ., Ζαχαρόπουλος Θ.*, "ΜΜΕ και η αναζήτηση αναπτυξιακής στρατηγικής σε τοπική κλίμακα", Τόπος 3, Αθήνα, 1991, σελ. 69-96.
- *Πολίτης Τ.*, "Η Ελληνική βιομηχανία, εκτιμήσεις, προσδοκίες και στρατηγική των επιχειρήσεων για την ενιαία Ευρωπαϊκή αγορά", ΙΟΒΕ, Αθήνα, 1992.
- *Σύγχρονα Θέματα*, "Υπεργολαβίες παραγωγής και άτυπες εργασιακές σχέσεις στην πόλη", Τεύχος 45, 1991.
- *Υπουργείο Ανάπτυξης*, "Το μέλλον της Ελληνικής βιομηχανίας", Επιχειρησιακό πρόγραμμα βιομηχανίας, Υποπρόγραμμα 6, Μέτρο 1, Δράση 3, Αθήνα, 1997, σελ. 163-167.
- *Χαλικιάς Ι.*, "Οι εξαγωγικές επιδόσεις της Ελληνικής βιομηχανίας, κλαδική ανάλυση", Μελέτη για λογ/σμό του ΚΕΕΜ, Αθήνα, 1995.

- *Χασσίδ Ι., Κάτσος Γ.,* "Ευρωπαϊκή ενοποίηση και Ελληνική βιομηχανία, διάρθρωση, επιδόσεις, προοπτικές", ΙΟΒΕ, Αθήνα, 1992.
- *Χατζημιχάλης Κ., Βαϊου Ν.,* "Με την ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς", Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα, 1997.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

- Τα διαγράμματα 1-13 αφορούν την κατάσταση των δυο κλάδων στην Ελλάδα.

- Τα διαγράμματα 14-21 αφορούν τις υπεργολαβίες και έχουν εξαχθεί από μελέτη της ΕΕ.

Πίνακας 1 : Νέα ονοματολογία ΣΤΑΚΟΔ (τριψήφιοι κώδικες)

Κωδ.	Αντικείμενο
17	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων
171	Προπαρασκευή και νηματοποίηση υφαντικών υλών
172	Υφαντήρια
173	Φινίρισμα κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων
174	Κατασκευή ετοίμων κλωστοϋφαντουργικών ειδών εκτός από ενδύματα
175	Κατασκευή άλλων κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων
176	Κατασκευή πλεκτών υφασμάτων και υφασμάτων πλέξης κροσέ
177	Κατασκευή πλεκτών ειδών και ειδών πλέξης κροσέ
18	Κατασκευή ειδών ένδυσης κατεργασία και βαφή γουναρικών
181	Κατασκευή δερμάτινων ενδυμάτων
182	Κατασκευή άλλων ενδυμάτων και συναφών εξαρτημάτων
183	Κατασκευή και βαφή γουναρικών, κατασκευή γούνινων ειδών

Πίνακας 2 : Παλιά ονοματολογία ΣΤΑΚΟΔ (τριψήφιοι κώδικες)

Κωδ.	Αντικείμενο
23	Υφαντικές βιομηχανίες
231	Νήματα και υφάσματα εκ φυσικού και τεχνητού ερίου
232	Νήματα και υφάσματα εκ φυσικού και τεχνητού βάμβακος
233	Νήματα και υφάσματα εκ φυσικής και τεχνητής μετάξης και νάιλον
234	Νήματα και υφάσματα εκ συνθετικών ινών, πλην νάιλον
235	Κατεργασία ιούτης, λινού και καννάβεως
236	Πλεκτική
237	Βαφεία, τυποβαφία και φινιριστήρια
238	Κλωστοβιομηχανία, δανδελλοποιία, ταινιοπλεκτική
239	Λοιπές Υφαντικές βιομηχανίες
24	Βιομηχανίες ειδών ενδυμασίας και διάφορων ειδών εξ υφάσματος
241	Υποδηματοποιία
242	Επισκευή υποδημάτων
243	Κατασκευή ειδών ενδυμασίας
244	Κατασκευή διαφόρων λοιπών ειδών εξ υφάσματος
245	Τυποβαφή ετοίμων ενδυμάτων

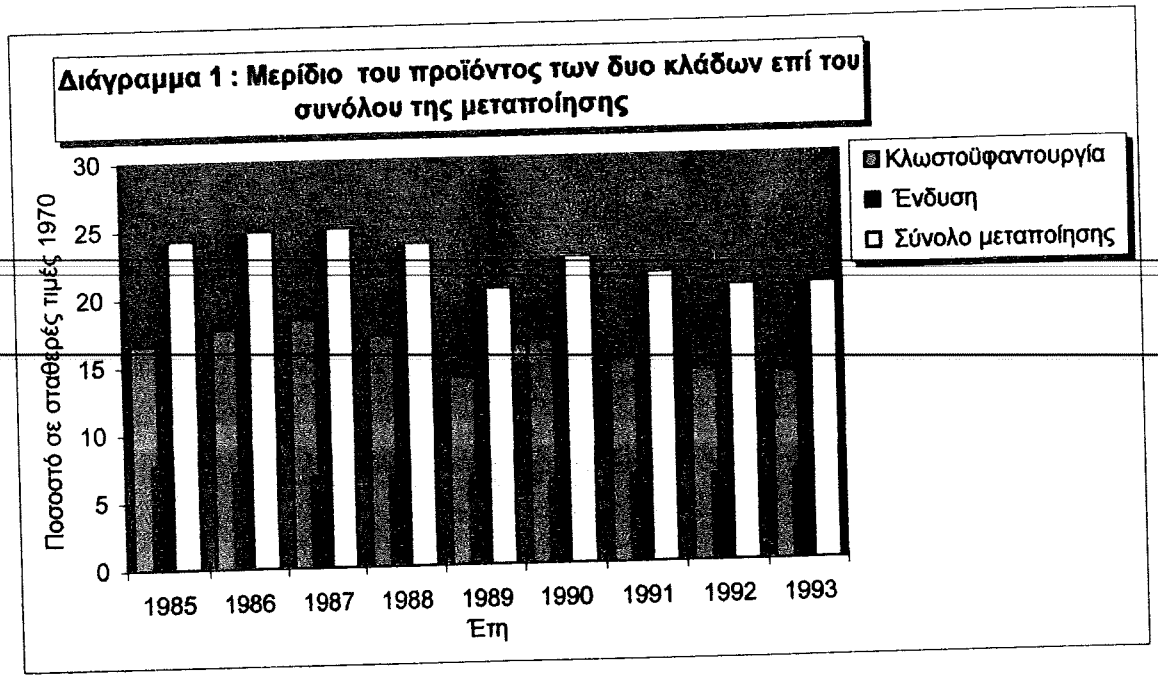
Πίνακας 3 : Νέα ονοματολογία ΤΤΔΕ (τριψήφιοι κώδικες)

Κωδ.	Αντικείμενο
17.1	Προπαρασκευή και νηματοποίηση υφαντικών υλών
17.2	Υφαντήρια
17.3	Φινίρισμα κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων
17.4	Κατασκευή έτοιμων κλωστοϋφαντουργικών ειδών εκτός από ενδύματα
17.5	Κατασκευή άλλων κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων
17.6	Κατασκευή πλεκτών υφασμάτων και υφασμάτων πλέξης κροσέ
17.7	Κατασκευή πλεκτών ειδών και ειδών πλέξης κροσέ
18.1	Κατασκευή δερμάτινων ενδυμάτων
18.2	Κατασκευή άλλων ενδυμάτων και συναφών εξαρτημάτων
18.3	Κατασκευή και βαφή γουναρικών, κατασκευή γούνινων ειδών

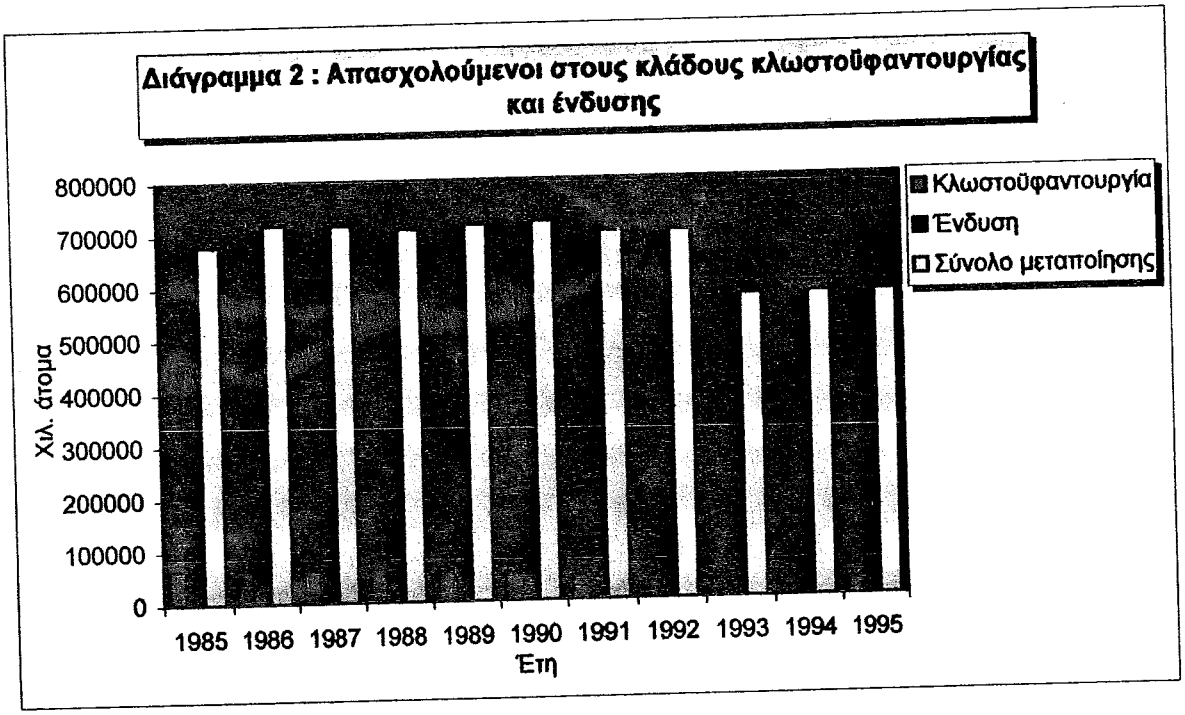
Πίνακας 4 : Παλιά ονοματολογία ΤΤΔΕ (Τριψήφιοι κώδικες)

Κωδ.	Αντικείμενο
261	Μετάξι
263	Βαμβάκι
264	Γιούτα και λοιπές υφαντικές ίνες μη νηματοποιήσιμες
265	Φυτικές Υφαντικές ίνες μη νηματοποιήσιμες εκτός βαμβάκι και γιούτα
266	Συνθετικές ίνες κατάλληλες για κλώσιμο
267	Τεχνητές ίνες κατάλληλες για κλώσιμο και απορρίμματα αυτών
268	Μαλλιά και άλλες ζωικές τρίχες
269	Μεταχειρισμένος ιματισμός
651	Υφαντικά νήματα
652	Βαμβακερά υφάσματα
653	Υφάσματα από τεχνητές υφαντικές ίνες
654	Υφάσματα διαφορετικά από βαμβακερά ή υφάσματα από τεχνητές υφαντικές ίνες
655	Υφάσματα πλεκτά ή κροσέ
656	Τούλια, δανδέλες, κεντήματα, κορδέλες, γαρνιρίσματα και αλλά μικρά είδη
657	Ειδικά νήματα, ειδικές υφαντικές ίνες και συναφή
658	Έτοιμα είδη από υφαντικές ίνες
659	Επιστρώματα δαπέδων
841	Ενδύματα ανδρικά από ύφασμα (εκτός πλεκτών)
842	Ενδύματα γυναικεία από ύφασμα (εκτός πλεκτών)
843	Ενδύματα ανδρικά από πλεκτά υφάσματα
844	Ενδύματα γυναικεία από πλεκτά υφάσματα
845	Είδη ένδυσης από υφαντικές ίνες, πλεκτά και μη
846	Συμπληρώματα ένδυσης από υφαντικές ίνες, πλεκτά και μη (εκτός ειδικών για βρέφη)
848	Καλύμματα κεφαλής και καπελά από όλες τις ύλες
851	Υποδήματα

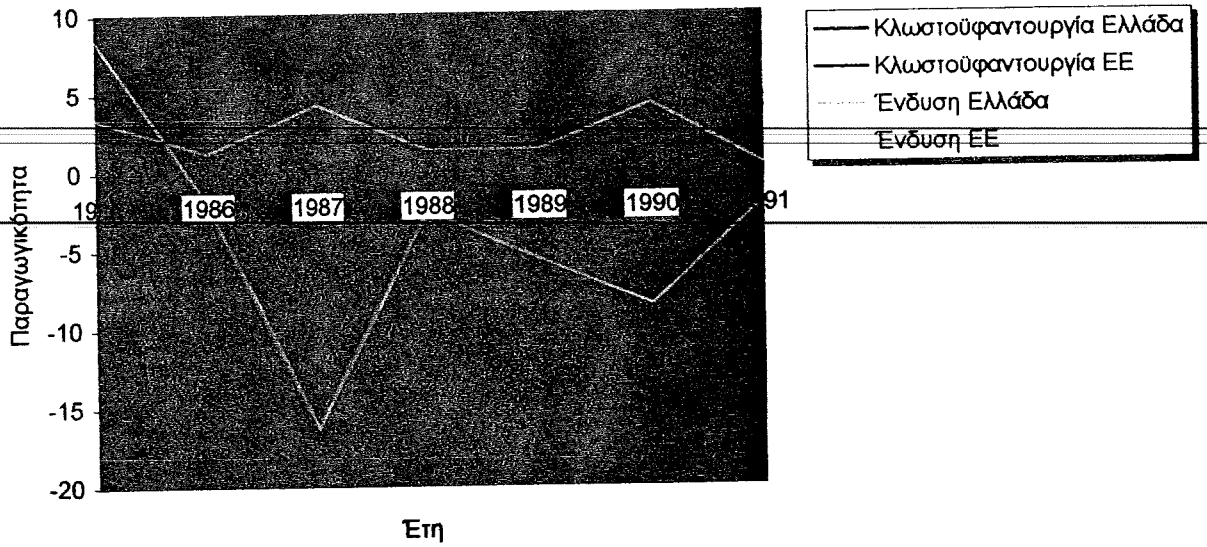
Διάγραμμα 1 : Μερίδιο του προϊόντος των δυο κλάδων επί του συνόλου της μεταποίησης

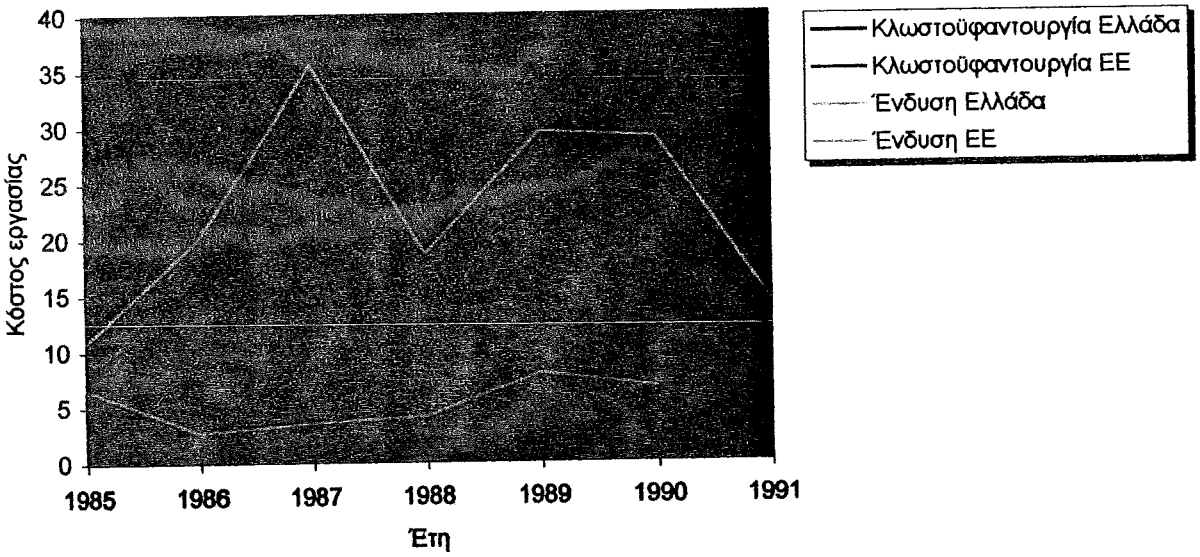
Διάγραμμα 2 : Απασχολούμενοι στους κλάδους κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης

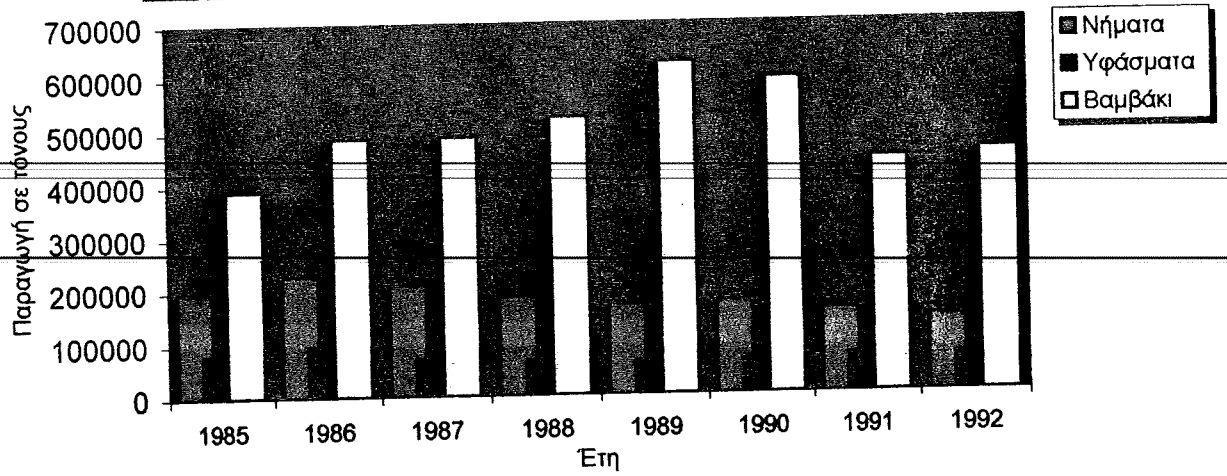
Διάγραμμα 3 : Παραγωγικότητα εργασίας στους δυο κλάδους στην Ελλάδα και την ΕΕ

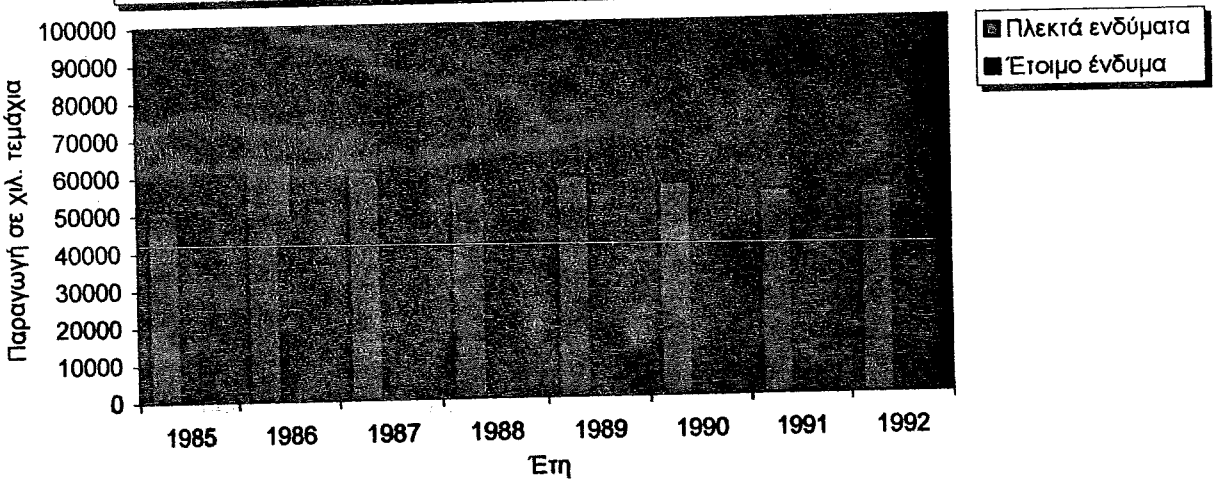
Διάγραμμα 4 : Κόστος εργασίας στους δυο κλάδους στην Ελλάδα και την ΕΕ

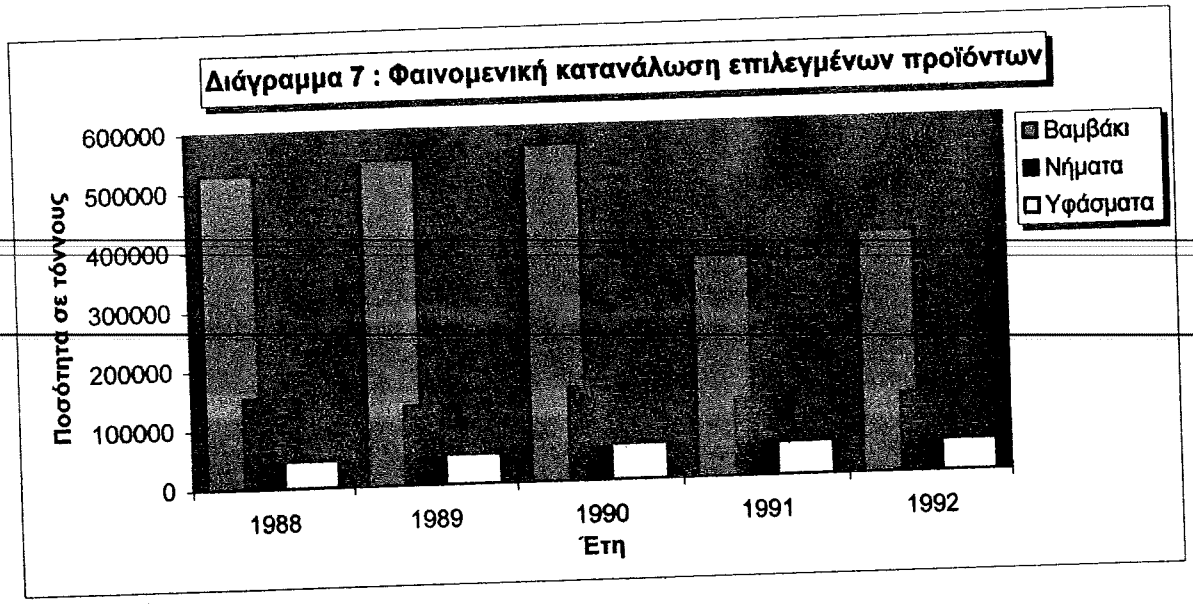

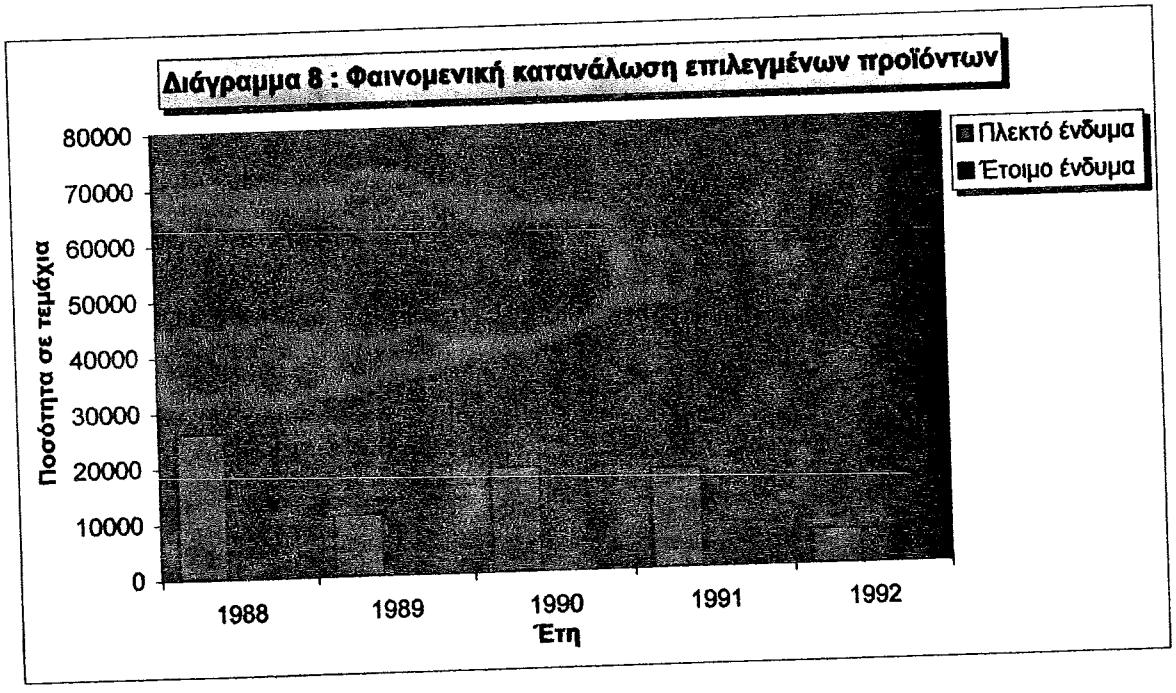
Διάγραμμα 5 : Παραγωγή επιλεγμένων κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων

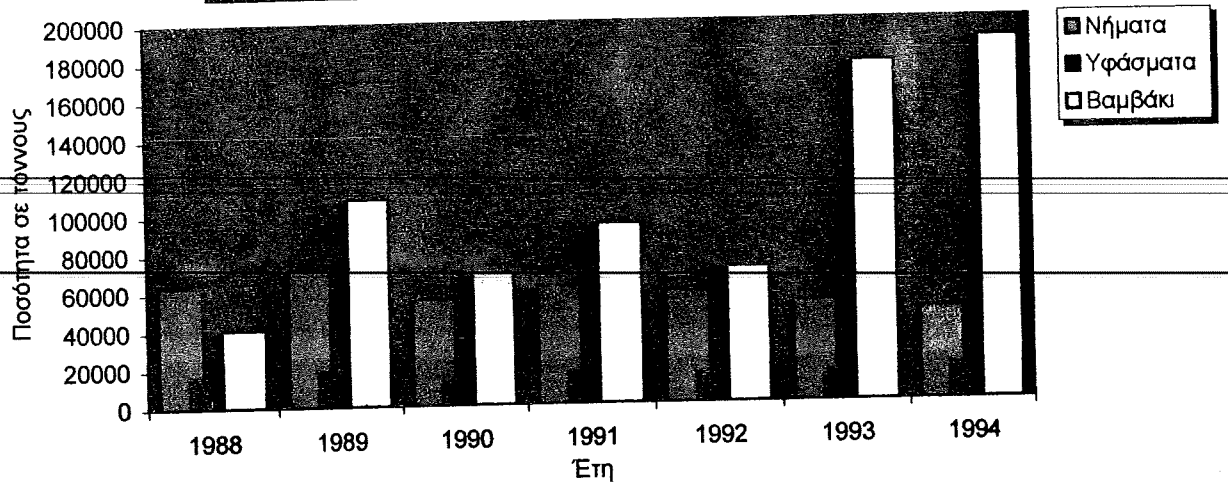
Διάγραμμα 6 : Παραγωγή επιλεγμένων προϊόντων κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης

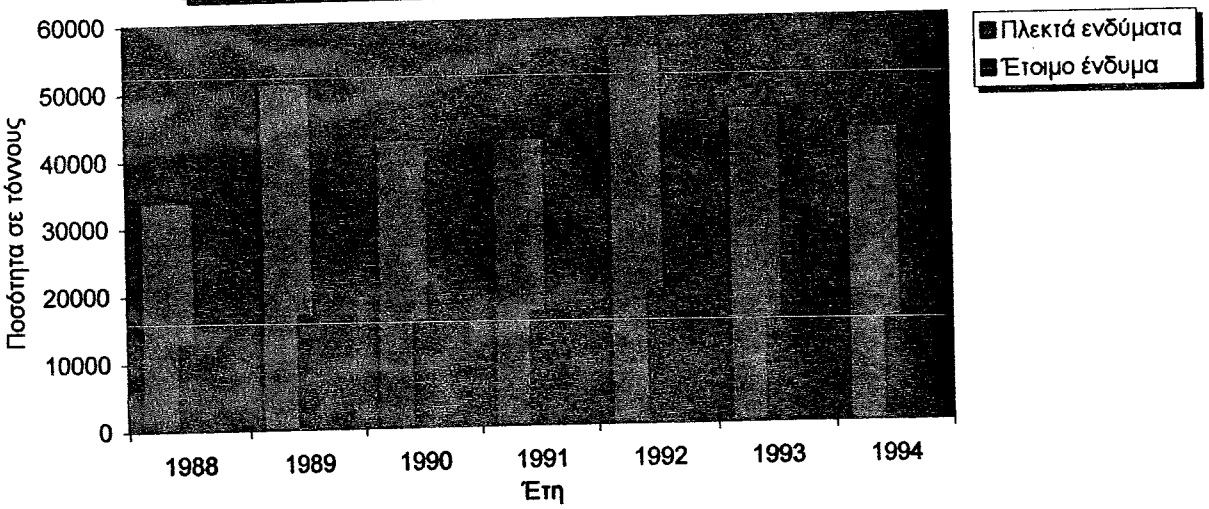

Διάγραμμα 7 : Φαινομενική κατανάλωση επιλεγμένων προϊόντων
Ποσότητα σε τόννους
600000
500000
400000
300000
200000
100000
0
1988
1989
1990
1991
1992
Έτη
Βαμβάκι
Νήματα
Υφάσματα

Διάγραμμα 8 : Φαινομενική κατανάλωση επιλεγμένων προϊόντων
Ποσότητα σε τεμάχια
80000
70000
60000
50000
40000
30000
20000
10000
0
1988
1989
1990
1991
1992
Έτη
Πλεκτό ένδυμα
Έτοιμο ένδυμα

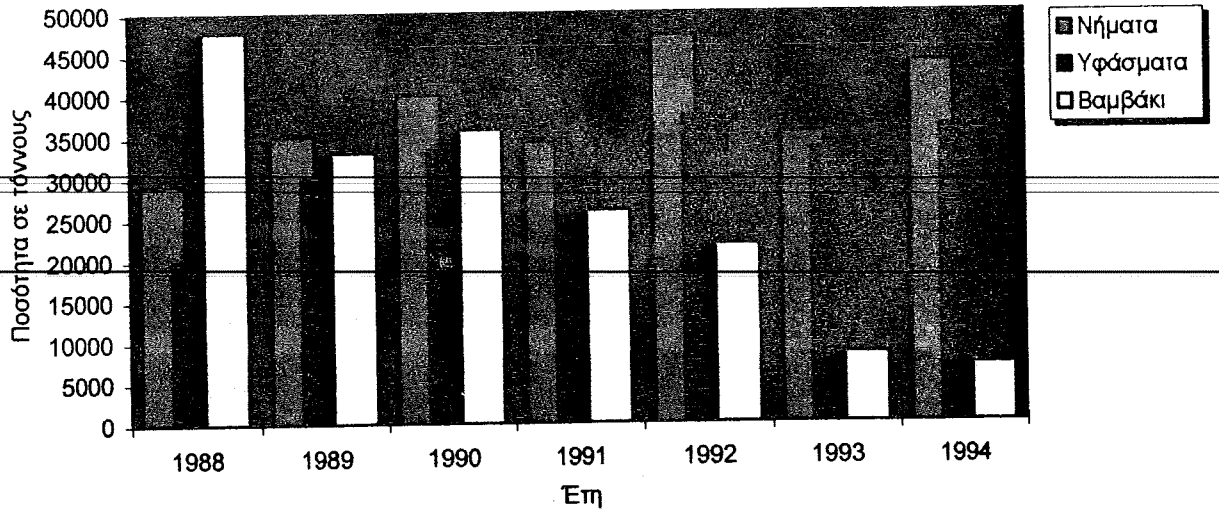
Διάγραμμα 9 : Εξαγωγές επιλεγμένων προϊόντων

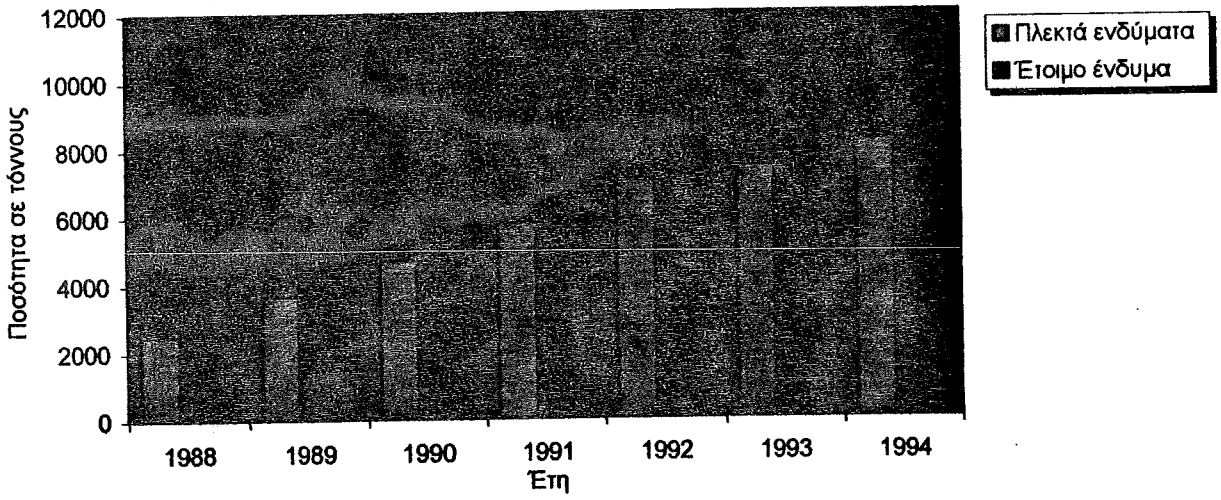
Διάγραμμα 10 : Εξαγωγές επιλεγμένων προϊόντων

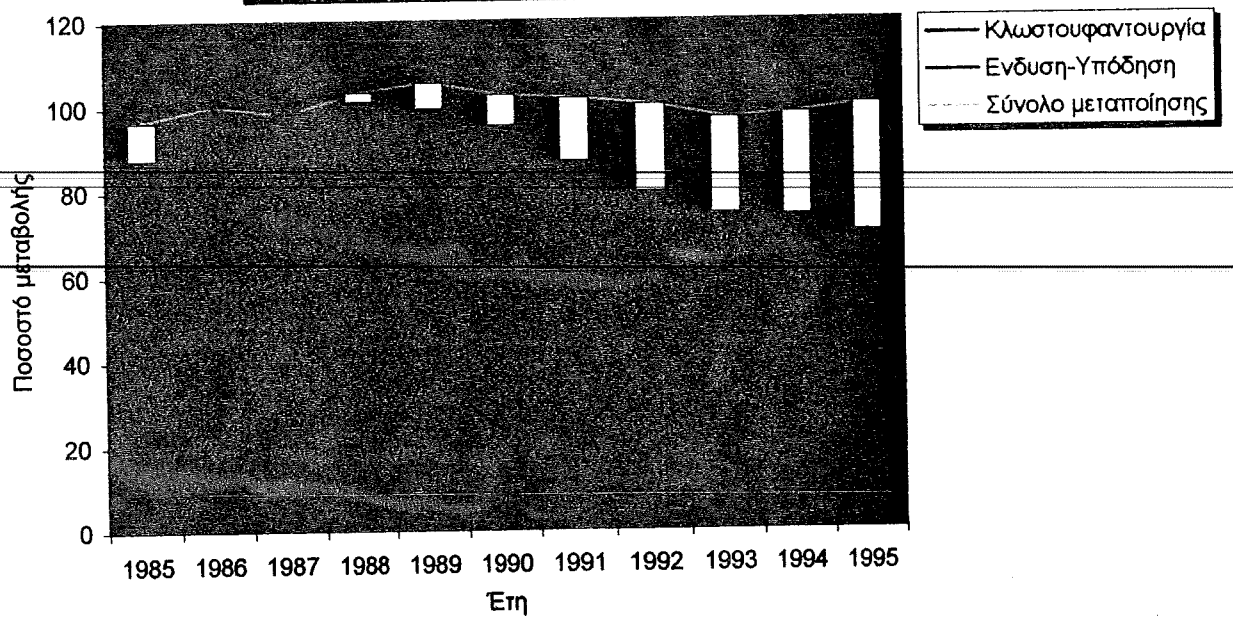
Διάγραμμα 11 : Εισαγωγές επιλεγμένων προϊόντων

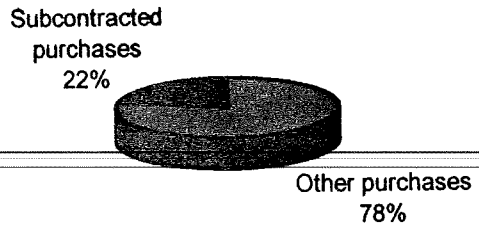
Διάγραμμα 12 : Εισαγωγές επιλεγμένων προϊόντων

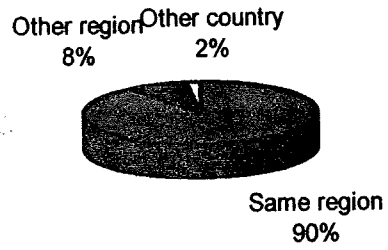
Διάγραμμα 13 : Δείκτες παραγωγής

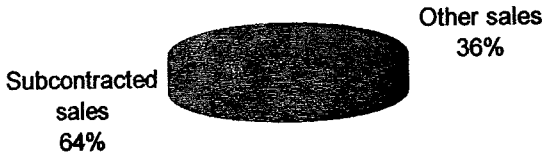
Διάγραμμα 14 : Textiles industry, Structure of purchases

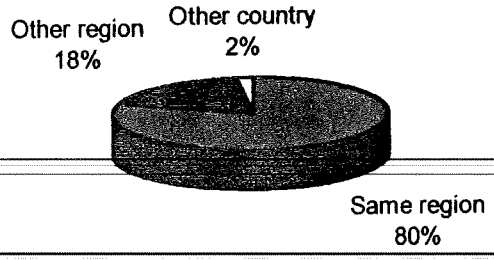
Διάγραμμα 15 : Textiles industry, Geographical origin of subcontracted purchases

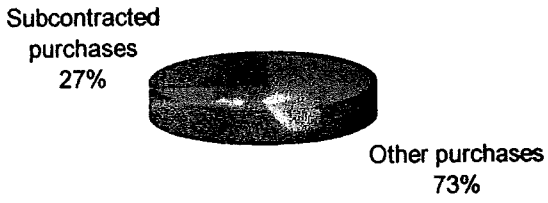
Διάγραμμα 16 : Textiles industry, Structure of the subcontractors' sales

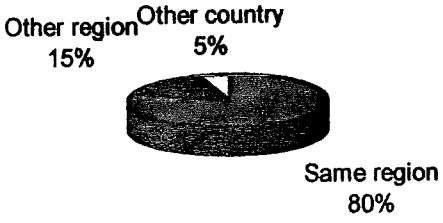
Διάγραμμα 17 : Textiles industry, Location of main contractors

Διάγραμμα 18 : Knitwear and clothing industry, Structure of purchases

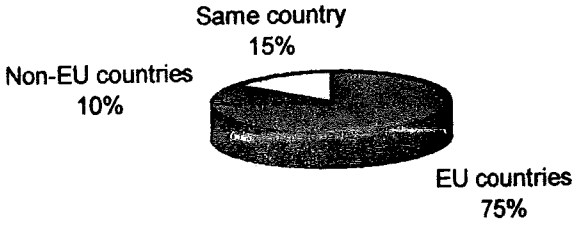
Διάγραμμα 19 : Knitwear and clothing industry, Geographical origin of subcontracted purchases

Διάγραμμα 20 : Knitwear and clothing industry, Structure of the subcontractors' sales

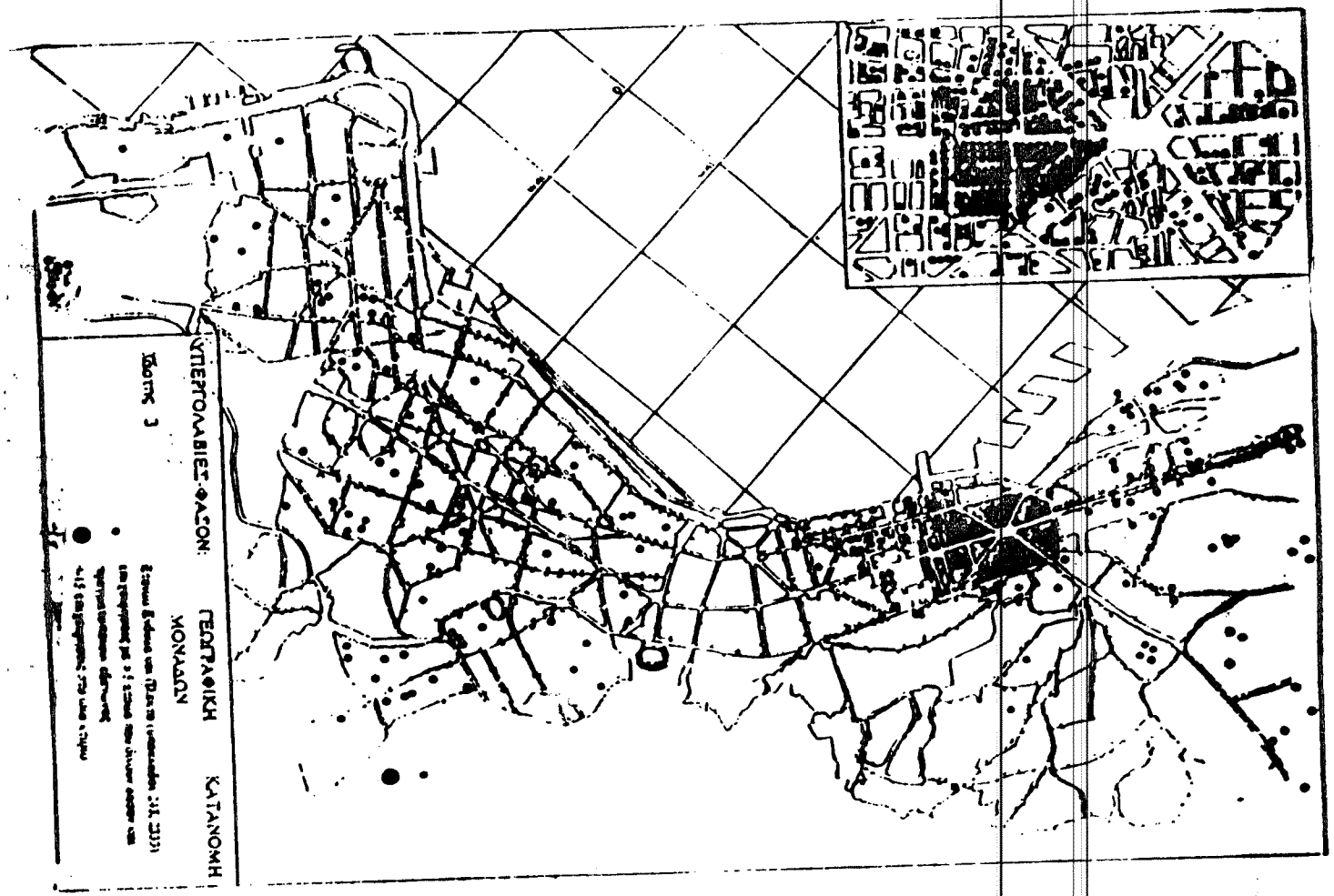
Διάγραμμα 21 : Knitwear and clothing industry, Location of their main contractors

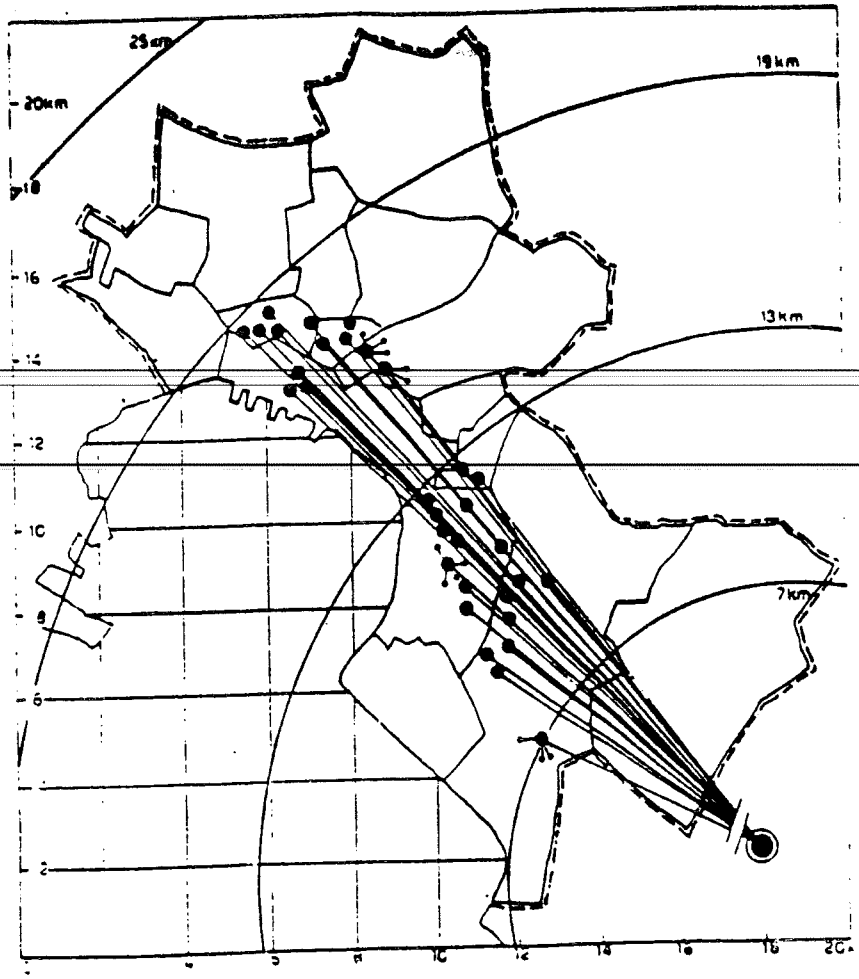

ΧΑΡΤΗΣ 1

Υπεργολαβίες–φασόν: Γεωγραφική κατανομή μονάδων

- Έτοιμο ένδυμα και πλεκτό (υποκλάδοι 243, 2363) επιχειρήσεις με > 5 άτομα που δίνουν φασόν και πραγματοποιούν εξαγωγές
- 9-15 επιχειρήσεις στο ίδιο κτίριο

ΧΑΡΤΗΣ 2

Η γεωγραφική κατανομή των υπεργολαβιών μιας μεγάλης και σύγχρονης επιχείρησης υποδημάτων

ΠΗΓΗ: Επιτόπια έρευνα και κατάλογοι επιχείρησης.

Βιομηχανική μονάδα – εντολέας

Υπεργολαβική μονάδα

Άτομα που δουλεύουν σε σπίτια φασόν

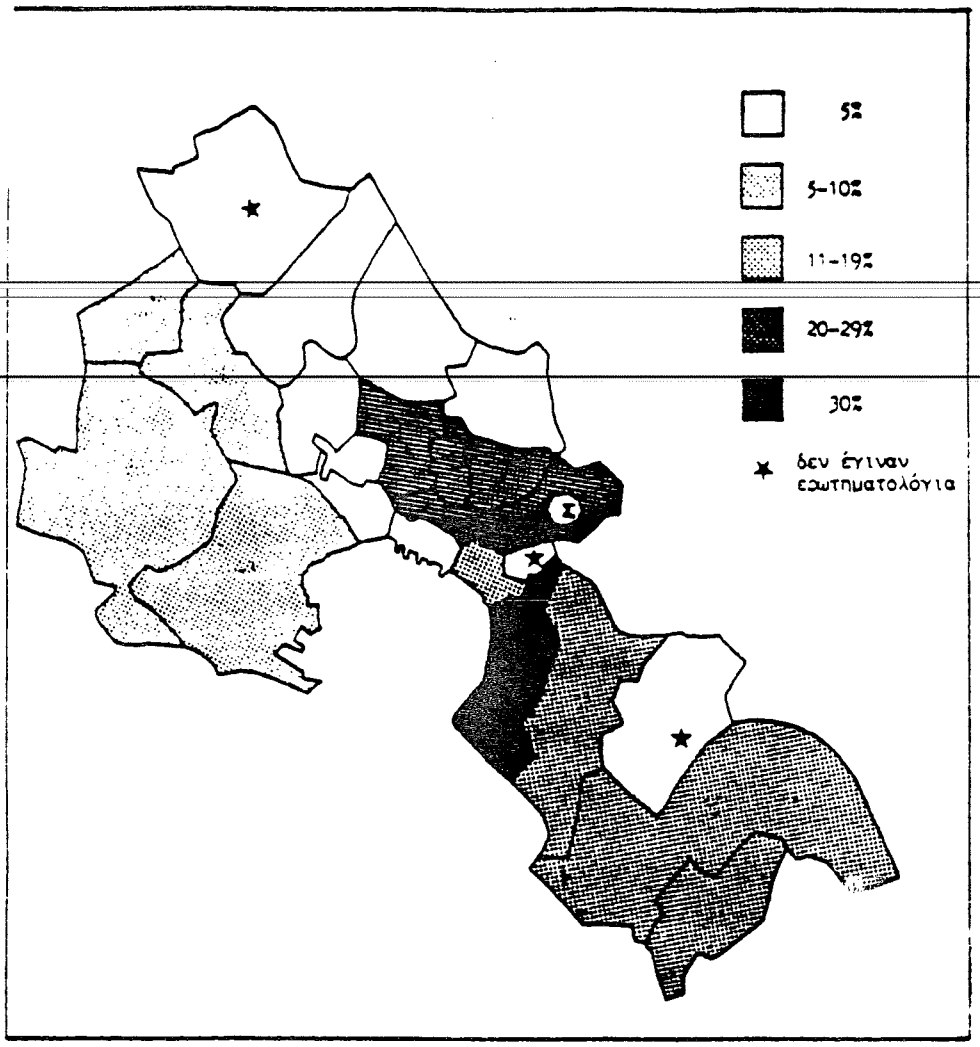
Υπεργολαβικές σχέσεις

Ανάληψη υπεργολαβιών–φασόν από μακρινές αποστάσεις

Διάγραμμα ροής της παραγωγής και διακίνησης επιχείρησης υποδημάτων στη Θέρμη

Στάδια παραγωγής και διακίνησης	Τόπος	Ποσοστό παραγωγής και διανομής
Σχεδιασμός μοντέλου	Εργοστάσιο Θέρμης	100%
Προσδιορισμός αναγκών σε ποιότητες + ποσότητες υλικών	Εργοστάσιο Θέρμης	100%
Άνοιξες α' υλών	Μακεδονία–Θράκη	30%
	Εξωτερικό	70%
Σχεδιασμος κουματιών κόψιμο δερματων (φυσικών + τεχνητών)	Εργοστάσιο Θέρμης	100%
Κόψιμο φόδρας	Εργοστασιο Θέρμης	100%
Φόντια (ράψιμο–κόλλημα)	35 συνεργεια εκτος εργοστασιου σε Φοίνικα, Πυλαια, Καλαμαρια	100%
πλέξιμο	Χαριλαου, Άνω και Κάτω Τουμπα, Κέντρο Τριανδρία, Συκιες, Νεαπολη, Πολίχνη, Μπότσαρη	(35% του συνόλου της παρ.)
Καλαπόδι φορμάρισμα–μονταρισμα τακούνι	Εργοστάσιο Θέρμης	
Διακοσμητικά	Εργοστάσιο Θέρμης	40%
	12 συνεργεια σε Πυλαια, Άνω και Κάτω Τούμπα Κέντρο, Συκιες, Πολίχνη (5% του συνολου της παραγωγης)	60%
Φινίρισμα	Εργοστάσιο Θέρμης	100%
Πακεταρισμα	Εργοστάσιο Θέρμης	100%
Προωθηση στην αγορα	Εργοστασιο Θέρμης	100%
		40% του συνολου της παραγωγης δίνεται φασον

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία ερωτηματολογίων της Ε.Ο.

ΧΑΡΤΗΣ 3

Ποσοστιαία κατανομή εργαστηρίων και ατόμων σε σπίτια που αναλαμβάνουν φασόν σε έτοιμο ένδυμα και πλεκτό

ΠΗΓΗ: Επιτόπια έρευνα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝ. & ΠΟΛΙΤ. ΕΠΙΣΤ. - ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ